

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КОВАЛЕВСЬКА ДАР'Я ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 32-027.21:321.7:323.2:342.72/.73(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

ДЕЛІБЕРАТИВНА ДЕМОКРАТІЯ ЯК ЗАСІБ КОМУНІКАЦІЇ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА З ДЕРЖАВОЮ

Спеціальність 052 «Політологія»

Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Ковалевська Д. В.

Науковий керівник: Каращук Микола Григорович, кандидат політичних наук, доцент кафедри політології філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Київ – 2024

АНОТАЦІЯ

Ковалевська Д.В. Деліберативна демократія як засіб комунікації громадянського суспільства і держави. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 052 «Політологія». – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2024.

Вивчення демократичних принципів та їх застосування завжди привертало увагу провідних наукових лідерів й аналітиків політичних процесів. Сьогодні не є винятком, адже ці питання продовжують залишатися в центрі академічних та політичних дебатів. В свою чергу, і громадянське суспільство виступає як фундаментальний компонент, що охоплює різноманітні соціальні інституції, котрі діють незалежно від держави. Насамперед це асоціації громадян, засновані на спільних соціальних зв'язках, високому рівні політичної освіченості.

Деліберативна демократія, заснована на ідеях комунікативної філософії, виступає як оптимальне рішення для вирішення суперечностей в мультикультурному суспільстві, що зазнає соціальних і політичних змін. Громадянське суспільство тут відіграє провідну роль регулятора, впливаючи на урядові інституції та сприяючи зміцненню соціального капіталу. Деліберативна модель демократії розглядається як посткласична концепція, вважаючи громадський діалог вищим критерієм законності державної влади. Наголошується на важливості дослідження можливостей громадянського суспільства у взаємодії з державою для глибшого розуміння їх взаємовідносин.

Дисертаційне дослідження є одним із небагатьох дослідницьких проєктів, що глибоко аналізує концепції та механізми деліберативної демократії, з акцентом на вивченні комунікації громадянського суспільства з державою. Робота вносить інноваційний внесок для розуміння ключової ролі деліберативної демократії у стимуляції активної участі громадян, представляючи нові підходи до визначення і розуміння її суті й значення в сучасному політичному контексті.

Дослідження висвітлює розвиток деліберативної демократії, її цифрову трансформацію та роль у сучасному політичному діалозі, вказуючи на новітні механізми, форми громадської участі, що забезпечують ефективну комунікацію між громадянським суспільством і державою.

Проект дослідження розширює теоретичні рамки деліберативної демократії, впроваджуючи авторське визначення, яке дозволяє глибше зануритися в її концептуальну суть та практичне застосування в сучасних політичних системах. Це формулювання підкреслює важливість структурованого обміну інформацією та комунікації між громадянським суспільством та державою, спрямованого на досягнення консенсусу у політичних питаннях.

Запропоноване дослідження також включає детальний аналіз еволюції деліберативної демократії, пропонуючи оригінальну періодизацію її розвитку, що дозволяє більш повно оцінити її історичні трансформації та різноманітність підходів. Окремо висвітлюється процес диджиталізації та його вплив на розвиток деліберативної демократії, акцентуючи увагу на цифрових технологіях у сучасних процесах громадської комунікації.

Дисертаційна робота уточнює роль деліберативної демократії не лише як засобу комунікації між громадянським суспільством та державою, але й як ефективного інструменту влади, що дозволяє збільшити прозорість, відповідальність та участь громадян у політичному житті.

Важливою складовою дослідження є аналіз диджиталізації деліберативних механізмів, що виявляє нові можливості для залучення громадян до участі у політичному процесі через електронні платформи, соціальні мережі та інші цифрові канали. Особлива увага приділяється впливу цифрових медіа на розширення сфери громадської участі та демократизації політичного діалогу.

У дисертації також детально розглядаються перспективи подальших досліджень. Зокрема, необхідність вивчення трансформації соціальних цінностей і норм, особливостей інституціалізації у країнах з молодими демократіями, а також мультиінституційний підхід до аналізу громадсько-політичної онлайн-активності.

Це дослідження відкриває шлях до подальшого аналізу впливу цифрових технологій на демократичні процеси, а саме, як вказані технології сприяють більшій залученості громадян та розширенню публічного дискурсу. Окремо важливим є вивчення механізмів, які можуть забезпечити ефективність деліберативної демократії в умовах широкого використання цифрових платформ для громадської участі.

Авторка підкреслює необхідність подальшої роботи над удосконаленням нормативно-правової бази, яка б регулювала деліберативні процеси в цифровому просторі, забезпечуючи відкритість, прозорість та доступність політичного діалогу для ширшого кола учасників. Важливим аспектом є також забезпечення безпеки та захисту даних учасників онлайн-діалогу, що вимагає розробки нових підходів до цифрової конфіденційності та інформаційної безпеки.

Дисертація охоплює не лише теоретичний аналіз деліберативної демократії, але й визначення практичних рекомендацій для органів влади, громадянського суспільства та міжнародних організацій щодо впровадження та підтримки деліберативних практик у сучасному суспільстві. Особливу увагу приділено ролі освіти та підвищенню обізнаності громадян щодо можливості участі в деліберативних процесах, що сприятиме зміцненню демократичних інститутів та підвищенню якості політичного життя в цілому.

Загалом, дисертаційне дослідження є важливим внеском у розуміння сучасних викликів та перспектив деліберативної демократії, пропонуючи нові інструменти та методології для аналізу й розуміння її ролі у сучасному демократичному процесі. Крім того, зазначене дослідження вносить вагомий вклад у розвиток концепції деліберативної демократії, відкриваючи нові перспективи для її застосування та адаптації до вимог сучасної цифрової епохи, а також спонукає не лише до подальшого обговорення та дослідження впливу цифрових медіа на політичну участь, комунікацію між громадянським суспільством та органами державної влади, але й до становлення громадянського суспільства в умовах глобалізації та цифровізації.

Ключові слова: демократія, деліберативна демократія, деліберация, деліберативні механізми, політична комунікація, громадянське суспільство, держава, публічна влада, громадська думка, інституціоналізація, політична участь, громадські обговорення, діалог, політичні права і свободи, публічна політика.

Список публікацій здобувача

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Левченко Д. Особливості функціонування громадянського суспільства в умовах деліберативної демократії. *Політологічний вісник*. 2021. Вип. №87. С. 206-217.
2. Левченко Д., Оніщенко А. Легітимація влади як ключовий елемент деліберативної демократії. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. Том 24. № 5. 2021. С. 87-91.
3. Kovalevska D., Karashchuk M. Investigating the functioning of civil society in a state governed by the rule of law in a deliberative democracy. *Technical University of Ukraine Journal. Political science. Sociology. Law*. № 1(57). 2023. P. 89-96.
4. Ковалевська Д. Деліберативна демократія у процесах взаємодії громадянського суспільства і держави в Україні та світі. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. Том 26. № 5. 2023. С. 26-31.
5. Kovalevska D. Deliberative democracy as a mechanism of civil society's influence on the state. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences*. Vol. 6. № 2. 2023. P. 134-141.
6. Kovalevska D. Interaction of civil society and the state in a deliberative democracy: Ukraine and global trends. *Politology bulletin*. 2023. Iss. 91. P. 352-363.

Опубліковані праці апробаційного характеру за матеріалами конференцій:

1. Levchenko D. Deliberative democracy as a challenge of civil society. *International Scientific Conference «The Days of Science of the Faculty of Philosophy – 2021»*. Kyiv, April 21-22, 2021. P. 345-347.
2. Kovalevska D. Peculiarities of civil society functioning in a deliberative democracy. *«Domestic parliamentarism: modern dimensions of the Dignity and Freedom of the Ukrainian people: materials of the annual All-Ukrainian round table»*. Kyiv, 23 November 2022. P. 113-115.
3. Kovalevska D. Deliberative democracy as an antidote to manipulative technologies of public communication. *«Development of scientific thought: topical issues, achievements and innovations»*. Khmelnytskyi, 28-29 April 2023. P. 42-44.
4. Kovalevska D. The functioning of deliberative mechanisms of interaction between civil society and the state. *International Scientific Conference «The Days of Science of the Faculty of Philosophy – 2023»*. Kyiv, 2023. P. 544-546.
5. Kovalevska D. Innovations in deliberative democracy: bridging civil society and state. *«Modern Science: Innovations, Achievements and Prospects»*. Odesa, 24-25 November 2023. P. 30-32.

ABSTRACT

Kovalevska D.V. Deliberative democracy as a means of communication between civil society and the state. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge 05 «Social and Behavioural Sciences», specialty 052 «Political Science». – Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv, 2024.

The study of democratic principles and their application has always attracted the attention of leading scientific leaders and analysts of political processes. Today is no exception, as these issues continue to be at the centre of academic and political debate. In turn, civil society is a fundamental component that encompasses various social institutions that operate independently of the state. These are associations of citizens based on common social ties, a high level of education, and political awareness.

Deliberative democracy, based on the ideas of communicative philosophy, is seen as the best solution to resolve contradictions in a multicultural society undergoing social and political change. Civil society plays the role of a regulator, influencing government institutions and contributing to the strengthening of social capital. The deliberative model of democracy is seen as a post-classical concept that considers public dialogue to be the highest criterion for the legitimacy of state power. The importance of studying the capabilities of civil society in interaction with the state for a deeper understanding of their relationship is emphasized.

This dissertation is one of the few research projects that analyses in depth the concepts and mechanisms of deliberative democracy, with a focus on the study of civil society's communication with the state. The work makes an innovative contribution to understanding the key role of deliberative democracy in stimulating active citizen participation, presenting new approaches to defining and understanding its essence and significance in the current political context. The study highlights the development of deliberative democracy, its digital transformation, and its role in contemporary political dialogue, pointing to the latest mechanisms and forms of public participation that ensure effective communication between civil society and the state.

The research project expands the theoretical framework of deliberative democracy by introducing the author's definition, which allows for a deeper dive into its conceptual essence and practical application in modern political systems. This definition emphasizes the importance of structured information exchange and communication between civil society and the state aimed at reaching a consensus on political issues.

The study also includes a detailed analysis of the evolution of deliberative democracy, offering an original periodization of its development, which allows for a more complete assessment of its historical transformations and diversity of approaches. The process of digitalization and its impact on the development of deliberative democracy is also highlighted, with an emphasis on the role of digital technologies in modern processes of public communication.

The dissertation clarifies the role of deliberative democracy not only as a means of communication between civil society and the state but also as an effective tool of the government that allows for greater transparency, responsibility, and participation of citizens in political life.

An important component of the study is the analysis of the digitalization of deliberative mechanisms, which reveals new opportunities for engaging citizens in the political process through electronic platforms, social networks, and other digital channels. Particular attention is paid to the impact of digital media on expanding the scope of public participation and democratizing political dialogue.

The thesis also discusses in detail the prospects for further research, in particular, the need to study the transformation of social values and norms, the peculiarities of institutionalization in young democracies, and a multi-institutional approach to analyzing socio-political online activity.

This study paves the way for further analysis of the impact of digital technologies on democratic processes, in particular, how these technologies contribute to greater citizen engagement and the expansion of public discourse. It is also important to study the mechanisms that can ensure the effectiveness of deliberative democracy in the context of the widespread use of digital platforms for public participation.

The author emphasizes the need for further work on improving the legal framework that would regulate deliberative processes in the digital space, ensuring openness, transparency, and accessibility of political dialogue for a wider range of participants. Another important aspect is ensuring the security and protection of the data of participants in online dialogue, which requires the development of new approaches to digital privacy and information security.

This dissertation is not only a theoretical analysis of deliberative democracy but also a set of practical recommendations for the authorities, civil society, and international organizations on how to implement and support deliberative practices in modern society. Particular attention is paid to the role of education and raising awareness of citizens about the opportunities and benefits of participating in deliberative processes, which will help strengthen democratic institutions and improve the quality of political life.

Overall, this research is an important contribution to understanding the current challenges and prospects of deliberative democracy, offering new tools and methodologies for analyzing and understanding its role in the modern democratic process.

It makes a significant contribution to the development of the concept of deliberative democracy, opening up new perspectives for its application and adaptation to the requirements of the modern digital age, and it encourages further discussion and research on the impact of digital media on political participation, communication between civil society and public authorities, and, in general, on the formation of civil society in the context of globalization and digitalization.

Keywords: democracy, deliberative democracy, deliberation, deliberative mechanism, political communication, civil society, state, public authorities, public opinion, institutionalisation, public participation, public debate, political rights and freedoms, public policy.

The list of publications

Articles in scientific professional journals of Ukraine:

1. Levchenko D. Features of the functioning of civil society in a deliberative democracy. *Politology bulletin*. 2021. Iss. 87. P. 206-217.
2. Levchenko D., Onishchenko A. Legitimation of Power as a Key Element of Deliberative Democracy. *Scientific and Theoretical Almanac «Grani»*. Vol. 24. № 5. 2021. P. 87-91.
3. Kovalevska D., Karashchuk M. Investigating the functioning of civil society in a state governed by the rule of law in a deliberative democracy. *Technical University of Ukraine Journal. Political science. Sociology. Law*. № 1(57). 2023. P. 89-96.
4. Kovalevska D. Deliberative democracy in the processes of interaction between civil society and the state in Ukraine and the world. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*. Vol. 26. №. 5. 2023. P. 26-31.
5. Kovalevska D. Deliberative democracy as a mechanism of civil society's influence on the state. *Epistemological studies in philosophy, social and political sciences*. Vol. 6. № 2. 2023. P. 134-141.
6. Kovalevska D. Interaction of civil society and the state in a deliberative democracy: Ukraine and global trends. *Politology bulletin*. 2023. Iss. 91. P. 352-363.

Approbation publications:

1. Levchenko D. Deliberative democracy as a challenge of civil society. *International Scientific Conference «The Days of Science of the Faculty of Philosophy – 2021»*. Kyiv, April 21-22, 2021. P. 345-347.
2. Kovalevska D. Peculiarities of civil society functioning in a deliberative democracy. *«Domestic parliamentarism: modern dimensions of the Dignity and Freedom of the Ukrainian people: materials of the annual All-Ukrainian round table»*. Kyiv, 23 November 2022. P. 113-115.

3. Kovalevska D. Deliberative democracy as an antidote to manipulative technologies of public communication. *«Development of scientific thought: topical issues, achievements and innovations»*. Khmelnytskyi, 28-29 April 2023. P. 42-44.
4. Kovalevska D. The functioning of deliberative mechanisms of interaction between civil society and the state. *International Scientific Conference «The Days of Science of the Faculty of Philosophy – 2023»*. Kyiv, 2023. P. 544-546.
5. Kovalevska D. Innovations in deliberative democracy: bridging civil society and state. *«Modern Science: Innovations, Achievements and Prospects»*. Odesa, 24-25 November 2023. P. 30-32.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	13
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕЛІБЕРАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	20
Висновки до першого розділу.....	62
РОЗДІЛ 2. ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕЛІБЕРАТИВНИХ МЕХАНІЗМІВ У ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ.....	66
Висновки до другого розділу.....	109
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДЕЛІБЕРАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ ЯК ЗАСОБУ КОМУНІКАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВИ.....	113
Висновки до третього розділу.....	162
ВИСНОВКИ.....	166
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	176

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Демократичні принципи та їх втілення в життя завжди були предметом уваги видатних мислителів і політологів. Так, Платон у своїй восьмій книзі «Держава» акцентував не лише на зовнішній привабливості демократії, але й вказував на її вади, такі як виникнення різних соціальних станів, включаючи так званих «трутнів» – осіб, що впливають на народ, але не здатних до конструктивної діяльності. Сьогодні це питання залишається актуальним, піддаючись різноманітним інтерпретаціям.

Громадянське суспільство, будучи ключовим елементом суспільства, розглядається в сучасному контексті як сукупність різноманітних соціальних структур, які функціонують незалежно від держави. Воно представляє собою вільні об'єднання громадян, які спираються на суспільні відносини, високий рівень свідомості та політичної культури. У рамках сучасних політичних дискусій набуває значення поняття «глобальне громадянське суспільство», що об'єднує державно-центристські та транснаціональні види соціальної взаємодії.

Деліберативна демократія, яка базується на комунікативній філософії, в сучасних умовах є найбільш оптимальною відповіддю на протиріччя, що виникають у мультикультурному демократичному суспільстві через соціальні та політичні трансформації. Громадянське суспільство, як один з основних елементів суспільного устрою, виступає в ролі контролера і впливає на діяльність влади, поступово збільшуючи свою роль у зміцненні суспільного капіталу.

Деліберативна модель демократії належить до посткласичних концепцій і визначає громадський дискурс як вищий критерій законності влади та її політичних рішень. Актуальність цього підходу підкреслюється потребою в глибокому вивченні владних можливостей громадянського суспільства, зокрема у розрізі комунікації з державою, оскільки суспільство потребує розширеного розуміння теоретичних та практичних аспектів функціонування його інститутів в умовах демократичних та правових держав.

Однак, існуюча література не вичерпує всіх аспектів цієї теми, тому для більш детального розгляду цього проблемного напрямку було обрано цю тему дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Дисертаційну роботу виконано на кафедрі політології філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка в рамках науково-дослідницьких тем філософського факультету, зокрема у науковому проєкті 23БФ041-02 «Удосконалення механізмів взаємодії в системі «влада-бізнес-громадянське суспільство» в умовах євроінтеграції» (номер державної реєстрації № 23БФ041-02), а також – 23БФ041-01 «Вдосконалення практик соціального партнерства і толерантності задля протидії академічній міграції з України» (номер державної реєстрації 0123U101995).

Мета і завдання дисертаційного дослідження. Метою дослідження є розкриття особливостей деліберативної демократії як ключового засобу комунікації громадянського суспільства з державою.

Мета роботи зумовлює виконання низки **завдань**:

- провести аналіз і систематизувати наукові підходи до вивчення явища деліберативної демократії та дати йому авторське визначення;
- з'ясувати деліберативні механізми комунікації громадянського суспільства з державою;
- розглянути сутність деліберативної демократії в контексті владних можливостей громадянського суспільства в розвинутих демократичних країнах та країнах політичного транзиту;
- здійснити комплексний аналіз конструктивного діалогу громадянського суспільства з державою в зарубіжних країнах та Україні;
- дослідити роль та перспективи розвитку деліберативної демократії як інноваційного засобу збільшення активності населення у формуванні політичних рішень;

– виокремити та проаналізувати перспективи взаємодії між урядовими інституціями та громадянським суспільством з метою розвитку деліберативної демократії на політичній арені.

Об'єктом дисертаційного дослідження є деліберативна демократія як суспільно-політичний феномен.

Предметом дисертаційного дослідження є деліберативна демократія як засіб комунікації громадянського суспільства з державою.

Методи дослідження. Для реалізації визначеної мети та розв'язання поставлених завдань було застосовано різноманітні наукові методи. Серед них такі: *системний, компаративний, структурно-функціональний, історичний, соціологічний, герменевтичний*. *Системний метод* дозволив проаналізувати поняття та сутність деліберативної демократії як багатоаспектного явища і теоретичного узагальнення її механізмів. *Компаративний метод* дозволив з'ясувати досвід та провести порівняльний аналіз практик реалізації деліберативної демократії в розвинутих демократичних країнах та країнах політичного транзиту. *Структурно-функціональний метод* дозволив проаналізувати інституційні механізми деліберативної демократії. *Історичний метод* допоміг прослідкувати генезу в підходах до владних механізмів деліберативної демократії і комунікації громадянського суспільства з державою. *Соціологічний метод* дозволив здійснити оцінку ефективності деліберативних процесів та ролі громадянського суспільства у вдосконаленні деліберативних практик. *Герменевтичний метод* дозволив уточнити ключові елементи деліберативної моделі демократії.

Наукова новизна отриманих результатів зумовлена тим, що дисертаційне дослідження є першим в українській політичній науці комплексним вивченням дослідницьких проєктів, що всебічно аналізує концепції, механізми та безпосередню важливість деліберативної демократії в рамках нинішнього політичного ландшафту, особливо зосереджуючись на вивченні комунікації громадянського суспільства з державою відповідно до деліберативних

принципів управління. Результати проведеного дослідження знайшли своє відображення в таких положеннях:

Уперше:

– систематизовано концептуальні підходи і практичні засади явища деліберативної демократії та запропоновано авторське визначення поняття «деліберативна демократія» як моделі демократичного правління, яка базується на принципах розширеного публічного й аргументованого дискурсу громадянського суспільства з владними інституціями через їх комунікацію, структурований обмін інформацією з метою досягнення раціонального політичного консенсусу з урахуванням максимально широкого спектра думок і інтересів;

– охарактеризовано процес диджиталізації деліберативної демократії та перспективи її розвитку з акцентом на перетворення традиційних форм громадської участі у їх цифрові аналоги та їх роль у зміцненні комунікації між громадянським суспільством та державними інститутами, що загалом не тільки покращує доступність та відкритість політичного діалогу, але й забезпечує більшу гнучкість у взаємодії між громадянами та владою, сприяє розширенню можливостей для громадян бути почутими, надаючи їм інструменти для більш ефективної та оперативної участі в політичному процесі.

Уточнено:

– такі інноваційні механізми та підходи, як електронні петиції, онлайн-звіти, електронні голосування та доступ до публічної інформації через інтернет-платформи, які значно спростили й зробили прозорішою участь громадян в управлінні державою, що у свою чергу, сприяло підвищенню громадської довіри та активізації громадянського суспільства. А також специфічні механізми деліберативної демократії, які сприяють ефективній взаємодії громадянського суспільства з державою шляхом прямої комунікації та участі громадян в процесі ухвалення рішень;

– положення про основні форми участі та широкий спектр можливостей громадян у деліберативному процесі, недоліки та виклики, пов'язані з

диджиталізацією деліберативних механізмів. Зокрема, перспективи деліберативної демократії у питаннях кібербезпеки, забезпечення конфіденційності даних та нерівномірний доступ до інтернет-ресурсів, які можуть обмежувати можливості громадян брати участь в електронній демократії; ризики маніпуляції громадською думкою через соціальні мережі та інші онлайн-платформи.

Набули подальшого розвитку:

– положення про роль деліберативної демократії не тільки як засобу публічної комунікації громадянського суспільства з державою, що загалом сприяє зміцненню громадянського суспільства, активізації його участі у політичному житті, але і як ефективного інструменту реалізації державної влади, що, у свою чергу, сприяє формуванню політичних рішень, які відображають волю та інтереси широкого кола громадян, забезпечуючи більшу відкритість і легітимність цих рішень, посилюючи відповідальність державної влади;

– деталізований аналіз концептуальних поглядів на становлення та перспективи розвитку деліберативної демократії, а також нормативно-правове закріплення деліберативних механізмів комунікації громадянського суспільства та держави, що відкриває перспективи для подальших досліджень; законодавче забезпечення деліберативних процесів, що сприяє зміцненню демократичних стандартів та гарантує більшу прозорість та відкритість у взаєминах між державою та громадянським суспільством.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що громадянське суспільство є ключовим елементом політичної системи, діючим як важливий регулятор взаємодій між громадянами і державою. Це дослідження допомагає краще зрозуміти як деліберативна демократія може стати ефективним засобом комунікації громадянського суспільства з державою, а також розкриває потенціал взаємодії між громадянським суспільством та інститутами влади. Розуміння цих аспектів є важливим для розвитку демократичних процесів в Україні та зарубіжних країнах, що прагнуть до зміцнення громадянської участі

та дієвості політичної системи у процесах комунікації громадянського суспільства з державою.

Наукова цінність даної роботи полягає в перспективі застосування її висновків для сприяння стабільному та продуктивному прогресу демократії в Україні, особливо у контексті формування деліберативної моделі демократії на міжнародній політичній арені. Висновки дослідження можуть бути використані при створенні навчальних курсів та наукових програм з політології, що охоплюють питання демократії, громадянського суспільства, органів влади та держави, а також при розробці авторських курсів з деліберативної демократії. Також матеріали дослідження можуть бути використані у підготовці навчальних програм, планів, підручників, методичних матеріалів та посібників для викладачів. Результати цього дослідження мають потенціал застосування фахівцями, експертами, державними установами, громадськими організаціями, які займаються питаннями залучення громадян до процесів розробки та реалізації політичних рішень.

Особистий внесок здобувача. Аналіз і систематизацію теоретичних положень, результатів дисертаційного дослідження, формулювання наукового напрямку, вибір об'єкта і поставлення наукового завдання дисертації авторка виконала самостійно.

Під час написання наукової статті «Легітимація влади як ключовий елемент деліберативної демократії» разом з А. Оніщенко розглянуто та вивчено значення легітимації влади в етапах становлення деліберативної демократії, встановлено, що основним елементом деліберативної моделі демократії є взаємодія та обговорення між громадськістю та владою.

У спільній праці з М. Каращуком «Investigating the functioning of civil society in a state governed by the rule of law in a deliberative democracy» розглянуто вплив громадських організацій, ЗМІ та інших громадських структур на формування громадської думки та допомогу у вирішенні ключових проблем суспільства. Також висунуто практичні рекомендації з покращення взаємодії між

громадянським суспільством та правовою державою для забезпечення більш ефективної деліберативної демократії.

Апробація результатів дослідження. Теоретичні концепції та практичні висновки дисертаційного дослідження обговорювались на зустрічах кафедри політології філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Ключові положення дисертації було представлено та обговорено на різноманітних наукових заходах, включаючи науково-практичні конференції та круглі столи, зокрема: «The Days of Science of the Faculty of Philosophy – 2021» (Київ, 2021); «Вітчизняний парламентаризм: сучасні виміри Гідності та Свободи українського народу» (Київ, 2022); «Розвиток наукової думки: актуальні питання, досягнення та інновації» (Хмельницький, 2023); «The Days of Science of the Faculty of Philosophy – 2023» (Київ, 2023); «Наука сьогодні: інновації, досягнення та перспективи» (Одеса, 2023). Участь у цих заходах дозволила донести до наукової спільноти головні ідеї роботи, отримати зворотний зв'язок, а також здійснити дискусії щодо основних аспектів дисертаційного дослідження.

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 11 наукових публікацій. Зокрема, 6 наукових статей, опублікованих у вітчизняних фахових виданнях категорії «Б» у галузі політичних наук. Крім того, опубліковано 5 тез доповідей на різних наукових конференціях.

Структура та обсяг дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 204 сторінки, з яких основний текст охоплює 163 сторінки. Список використаних джерел налічує 275 найменувань на 29 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕЛІБЕРАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Дискусії про концепцію деліберативної демократії почали активно виходити на передову політичної думки наприкінці ХХ століття, відображаючи зміни у свідомості громадян та їхні підвищені вимоги до демократичних інституцій, особливо у західних країнах, де спостерігалася криза демократії. Ідея деліберативної демократії виступає як стратегія для вдосконалення демократичних систем, пропонуючи розширення громадської участі як відповідь на виклики цієї кризи.

З огляду на необхідність вдосконалення представницької демократії через її обмеження у забезпеченні ефективної громадянської участі, важливо вивчати еволюцію концепції деліберативної демократії. Ця концепція пропонує альтернативний підхід, заснований на ідеї постійного публічного обговорення і діалогу, який є доступним та відкритим для широкого кола громадян.

В умовах, коли суспільство прагне знайти найбільш ефективну модель демократії, що відповідає сучасним потребам і вимогам громадянського залучення, деліберативна демократія набуває особливого значення. Її роль та значення вже визначені і визнані у наукових колах, а також серед політиків та ЗМІ, тому вона заслуговує на подальше вивчення, а також на практичне застосування у політичному житті, включаючи діалог між державними органами та громадянським суспільством щодо актуальних суспільних питань.

Громадянське суспільство є складним соціально-політичним явищем, що складається з позадержавних суспільних відносин та інститутів, які надають можливість людям виражати свої громадянські права, задовольняти різні потреби, інтереси і цінності. Важливо відзначити, що громадянське суспільство і держава взаємодіють, оскільки держава виконує управлінські функції і неодмінно вступає в контакт з інститутами громадянського суспільства та їхніми цінностями, завдяки системі горизонтальних зв'язків.

Необхідність дослідження деліберативної демократії як важливого ресурсу громадянського суспільства обумовлена тим, що ця проблема практично не розглядається окремо від загальної концепції громадянського суспільства в Україні. Деякі аспекти деліберативної демократії залишаються недостатньо вивченими, що призводить до неясності щодо конкретних аспектів соціально-політичного явища громадянського суспільства.

Запропоноване дослідження базується на аналізі науково-методологічної літератури, монографій, наукових статей, методичних посібників, періодичних видань та наукових робіт відомих дослідників, таких як Юрген Габермас. Під час аналізу його комунікативної філософії, разом із Карлом-Отто Апелем, було розроблено основні положення дискурсивної етики, які стали фундаментом для деліберативної моделі.

Центральними елементами для ефективного застосування моделі деліберативної демократії є розробка та впровадження методів, що дозволяють глибоко і всебічно обговорювати питання, які мають суспільне значення на всіх рівнях – від загальнонаціональних до місцевих громад і соціальних об'єднань. Важливу роль у розвитку та поглибленні досліджень концепції деліберативної демократії відіграють визначні зарубіжні науковці, чії ідеї та роботи є фундаментом для розвитку цієї теорії. Важливість їхніх внесків полягає у поглибленні та розширенні розуміння деліберативних процесів, а також в аналізі їх впливу на формування ефективної та реагуючої демократії. Дж.М. Бессет, Д. Дьюї, Д. Бохман, Крістіна Лафонт, Д. Перкінс, Ф. Ліст, Д.-Л. Коен, Е. Арато, Д. Фішкін, С. Бенхабіб та інші, досліджували нормативний ідеал деліберативної демократії як важливого ресурсу громадянського суспільства та оцінювали її ефективність.

Проблематика деліберативної демократії у контексті дослідження в Україні також вивчалася такими дослідниками, як: Т. Андрійчук, А. Ковальов, В. Цвих, В. Медведська, Г. Щедрова, Є. Батракіна, В. Барков, М. Бойчук, О. Косілова, А. Лазорський, А. Матійчик, І. Толкачова та інші. Важливий внесок у вивчення філософських, історичних та методологічних аспектів громадянського

суспільства було зроблено О. Полтораковим, В. Пасісниченком, С. Костючковим.

Важливий аспект сучасної політичної теорії – роль і значення деліберативної демократії. Деліберативна демократія підкреслює важливість громадського діалогу та публічних обговорень в політичних процесах. Ця модель наголошує на відкритості, участі громадян, терпимості до різних точок зору і на пошуку аргументованих компромісів.

Суттєва частина деліберативної демократії полягає в тому, що вирішення суспільних питань відбувається шляхом аргументованих дискусій, де громадяни, представники громадянського суспільства та влади можуть обмінюватися думками, аналізувати альтернативи і приймати рішення на основі обґрунтованих аргументів. Такий підхід розглядає громадянськість як активну участь у процесі прийняття рішень, а не лише як вибір правителів на виборах.

Деліберативна демократія поєднує в собі різні аспекти різних моделей демократії, включаючи представницьку, пряму і участь громадян. Вона визнає важливість представницьких інститутів для прийняття рішень, але підкреслює, що ці рішення повинні бути попередньо обговорені та схвалені громадянами у процесі публічних дискусій.

Підхід Ларі Джей Даймонда сприяє більшій легітимності та якості прийнятих рішень, оскільки він враховує різні голоси та допомагає забезпечити, що рішення враховують інтереси всього суспільства. Деліберативна демократія важлива в сучасному розумінні на політичній арені, де складні суспільні проблеми вимагають залучення громадян до пошуку рішень [29, с. 92].

Деліберативна демократія визнається як механізм залучення всіх громадян до процесу прийняття рішень в політиці. Її основна мета полягає у створенні публічного діалогу, де учасники раціонально обговорюють альтернативні шляхи дії та доходять до консенсусу. Політичний дискурс в цій моделі слугує інструментом прийняття рішень, де громадяни пропонують та обговорюють різні варіанти дій для вирішення соціальних проблем. Цей процес включає в себе переконання інших учасників за допомогою достовірної інформації та логіки.

Л. Даймонд визнає політичний дискурс як спосіб досягнення консенсусу щодо того, які дії є найбільш ефективними для досягнення соціальних цілей. Його головна функція полягає в тому, щоб зробити вибір з-поміж різноманітних альтернативних рішень шляхом інформованого та аргументованого обговорення [Там само, с. 93]. Такий політичний дискурс визнається як ключовий метод прийняття рішень у демократичних умовах, де важливо залучити різні погляди та думки громадян для вирішення складних суспільних питань. Під «рішенням» розуміється погодження того факту, що деякі дії із численних варіантів є бажаними і переважають інші, які найбільш доцільні для досягнення певної мети.

Історичні витоки деліберативної демократії сягають корінням у політичні теорії минулих епох. Вже у давніх філософських працях Арістотеля можна зустріти згадки про значення обговорень та консенсусу в процесі прийняття рішень. Давньогрецький науковець розглядав політику як сферу взаємодії між громадянами, де через діалог вони досягають найкращих рішень для спільного блага. Ця ідея була характерною для давньогрецьких полісів, римських курій, міських держав середньовічної Італії, де громадяни активно обговорювали та вирішували важливі суспільні питання [5].

У своєму дослідженні Тетяна Андрійчук аналізує деліберативну демократію через діяльність парламенту та його взаємодію з іншими державними структурами. Дослідниця вивчає деліберацію у трьох аспектах: як функцію парламенту, форму публічних обговорень і як комплексний напрям, що поєднує деліберацію в органах влади та громадському середовищі [1, с. 32].

Термін «деліберація» має латинське походження та прийшло до нас з римського права. Воно означає «радитися», «обговорювати», «вивчати», «проводити консультації», «враховувати «за» і «проти». Публій Сір – давньоримський поет з I століття до н. е., який вважав за краще «довго роздумувати» над тим, що має бути узаконено на тривалий термін, майже назавжди [98].

Значний вклад у розвиток теорії деліберативної демократії вніс Вудро Вільсон, 28-й президент США, який висловлював погляди аналогічні до ідей Джона Дьюї стосовно деліберативного процесу. Президент вбачав у деліберативному процесі концепцію громадської наради або обговорення, яку він називав «спільною радою». Він стверджував, що громадське обговорення не обмежується лише голосуванням чи механічним підрахунком волевиявлень.

На думку В. Вільсона, спільна рада не є простою арифметичною сумою, не є лише обрахунком голосів. Вона складається з різноманітних поглядів, які вступають у пряму взаємодію, є живою сутністю, створеною з численних обставин, багатьох особистостей, множини знань; вона може формуватися тільки в процесі активного обміну думками, особистих дебатів, від людини до людини, через зіткнення розумів [271, с. 104].

Анатолій Романюк вказує на історичний етап у 1774 році, коли Едмунд Берк виголосив відому промову перед виборцями у Брістолі. В цій промові Е. Берк охарактеризував британський парламент як дорадчий орган нації – «*deliberative assembly*». Він пояснив, що парламент не є з'їздом послів від різних і часто ворожих держав, які захищають інтереси своїх країн. Навпаки, парламент є місцем, де збираються обрані представники з єдиними інтересами, спрямованими на загальне благополуччя країни. Важливим є те, що керівництво парламенту не має бути обмеженим місцевими проблемами або місцевими забобонами; натомість, його завданням є прийняття рішень на користь загального блага, виходячи з розуму і інтересів народу [118, с. 44].

У сучасному англо-американському використанні термін «*деліберація*» має етимологічну основу, а саме латинське слово «*deliberare*», що означає розглядати, виважувати (в ідейному контексті), думати, радитися або слухати. В англійській мові слово «*деліберація*» також означає обговорення або дискусію. Тобто, «*деліберація*» представляє собою процес ретельних роздумів, виважувань, та вивчення аргументів «за» і «проти» у виборі. Це включає в себе обговорення та експертний аналіз, а також уважність і обережність при прийнятті найбільш ефективних рішень [236].

Джон Дьюї був основоположником у розвитку універсальної моделі демократії. Для нього демократія не обмежувалася лише домінуванням більшості, але також включала розгляд механізмів досягнення влади більшістю. Головною особливістю підходу мислителя була важливість громадських дискусій і дебатів, які він вважав ключовими для досягнення консенсусу з різними соціальними групами [180, с. 221].

Вивчаючи філософські роботи Д. Дьюї, зокрема його твір «Суспільство та його проблеми», варто зазначити, що філософ вніс значний вклад у нормативне розуміння демократії. Він критикував загальноприйнятту критику сучасного демократичного урядування, стверджуючи, що звинувачення зосереджені не лише на політичних формах, а й на соціальних та моральних ідеях та цілях. Дьюї також відкидав думку, що недоліки демократії можна виправити, просто збільшуючи кількість чи вдосконалюючи існуючі механізми. Натомість він пропонував, що потрібно повернутися до самої ідеї демократії, щоб краще зрозуміти та поглибити її, і використати це глибше розуміння для критики та трансформації її політичних форм. Таким чином, вчений вказує на необхідність повернення до основ демократичної ідеї в умовах кризи представницької демократії для її більшого розуміння та вдосконалення [181].

Українська дослідниця Єлизавета Батракіна вказувала на нормативний характер тверджень Дьюї, акцентуючи увагу на тому, що деліберативна модель демократії розглядається як конкретна нормативна демократична модель. В цій моделі визнається значущість доказової сили систематичних аргументів та висновків, які виникають у громадських дебатах. Крім того, вона підкреслює комунікативну силу, яка спрямована на досягнення угоди та домовленості шляхом активної участі громадян [10].

Деліберативна демократія, також відома як деліберативна політика, це модель суспільного устрою, в якій формування громадської думки і політичної волі в публічній сфері та в парламенті країни не підпорядковується структурі ринкових процесів чи нав'язаній ідеології. Замість цього вона базується на

ініціативі соціальної комунікації громадян, спрямованої на досягнення взаєморозуміння та захист власних інтересів.

Термін «деліберативна демократія» походить від Джозефа Бессета, який застосовував його інакше, ніж Ю. Габермас. Дж.-М. Бессет розглядає деліберативний процес як метод досягнення громадської користі та суспільного блага. У загальному розумінні, цей процес включає ретельний аналіз незалежної інформації і доказів у пошуках належної державної політики, а також спроби переконати інших у правильності власної позиції.

Дж. Бессет, ставлячись критично до поширеного погляду, що політичний процес зазвичай ґрунтується на інтересах корпорацій та змові для реалізації вузьких інтересів, аргументує, що деліберативні процедури фактично відіграють ключову роль у владі. Відмінно від Ю. Габермаса, він розглядає деліберативний процес в першу чергу як прагматичний та корисний інструмент. За Бессетом, деліберация включає в себе дискусії, спрямовані на виявлення громадських переваг і загального блага. У звичайному розумінні, цей процес включає логічне міркування, де учасники ретельно вивчають незалежні дані і докази, щоб самостійно визначити належну державну політику та намагаються переконати інших у своїй точці зору [157, с. 315].

У своїй концепції Дж.-М. Бессет чітко відрізняє політичний дискурс від політичного деліберативного процесу. Він підкреслює, що не кожне міркування в ході політичного процесу можна вважати деліберацией. На його думку, політичний деліберативний процес передбачає глибокі роздуми про суттєві переваги публічної політики та розгляд питань загального блага. Тобто, це процес, який є закритим для тих, хто може приймати рішення, і спрямований на визначення оптимальних рішень для суспільства в цілому [157, с. 189].

Деліберативний процес може набувати різних форм, таких як відкриті публічні дискусії, прямі диспути або обмін думками за закритими дверима. Однак важливо підкреслити, що жодна з цих форм не може обійтися без трьох ключових елементів: інформації, аргументації та переконання [158].

Насамперед, усвідомленість та доступність інформації для громадян є критичними факторами для створення ефективної демократії. Вважається, що забезпечення принципу прозорості з боку владних органів, яке передбачає забезпечення доступу громадян до вичерпної інформації про ініціативи уряду, поточні проекти та стратегічні цілі, є невід'ємною умовою для залучення громадян до процесу управління.

Ми погоджуємось із Дж. Бессетом щодо важливості інформації як засобу досягнення мети деліберативного процесу, вказуючи на її різноманітне використання у політичному контексті. Інформація може бути застосована для інформування політичних прихильників про адміністративні чи законодавчі ініціативи, використана для переконання інших учасників політичного процесу в перевагах чи недоліках певних політичних курсів, а також для мобілізації підтримки або опору політичним ініціативам поза структурами влади [157, с. 452]. Отже, інформація стає ключовим інструментом для тих, хто прагне впливати на політичний процес, а її ефективне використання може підсилювати політичні позиції та сприяти динамічному розвитку політичних ініціатив.

Дж. Бессет також наголошує на значенні аргументів у рамках деліберативного процесу, де важливо не лише надавати інформацію, але й формулювати аргументи, які пояснюють, як запропоновані політичні рішення можуть покращити ситуацію. Так само важливо і для опонентів висувати контраргументи, щоб показати, чому нова політика може бути неефективною або недоцільною [Там само, с. 345].

У період 1980-1990-х років, концепція деліберативної демократії досягла значного розвитку, ставши важливою теорією, про що свідчить вислів Джона Драйзека про «деліберативний поворот». За його словами, це дозволило визначити демократичну легітимність як можливість і здатність участі в ефективному обговоренні. Відмінності між деліберацією та іншими формами комунікації Драйзек вважає суттєвими: деліберація передбачає зміну поглядів і переконань у процесі діалогу, відрізняючись від примусу та маніпуляцій. Демократія, за його міркуваннями, закорінюється саме в деліберації, а не в

голосуванні. Одночасно, Драйзек висловлює сумніви щодо інклюзивності, яку він розглядає як підтримувану державою інтеграцію громадських інституцій. Він підкреслює, що деліберация, як організована діяльність, сприяє досягненню консенсусу через різноманітні форми комунікації, від консультацій до обміну думками, серед широкого кола населення [182, с. 115].

Дж. Драйзек у своїй теорії деліберативної демократії спрямований, насамперед, на критику ліберального підходу до демократії. Адже демократія розглядається як форма простої агрегації політичних інтересів. На його думку, однією з основних проблем демократизації є залучення громадян до процесу управління. Вчений констатує, що демократизація полягає в зростанні включення різних груп і категорій громадян у політичне життя. Дослідження Дж. Драйзека показує, що «потреба в більшій демократії майже завжди виникає в опозиційному громадянському суспільстві, рідко і майже ніколи від самої держави» [37].

Отже, Дж. Драйзек спрямовує свою увагу на політичні організації громадянського суспільства, а не на безліч вільних громадянських асоціацій. Він аргументує, що саме ці організації можуть найефективніше сприяти політичному діалогу та зміцненню демократичних засад суспільства завдяки своїй незалежності від держави та здатності стимулювати політичну дискусію. Цей підхід знаходить своє місце в теорії демократії та теорії політики і розглядається на основі концепції, що будується на цих положеннях.

Концепція деліберативної демократії фокусується на вирішенні проблем, пов'язаних із дефіцитом ефективності та легітимності в представницькій демократії. Відзначимо, що у ХХ столітті ряд політологічних дослідників висловлювали обурення щодо функціонування сучасних представницьких демократичних режимів. Один із відомих авторів теорії політичних еліт, Роберт Міхельс, розглядає «залізні закони олігархічних тенденцій» у сучасних суспільствах, де вибрані політичні партії допускають співпрацю з впливовими економічними елітами. Цей фактор сприяє відчуженню представницької влади від громадянського суспільства [237].

Відомі вчені Даніло Дзоло («Демократія і складність») [275] і Колін Крауч («Постдемократія») [174] досліджують кризу представницької демократії та вказують на важливі проблеми, які вона сьогодні зазнає. До цих проблем вони включають домінування політичних еліт у прийнятті рішень, значний вплив ЗМІ на виборців, відсутність чітких політичних переконань у більшості громадян, а також зростаючу політичну силу великих корпорацій. Автори концепції деліберативної демократії мають за мету вдосконалити демократичний режим і подолати ці проблеми, які виникли в традиційній представницькій демократії, зокрема, попередити відчуження політичної влади від суспільства шляхом впливу громадськості на державний апарат.

Розглядаючи концепцію «деліберативної демократії», важливо відзначити роль видатного британського політолога Девіда Хелда. Його дослідження охоплювали такі сфери, як політична теорія, демократія, космополітизм. Зокрема, ідея космополітичної демократії та вплив глобалізації на глобальне управління. Хелд у своїй праці «Моделі демократії» глибоко аналізує історію розвитку демократичних теорій, від античності до сучасності, висвітлюючи значення демократії в сучасному просторі [208]. Особливу увагу вчений приділяв деліберативній демократії, акцентуючи не лише на необхідності збільшення участі громадян у політичному житті, а й на важливості підвищення їхньої обізнаності. Д. Хелд стверджував, що прихильники цієї форми демократії виступають за переосмислення традиційних поглядів, прагнучи до більш глибокого розуміння і критичного аналізу соціальних і політичних проблем.

Демократичний процес вимагає механізмів для підсилення або створення нових точок зору, при цьому звертаючи увагу на ретельний аналіз аспектів громадського життя та структур, що сприяють відкритому та незалежному обговоренню [208, с. 286]. Крім того, Д. Хелд підкреслює важливість дебатів у демократії, вказуючи на поверховий і некомпетентний характер більшості з них, де виборці часто виявляють свою недостатню обізнаність. Він зауважує, що у дебатах акцент часто робиться на особливостях політиків, а не на змісті політики, замінюючи аргументи яскравими висловами та харизмою замість суті

політичних аргументів [208, с. 163]. На думку Хелда, для досягнення законності та справедливості в колективних обговореннях, останні повинні бути обґрунтовані та піддані раціональному аналізу.

Д. Хелд також скептично висловлюється стосовно ідеї спільного ухвалення політичних рішень у контексті прямої або учасної демократії. Він вказує на такі ключові проблеми:

1. У складному та різноманітному суспільстві неможливо досягти ідеалу універсального та спільного ухвалення політичних рішень.

2. Ідеалізація спільного прийняття рішень у малих співтовариствах може призвести до конформізму, нетерпимості та персоналізації політики, що не відповідає різним формам соціально-політичного устрою.

3. Участь у колективному прийнятті рішень не гарантує якість участі, яка є ключовою у моделі деліберативної демократії. Проблема полягає не лише у рівні внеску кожної особи, але й у рівні обізнаності та компетентності громадськості [208, с. 232-237].

У сучасній теорії демократії розрізняють два основних підходи, а саме нормативний та емпіричний. Дослідник теорії демократії Фрідріх Гуггенбергер вказує на цю розмежовувальну лінію, стверджуючи, що перший підхід зосереджено на аналізі та визначенні ідеального концепту демократії. А другий підхід спрямовано на вивчення того, як саме демократія функціонує на практиці [208]. Прикладом емпіричного підходу до дослідження демократії служить елітарна теорія демократії, яку було розроблено Йозефом Шумпетером. В його моделі концентрується увага на функції вибору еліти народом.

Представники деліберативного підходу також прагнуть розрізнити між нормативним, ідеальним проектом демократичного устрою та його практичним втіленням. Наприклад, Дж. Дьюї розглядає державні та урядові інститути як інструменти, призначені для забезпечення ефективної роботи демократії. Однак, вчений підкреслює необхідність повернутися до нормативної ідеї демократії [180, с. 96].

У своєму дослідженні деліберативної демократії Юрій Кравченко обирає шлях, який включає аналіз концепцій відомого автора Ю. Габермаса. Він проводить паралель між підходами, що орієнтовані на емпіричні та нормативні аспекти демократії. Переконаючи нас у недостатності емпіричних досліджень, Ю. Кравченко вказує на те, що такі підходи не надають змоги відповісти на ключове питання: «Як взаємодіють норми та реальність»? Він підкреслює, що концепція деліберативної демократії повинна бути побудована на основі нормативного підходу для досягнення більш глибокого розуміння цієї проблеми [75].

Ще одним аспектом, який відіграє значну роль у концепції деліберативної демократії, є унікальне тлумачення «*політичної комунікації*». У точних науках, таких як математика та кібернетика, а потім і в політичній науці, сформувався підхід, в якому «*комунікацію*» часто визначали як процес передачі інформації від джерела до адресата. Однак у системній теорії, яку розвивали Девід Істон, Талкотт Парсонс та Ніклас Луман, «*комунікація*» розглядалася як механізм, що сприяє відтворенню політичної системи [145].

Згідно з твердженням, висловленим Гарольдом Лассвелом, еволюція демократичного режиму відбувається через реалізацію «рівномірної освіти», яка передбачає набуття знань та інформованості щодо загальних соціальних питань на рівні, однаковому для експертів, політичних лідерів і звичайних громадян [225, с. 86]. Це сприяє раціоналізації громадської думки. На думку Роберта Даля, важливою загрозою для демократії є збереження знань лише у владних структурах, а також обмеження доступу до інформації для громадянського суспільства [175]. Докладно проаналізувавши інші підходи, подібні до тих, що були представлені Д. Дьюї і Ю. Габермасом, представники концепції деліберативної демократії розробляли комунікаційну процедуру для громадян, що сприяла обговоренню різних поглядів та формуванню громадської думки.

Виходячи з вищевикладеного, ми погоджуємось із визначенням деліберативної демократії Дж. Бессета, яка розглядається як підхід у політиці, при якому прийняття рішень здійснюється не ізоляційно, а через колективне

обговорення аргументів між політичними елітами. На відміну від Ю. Габермаса і Дж.-Л. Коена, вчений вірив в активну роль громадян у збереженні демократичного режиму. Водночас Дж. Бессет зауважував, що найчастіше деліберативне формування суспільної думки відбувається не лише через дебати та переконання серед громадян, але також за допомогою функціонування державних інститутів. Варто зауважити, що підхід Дж. Бессетта до розуміння деліберативної демократії здавався обмеженим рамками представницької теорії демократії [156]. Проте, інші теоретики не поділяли такого розуміння. Для них ключовим аспектом деліберативної демократії є вплив громадянського суспільства на адміністративну владу через обговорення її проєктів і прийняття рішень.

Такі уявлення про демократію, на відміну від поглядів Дж. Бессетта, вже були визначені філософом Дж. Дьюї. Дослідник також відзначає загрозу для сучасної системи представницької демократії і вважає, що слід переглянути роль громадянського суспільства в рамках демократичного режиму [180]. Узагальнюючи, Дж. Дьюї вносить суттєві пропозиції, які можна розглядати як важливі для деліберативного підходу. Його пропозиції охоплюють раціоналізацію суспільства з метою розвитку демократичної громадськості, наголошують на значенні знань, що формуються під час обґрунтованих дискусій, і на підвищенні інтеграції суспільства через комунікацію. Згідно з уявленнями Дж. Дьюї, основою функціонування громадськості, яка забезпечує збереження демократичного режиму, є новий тип знань і громадської раціональності, що виникає завдяки вільному обговоренню громадян; створення методів громадських дискусій та досліджень, поширення їх результатів; розроблення шляхів поширення інформації та популяризації наукових досліджень; утворення умов для громадян, які дозволяють їм оцінювати суспільно важливі знання, що створені експертами. Дж. Дьюї вважає, що існуючий розлад місцевих спільнот, відсутність міцних зв'язків між громадянами, заважають демократичному самоврядуванню [180, с. 126].

Як відзначає дослідник, комунікація, що включає знаки, символи, мову та взаємодію, може стати засобом об'єднання громадян і сприяти інтеграції суспільства та його самоврядуванню. Остаточно, таке місцеве співтовариство виступає посередником нового виду раціональності, що реалізується у демократичному управлінні.

Ю. Габермас – один із відомих представників деліберативної демократії. Вчений розробив концепцію, яка нерозривно пов'язана із підходом до політичної комунікації, в рамках теорії комунікативної дії. Габермас критикує раціонально-бюрократичний характер сучасних держав, де пріоритетом є інструментальна раціональність зі своєю акцентуацією на ефективності і досягненні мети, здійснені завдяки інформованому володінню навколишнім світом та адаптації до нього.

Ю. Габермас також вводить поняття «*комунікативна раціональність*», яка ґрунтується на взаєморозумінні, консенсусі та узгодженості між індивідами. Він стверджує, що демократичне громадянське суспільство виступає основним суб'єктом комунікативної раціональності. У контексті інструментальної раціональності Габермас виокремлює особливий вид соціальної дії [18]. Інструментальна дія передбачає, що індивіди спрямовують свої зусилля на досягнення своїх особистих цілей, звертаючи увагу не лише на ефективність і результат, а й на маніпуляцію іншими людьми.

Ю. Габермас стверджує, що через те, що інструментальна дія не спрямована на взаємодію і взаєморозуміння між громадянами, вона може викликати відчуження влади від суспільства та дозволити державній владі маніпулювати громадською думкою. Тому Габермас підкреслює, що в сучасному демократичному устрої важливою є не інструментальна дія, а інший вид дії – комунікативна [23, с. 74-75].

У контексті комунікативної дії, Ю. Габермас зауважує, що актори, спрямовані на досягнення певних цілей, роблять це за умови взаємної згоди, взаєморозуміння, рівноправності і наявності обговорених угод. Під час комунікативної дії учасники представляють аргументи для підтримки своїх

позицій. Як стверджує Є. Батракіна, у цьому процесі «перемагає» найкращий аргумент без нав'язування власної точки зору. Ю. Габермас наголошує, що в рамках таких обговорень можна знайти об'єктивну точку зору, яка б задовольняла всіх учасників дискусії, враховуючи їх рівноправність [10, с. 134].

У своєму аналізі комунікативної функції в демократії Дмитро Косенко наголошує на тому, що Ю. Габермас деліберативну модель вважає третім типом демократії, поєднуючи у ній елементи як ліберальної, так і республіканської моделей через ідеалізований процес дискусій та досягнення рішень на основі консенсусу. У цій моделі Габермас реконцептуалізує взаємодію між трьома ключовими владними ресурсами сучасного суспільства: 1) фінансові ресурси; 2) адміністративна влада; 3) суспільна солідарність [70, с. 350].

Д. Косенко також висловлює думку, що відділення політичної комунікації від економічної сфери вимагає реінтеграції адміністративної влади із комунікативною владою. Це призводить до створення комунікативної влади в процесі формування суспільної думки та політичної волі. Така влада, яка заснована на комунікативній раціональності, втілює в собі сутність громадянського суспільства та його активну участь у політичних процесах [Там само, с. 351].

Схоже на те, як у комунікативній дії можна переконати іншу сторону діяти відповідно до заданого плану, так і громадянському суспільству відкривається можливість затвердити свій власний стратегічний курс в державі, що призводить до вирішення загальних завдань. Не заперечуючи це твердження, Ю. Габермас констатує, що комунікативна дія сприяє громадянам у досягненні взаєморозуміння та згоди при аргументації своїх позицій. Це допомагає покласти край інструментальному підходу в політиці і спрямовувати увагу на громадянське суспільство. За такого підходу народне волевиявлення не є питанням лише делегування влади представникам на тривалий термін. Замість цього воля народу формується через комунікативний діалог, в якому беруть участь всі громадяни, які бажають аргументувати свої погляди [18].

Досвідчені вчені Рюдігер Шмітт-Бек та Крістіан Шнаудт прийшли до висновку, що у сучасних демократичних країнах поняття «*громадянство*» означає членство особи в державі та пов'язані з ним права і обов'язки. На їх думку, воно визначається вертикальними відносинами з державними інституціями та горизонтальними відносинами зі співгромадянами. Дослідження демократичного громадянства виходять з того, що окрім формального надання прав громадянства, для функціонування демократичних систем важливим є те, як люди розуміють і виконують свою роль громадян демократії, наскільки вони лояльні до демократичного політичного устрою і наскільки вони готові взяти на себе права та обов'язки, що випливають з наданого їм правового статусу [257].

Як комплексна дослідницька програма німецьких вчених, вивчення демократичного громадянства поєднує в собі дві класичні галузі політичної науки: 1) політична культура (тобто дослідження орієнтацій громадян щодо демократичної політичної системи, членами якої вони є, включно з поглядами щодо самого членства); 2) політична участь (тобто вивчення того, як і чому громадяни беруть активну участь у політичному процесі в рамках цієї системи). Нещодавні дослідження об'єдналися у всеосяжну концепцію, яку можна охарактеризувати як тріаду громадянства – триєдину концепцію, згідно з якою демократичне громадянство охоплює: 1) світоглядний вимір, що стосується орієнтацій індивідів на демократичну політичну систему, членами якої вони є; 2) нормативний вимір поглядів на «належне» громадянство; 3) поведінковий вимір, що стосується активної участі в політичному процесі цієї системи [257].

Тож, ми можемо розуміти сучасне відображення громадянського суспільства, яке на різних етапах свого розвитку було важливою складовою взаємовідносин між громадянами та державою. Співвідношення цих відносин зазнали змін, починаючи від домінування держави в самому процесі формування поняття «*громадянське суспільство*» і закінчуючи паритетними відносинами між владою та інститутами громадянського суспільства, які набули самоуправлінських функцій. Науковці не тільки класифікували поняття, але також намагалися визначити фактори їхнього впливу на особливості політичної

системи та функціонування владних механізмів взаємодії між громадянським суспільством та деліберативною демократією, а також оцінювали їхню ефективність.

Громадянське суспільство виявляється вкрай складним і має багатоаспектний характер, що обумовлено різноманітністю інтерпретацій цього поняття у суспільно-політичному контексті. Ця різноманітність виникає не лише з походження терміну *«громадянське суспільство»*, але і з варіативності вживання цього поняття в різних культурних контекстах у всьому світі.

Становлення та розвиток громадянського суспільства стали центральними об'єктами досліджень в галузі філософії і політичної науки. Наприклад, навіть в давнину у творах Платона та Арістотеля досліджувалися взаємовідносини індивіда з владою в контексті державного управління. Сьогодні ідея громадянського суспільства тісно пов'язана з ідеєю демократичного суспільства, правової держави та деліберативної демократії і набуває все більшого значення в розвинених країнах.

Перший приклад громадянського суспільства в історії людства представлений античним полісом, містом-державою та громадами, які розглядалися як концепція у працях античних філософів Платона та Арістотеля. Античний поліс сам по собі відзначався цілісністю політичних структур і громадянського суспільства. Грецький ідеал свободи розрізняв індивідів, оскільки існувала чітка роздільність між громадянами, які були вільними особами і мали можливість брати участь у політичному житті країни, і рабами, які були залежними від громадян і позбавлені всіх громадянських прав.

Розглядаючи поняття *«громадянство»*, Арістотель наголошував на складності цього поняття і вказував, що його зміст залежить від соціальної організації в державі. Він підкреслював, що поняття «громадянин» не завжди залишається незмінним в усіх формах уряду, і вказував на те, що це поняття може змінюватися в залежності від типу політичного устрою, який призначений для держави [5, с. 127].

Поняття «*громадянський стан*», яке застосовують до особи та держави, визначає певну базу для існування політичного або громадянського стану спільноти. Арістотель висловлює думку, що аналіз поняття «громадянин» полягає в його ролі як судді та члена народних зборів, а обов'язки випливають із його повноважень, які він отримує завдяки цій посаді. Філософ формулює це таким чином: «Громадянам надається право обговорювати та розглядати усі справи або деякі з них, будь-то всі або певні із них. Отже, хто визнається громадянином, визначається цим фактом. Тобто, особа, яка бере участь у законодавчих або судових процесах, вважається громадянином держави. Державою називається сукупність таких громадян, яка є самодостатньою для забезпечення її звичайного існування» [Там само, с. 143].

Аласдер Макінтайр вказує, що концепція політії, яку висунув Арістотель як найкращий соціальний та політичний порядок, розглядається як баланс між «вільними і владними аспектами» у житті людей, об'єднаних загальними інтересами в розважальних, етичних та політичних справах. Саме ці особи виступають громадянами, тобто особами зі свободою у виборі рішень щодо суспільних та державних справ. Вчений підкреслює, що участь у політичних відносинах означає визволення від простого підкорення, а свобода є передумовою прояву чесності та досягнення блага... [87]. Арістотель розглядає взаємодію вільних та добродесних індивідів, які набули статусу громадян, як політичне суспільство. В античні часи громадянське суспільство та держава не існували окремо, вони були взаємозалежними та не розрізнялись між собою [5, с. 134].

В епоху Нового часу настає період, який революційно змінює всі сфери життєдіяльності та надає нового підґрунтя для розвитку людства. Цей період відзначається зменшенням впливу церкви та зростанням авторитету науки, централізацією державного управління, великими географічними відкриттями та новаторськими ідеями. Разом із цими змінами відбувається переосмислення громадянського суспільства та його механізмів у суспільно-політичному житті.

Визначні філософи цього періоду, такі як Томас Гоббс, Джон Лок, Жан-Жак Руссо та Шарль Луї Монтеск'є, досліджували питання громадянського суспільства та його відношення до держави. Наприклад, Томас Гоббс, видатний філософ XVII століття, виклав свою раціоналістичну теорію суспільства та держави в працях «Левіафан» та «Про громадянське суспільство». Він визначив закономірності у розумінні верховної влади та її правових аспектів, порівняв природний стан з громадянським суспільством, вказав на їх переваги та недоліки та сформулював ідеальну модель сучасної держави. Спостерігаючи сучасні події, ці погляди Т. Гоббса мають важливе значення і заслуговують нашої уваги.

На відміну від Арістотеля, який вважав, що людина за природою є політичною істотою, Томас Гоббс стверджував, що людина в природі підкоряється своїм пристрастям і прагне задовольнити їх. Дослідник сприймав людину як індивіда, який залежить тільки від себе та перебуває в конфліктному оточенні. Крім того, він вважав, що міжособистісні відносини мають конфліктний потенціал, виражаючись у відомому вислові «людина людині вовк» та може призвести до «війни всіх проти всіх».

Головною умовою громадянського суспільства є наявність міцної централізованої влади. Т. Гоббс підтримував монархічну форму правління, зокрема абсолютну монархію, яку вважав найкращою. Питання поділу влади він розглядав негативно, вважаючи, що воно призводить до занепаду держави, оскільки окремі гілки влади можуть конфліктувати та знищувати одна одну, тому влада суверена має бути єдиною та неподільною [25].

Т. Гоббс намагався виявити раціональні основи для побудови громадянського суспільства, які не завдали б шкоди внутрішньому строю держави. Він визначав шляхи забезпечення миру та загального благополуччя у суспільстві, мінімізуючи конфлікти та розбіжності між державою та церквою, між конкуруючими урядами, що конкурують один з одним. Вчений розглядав не лише питання визначення прав і обов'язків громадян, а й влади [245].

Т. Гоббс та інші античні філософи відзначали схожість між поняттями «громадянське суспільство» та «держава». Проте, основним аспектом концепції

Т. Гоббса є об'єднання людей шляхом підпорядкування та укладання соціального договору для формування держави і створення громадянського суспільства. Іншими словами, для Т. Гоббса індивіди повинні дотримуватися безумовної влади суверена та законів з метою збереження миру і стабільності держави.

Відомий представник Просвітництва Шарль-Луї де Монтеск'є розвивав концепцію громадянського суспільства, що відрізнялася від поглядів його попередників. Незважаючи на відсутність спеціальних творів, присвячених громадянському суспільству, його ідеї про державу відображали важливі аспекти, що впливали на розвиток громадянського суспільства. У своїй роботі «Дух законів», він акцентував увагу на громадянських цінностях та свободі особистості поза межами державного регулювання.

До того ж Монтеск'є переконливо доводив, що держава виникає на певному етапі розвитку суспільства, коли люди починають спільно використовувати загальні ресурси для задоволення особистих потреб. Це призводить до укладання соціального договору і створення держави. На відміну від Гоббса, Лока та Руссо, Монтеск'є вбачав у суспільстві причину нерівності людей. Дослідник стверджував, що в природному стані люди народжуються рівними, але суспільство лишає їх ці рівності, і лише закони роблять їх рівними [238].

Ш.-Л. де Монтеск'є розглядає державу як природно-історичну форму існування людей, яка обумовлена об'єктивними соціальними факторами. У свою чергу, державна влада характеризується спільними переконаннями громадян, ідеями превалювання законів і конституційного уряду. На думку мислителя, об'єднання людей неможливе, поки їхні волі не знайдуть спільної мови, бо саме це сприяє формуванню громадянського суспільства [238].

Політична свобода громадянина є однією з ключових категорій в концепції Ш.-Л. Монтеск'є, і вона сприяє соціальній єдності суспільства. Ця особливість дозволяє нам розмежувати державу та громадянське суспільство так, що перше залишається під контролем останнього. Ш.-Л. Монтеск'є вважається

основоположником теорії розділу влади на законодавчу, виконавчу та судову, яка є ключовою для забезпечення верховенства закону і стабільності у державі. Розглядаючи питання політичної свободи, мислитель пропонує розподіл влади між представниками різних соціальних класів, оскільки це є гарантією справедливого управління державою.

Ш.-Л. Монтеск'є висловлює підтримку суверенного парламенту, оскільки верховна влада в країні повинна відображати волю народу через вибори, адже сам народ не може самостійно керувати собою. Якщо більшість громадян можуть бути виборцями, але не мають всіх необхідних якостей для того, щоб бути обраними, то народ може контролювати дії інших осіб, але не володіє потрібними навичками для самостійного управління [238].

Отже, мислителі Нового часу провели системні дослідження громадянського суспільства як суспільно-політичного явища у контексті політичної філософії. Вони встановили ключові критерії та особливості формування та розвитку громадянського суспільства у відношенні до держави.

Наступним важливим етапом в розвитку теорії громадянського суспільства є внесок німецької класичної філософії. В цьому контексті важливу роль відіграють видатні філософи Іммануїл Кант і Георг Гегель.

Особливий вклад у розвиток теорії громадянського суспільства зробив Георг Гегель, який розглядав громадянське суспільство як добровільне об'єднання вільних і самостійних особистостей. Згідно з його поглядами, держава є першочерговим утворенням, яке створює необхідні умови для існування і розвитку громадянського суспільства, яке є вторинним відносно держави. Держава вирішує суперечності, що виникають між різними складовими громадянського суспільства і розв'язує соціальні проблеми.

Георг Гегель ідентифікував ключові складові громадянського суспільства, включаючи систему потреб, яка дозволяє опосередковано задовольняти потреби окремих індивідів через їхню працю та працю інших членів суспільства; дбайливість про запобігання випадковостям, що знаходить вияв у роботі поліції та корпорацій; і загальну свободу, яка існує під захистом правосуддя [20, с. 85].

На відміну від своїх попередників, Георг Гегель провів чітке розмежування між суспільством і державою, розглядаючи їх як окремі структури. За його твердженням, громадянське суспільство існує паралельно з державою, а не в середині неї. Для нього держава представляє собою систему всеохоплюючих відносин залежності та формується під впливом індивідів, які прагнуть задовольняти свої власні потреби та інтереси. Згідно з поглядами Гегеля, член громадянського суспільства виступає як частина корпорації, що називається «другою» сім'єю, яка дбає про інтереси своїх «дітей» [20, с. 117].

Мислитель Г. Гегель класифікує громадянське суспільство на три стани: 1) субстанційний; 2) промисловий; 3) всезагальний. Перший стан включає землевласників, другий – ремісників, фабрикантів і торговців, а третій – чиновників і державних службовців. Ця класифікація ґрунтується на характері праці та власності різних індивідів. У такій системі всеохоплюючої залежності, інтереси представників різних станів можуть суперечити один одному. Тому Г. Гегель розглядає свободу в суспільстві як подолання сваволі окремих осіб. Це передбачає наявність правосуддя, яке необхідне для відновлення справедливості. Правосуддя, зокрема, має відповідати двом вимогам: публічності і прозорості судових процесів, а також наявності суду присяжних.

Як відзначає Ольга Федірко, Г. Гегель розглядає державу як організацію ідеї свободи, а її головною метою є забезпечення всіх благ для щастя громадян. Державна влада здійснюється через членів, які мають бути освіченими суб'єктами з відповідною професійною кваліфікацією, і вона регулює правові відносини [139, с. 67]. Важливо зазначити, що у випадку порушення прав особи, вона має можливість звернутися до суду і, за потреби, відповідно до закону, особисто стати перед правосуддям. Отже, всі громадяни рівні перед законом, незалежно від їхнього стану. Навіть монарх у певних випадках має слухати загальні правові норми і діяти відповідно до закону. Таким чином, в концепції Гегеля головним є принцип верховенства права, що є характерною ознакою для розвитку правової держави. Крім того, теорія громадянського суспільства Г.

Гегеля базується на ідеї, що громадянське суспільство представляє собою область матеріальних умов життя, в якій громадяни об'єднують свої інтереси.

Громадянське суспільство розглядається як сукупність індивідів, які можуть задовольняти власні потреби та потреби інших громадян через свою працю. У цьому суспільстві ключове значення має приватна власність, а перехід до громадянського суспільства стає можливим лише тоді, коли окремі члени суспільства об'єднуються в органічну цілісність, яка стає державою. Гегель надавав перевагу державі у відносинах між державою і громадянським суспільством, адже держава представляє загальну волю громадян, виражену в законах і правосудді, тоді як громадянське суспільство є сферою реалізації специфічних, приватних інтересів окремих осіб [20, с. 245].

Відмінність у становленні теорії громадянського суспільства в рамках німецької класичної філософії полягає в специфічності понятійного апарату, який базується на німецькій мовній традиції. Так, у контексті німецької політичної філософії, громадянське суспільство тлумачиться як «Bürgergesellschaft», що відзначає основу цього суспільства у відношенні до міських жителів і класу державних службовців. Це поняття відрізняється від англійського варіанта «civil society» і німецької термінології «Zivilgesellschaft», які також вживаються деякими німецькими політологами.

Існуючі дослідження визначили чотири різні аспекти норм громадянства, які впливають з різних концепцій демократії – від елітарних до ліберальних, від комунітарних і партисипативних до деліберативних уявлень про демократію. Ці конкуруючі погляди на значення і сутність демократії висвітлюють різні нормативно бажані характеристики доброго громадянина.

З точки зору деліберативної демократії особливо важливими є автономія, участь і солідарність громадян. Автономія громадян передбачає, що добродесний громадянин – це людина, яка є не лише поінформованою та обізнаною, але й водночас критично ставиться до політики, готова рефлексувати над власною думкою та обмінюватися різними точками зору зі співгромадянами. Аспект участі розглядає доброго громадянина як людину, яка активно залучена

до суспільних справ і готова брати участь у політичній та соціальній діяльності. А солідарність громадян стосується поглядів на бажані стосунки між співгромадянами і наголошує на турботі про тих, хто її потребує. Законслухняність, нарешті, стосується визнання легітимності держави та верховенства права. Якби громадяни не були лояльними до законів і правил, створених за допомогою демократичних процедур, реалізація демократичних рішень вимагала б сили і примусу, а це було б діаметрально протилежним ідеї самоврядування через демократичне обговорення [257].

Німецький політолог Ральф Дарендорф досліджував цю особливість та різні інтерпретації термінів у понятійному і категоріальному апараті німецької політичної філософії. Він зауважував, що серед німецьких політологів існують ті, які використовують англійський термін «civil society», та інші, які користуються німецьким варіантом «Zivilgesellschaft». Проте більшість уникає терміна «Bürgergesellschaft», хоча сам Р. Дарендорф наголошував на існуванні цього терміна в контексті німецького співтовариства політологів.

Отже, специфіка понятійного апарату німецької політичної філософії робить акцент на германську мовну традицію і відрізняється від англійського підходу до поняття громадянського суспільства [30, с. 78].

Алексіс де Токвіль, автор відомого твору «Демократія в Америці», вніс суттєвий внесок у розуміння громадянського суспільства та демократії. Вчений запропонував принципово нову модель громадянського суспільства, яка отримала велику популярність в Європі. Дослідження американської демократії допомогло впровадити принципи теорії сучасного громадянського суспільства в життя.

Для А. де Токвіля громадянське суспільство є особливою недержавною сферою. Учений намагався передати феномен демократії через особливості американського суспільства та розглядав демократію як «вирівнювання умов життя» з метою гарантування прав і свобод людини, що дозволяє їй вільно мислити, висловлювати думки та діяти. Демократія – тип суспільного життя та відносин між людьми. Громадянське суспільство впроваджувало демократичні

принципи і, таким чином, впливало на державну владу та контролювало прийняття рішень з питань розв'язання суспільних проблем [128, с. 168-172].

У теорії А. де Токвіля функціонування всіх політичних інститутів США розпочинається з громади та системи громад. Громада відповідає природі людини, оскільки утворюється «нібито сама собою», коли люди збираються разом. Мислитель висловлював думку, що можна стверджувати, що ні один з народів Європи не знає, що таке незалежність громадян. Проте разом з тим, саме в громаді полягає сила свободи народу. Тобто, громади та система громад відіграють важливу роль у розвитку демократії та встановленні незалежності громадян, забезпечуючи їм можливість активно брати участь у політичних процесах [128, с. 303]. Таким чином, розвиток інститутів громадянського суспільства є головною ознакою демократизації країни та звільнення народу від тиску державної влади. Громади, як важливі складові частини громадянського суспільства, є основою для створення громадських асоціацій і об'єднань, які виникають у різних сферах соціальної дійсності.

Громадські асоціації та об'єднання виступають ключовою умовою для успішного вирішення соціальних проблем через контроль над діяльністю держави. А. де Токвіль підкреслював, що найдемократичнішою є та країна, в якій люди найбільше вдосконалили мистецтво спільного досягнення спільних цілей. Це свідчить про важливість громадянських ініціатив та громадських організацій у формуванні демократичного суспільства і впливу на прийняття рішень в інтересах громадян [128, с. 415]. Громадські асоціації та об'єднання виступають інститутами, які не лише захищають моральні цінності, свободу і самостійність у виборі рішень у суспільстві, але також гарантують захист громадян від втручання з боку держави та зовнішніх політичних сил.

А. де Токвіль виділяє громадянське суспільство як окрему сферу, де вибір і діяльність ґрунтуються на добровільності та моральних цінностях, а не на примусі чи державній владі. Він підкреслює важливість громад і взаємодії між індивідами в цьому контексті. Мислитель констатує, що держава повинна

служити громадянському суспільству, а не навпаки, і що принципи свободи та незалежності особистості виступають основними у демократичних суспільствах.

У ХХ столітті теорія громадянського суспільства зазнала значних змін і еволюції, як наслідок – розвивалися різні підходи та інтерпретації цього поняття. Наявність різноманітних поглядів і відсутність загально визнаних парадигм стали характерними особливостями цього періоду. Дійсно, кілька видатних дослідників і філософів внесли вагомий внесок у формування сучасних уявлень про громадянське суспільство.

Перший підхід розглядає громадянське суспільство як особливу сферу, що існує незалежно від держави. В цьому контексті громадянське суспільство складається з недержавних відносин, структур й інститутів, які існують поза державним контролем і визначаються громадянами і їхніми інтересами. Цей підхід підкреслює важливість громадських ініціатив та незалежних громадянських організацій у формуванні суспільства.

Другий підхід розглядає громадянське суспільство як стан соціуму, який корелюється з державою певного типу, де права та свободи громадян юридично забезпечені та захищені. У цьому контексті громадянське суспільство пов'язане з формуванням правової держави, в якій громадяни мають належні гарантії щодо їхніх прав і свобод.

Вищезгадані підходи не обов'язково виключають один одного, можуть навіть співіснувати, залежно від конкретного контексту та підходу дослідників. Розуміння громадянського суспільства в сучасному вимірі варіюється від країни до країни, враховуючи їхню політичну, культурну та історичну специфіку [115, с. 188]. Аналіз розвитку громадянського суспільства та різноманітних поглядів на цю концепцію в сучасному контексті є досить вичерпним. Насправді, громадянське суспільство визнається багатьма дослідниками як невід'ємна складова демократичної і правової держави. Воно відіграє ключову роль у розвитку демократії, забезпеченні прав та свобод громадян, а також контролі над діяльністю держави.

Втім, існують різні точки зору на громадянське суспільство, і ці погляди можуть бути як позитивними, так і негативними. Різноманітність цих поглядів обумовлена різною інтерпретацією та різними суспільними контекстами. Ця диференціація може ґрунтуватися на різних соціальних, політичних, культурних та історичних умовах будь-яких країн і регіонів.

Також є важливою наявність негативних поглядів на громадянське суспільство і його розвиток. Оскільки вона спонукає до обговорення і покращення цього концепту та його ролі в сучасному суспільстві. Розуміння ризиків, пов'язаних із становленням громадянського суспільства, може сприяти більш обґрунтованій політиці і стратегіям його підтримки та розвитку.

Отже, громадянське суспільство відіграє ключову роль у загальному житті суспільства. Сучасне розуміння поняття *«громадянське суспільство»* виявляється через опис усіх існуючих соціальних структур та взаємовідносин між ними, які не підпорядковуються безпосередньому втручанню держави. Громадянське суспільство і деліберативна демократія є нерозривно пов'язаними поняттями. Деліберативна демократія відображає форму демократії, в якій інституціоналізований діалог між владою та громадянським суспільством відіграє важливу роль.

Поряд із цим у дослідженнях німецьких вчених Р. Шмітт-Бека та К. Шнаудта виникають дискусії щодо поняття «підтримка», яке корелюється із громадянським суспільством та державою. Підтримка політичної спільноти стосується базової прихильності до нації поза межами існуючих інститутів влади та загальної готовності до спільної політичної співпраці серед громадян держави. Підтримка принципів демократичного режиму стосується загальної, «дифузної» прихильності громадян до демократичного режиму як такого, а також суб'єктивної важливості конкретних основних принципів (плюралізм, свобода вираження поглядів, критична роль засобів масової інформації та опозиції), що підкреслюється ліберальною демократією. Пріоритетом деліберативної демократії є актуальність політичних дискусій. Фактичне впровадження демократії означає «конкретну» підтримку діяльності режиму, який полягає у

задоволеності громадян тим, як демократія в їхній країні працює на практиці. Підтримка інститутів влади стосується довіри громадян до основних інститутів демократичної системи, таких як парламент, політичні партії, суди або державна адміністрація. Підтримка політичної влади стосується нинішніх урядовців, особливо щодо їхньої реакції на вимоги громадян [257]. Сучасний етап розвитку громадянського суспільства має такі характеристики:

- приріст кількості керівних структур у громадських організаціях;
- зниження чисельності членів, які зареєстровані в громадських організаціях;
- підвищення обсягів фінансування громадських організацій з різних джерел;
- переважання частки благодійних внесків у загальному обсязі фінансових надходжень;
- переважання благодійної діяльності у структурі витрат коштів;
- недостатньо ефективне виконання програм розвитку громадянського суспільства на регіональному рівні, згідно з експертними оцінками [82].

Громадянське суспільство базується на принципах ринкової економіки, яка передбачає існування різних форм власності. Тому власність є економічною основою громадянського суспільства, відображаючи його різноманітність. В Україні на сьогоднішній день сформовані основні правові принципи для розвитку громадянського суспільства і створено мережу громадських інституцій, які сприяють набуттю суспільством характеристик громадянського суспільства.

Брюс Акерман і Джеймс Фішкін у своїй спільній науковій праці «День деліберації» розглядають концепцію публічного діалогу, яка виходить за рамки традиційного розуміння політичного обговорення. Вони пропонують створити нове національне свято у США, яке було б присвячене громадським дебатам та обговоренню ключових питань, що стоять перед країною, особливо у контексті майбутніх президентських виборів. Цей «День деліберації» мав би замінити або доповнити існуючий «Президентський день» [152].

За їхньою концепцією, під час цього дня люди збиралися б у громадських місцях по всій країні, аби брати участь у структурованих дебатах, обговорюючи позиції та програми кандидатів на президентські вибори. Це мало б сприяти більш активній громадській участі та залученню громадян до процесу формування політики.

Б. Акерман та Дж. Фішкін також вказують на проблему сегментування публічного діалогу, де аудиторія дедалі більше розділяється та стає менш представницькою для загальної громадськості. Вони критикують існуючі механізми зворотного зв'язку, такі як телефонні дзвінки та онлайн-опитування, які не відображають думки широкого кола громадян. Вирішенням цієї проблеми вони вбачають створення інститутів, що забезпечуватимуть більш ефективно залучення громадян до спільного діалогу та взаємодії, що сприятиме розвитку демократичної культури в суспільстві [152].

Згідно з процедурним підходом до демократії, ефективність деліберативної політики залежить не тільки від активності громадян у колективних діях, але й від установаження взаємозалежних процедур та умов для комунікації, а також від взаємодії цих процедур з розвитком громадської думки у неформальному політичному просторі. Так, Дж. Коен висуває декілька критеріїв, які необхідно дотримуватися під час таких процедур:

- Консультації повинні проводитися в раціональній, аргументованій манері з організованим обміном інформації між учасниками.
- Консультації мають бути відкритими та доступними для громадськості, виключаючи можливість «принципового» виключення будь-якої сторони.
- Необхідна незалежність від зовнішнього тиску, за винятком використання «сили аргументів».
- Консультації мають бути спрямовані на досягнення раціонально обґрунтованої згоди і можуть тривати необмежений час, включаючи можливість тимчасового призупинення за рішенням більшості.

- Деліберативні консультації мають охоплювати питання загального інтересу.
- Політичні дебати мають включати аналіз потреб та політичних позицій, не обмежуючись рамками ціннісного консенсусу, заснованого на спільних традиціях і практиці [168, с. 126].

За дотримання вказаних норм можна досягти «ідеального комунікативного діалогу» в деліберативній демократії, який характеризується такими ознаками:

- Не допускається вимушене відсторонення будь-кого від діалогу, забезпечуючи всім право на участь у деліберації без будь-якого зовнішнього або внутрішнього тиску.
- Усі учасники деліберативного процесу мають рівні можливості для вираження своїх думок, потреб та бажань.
- Кожен учасник має право порушувати проблемні питання та вносити пропозиції щодо процесу деліберації.
- Дискурс має бути відкритим і раціональним, учасники повинні прагнути до знаходження та використання переконливих аргументів, підтримувати або опонувати позиціям інших, оскільки деліберація орієнтована на взаєморозуміння [168, с. 166].

В. Медведська розглядає концепцію деліберативної демократії як засновану на «інтуїтивному ідеалі демократичної асоціації», де обґрунтування умов такої асоціації відбувається через публічну аргументацію та обговорення серед рівноправних громадян. В цьому контексті, громадяни спільно прагнуть до розв'язання колективних проблем через відкрите обговорення і сприймають свої основні інститути як легітимні в міру того, як вони забезпечують рамки для вільної публічної деліберації [92, с. 46].

Дж. Коен далі розгортає свою «формальну концепцію» деліберативної демократії, акцентуючи на ідеальному деліберативному процесі, який спирається на обґрунтування через обмін публічними аргументами та міркуваннями серед рівноправних громадян. Вона підкреслює, що така модель є ключовою для розвитку ефективних деліберативних інститутів.

Юридична правозахисна практика сама по собі є системою з динамічною взаємодією як між юридичними суб'єктами, так і між різними видами обговорення та демократичного представництва. Результати роботи правових систем, як правило, є формально і фактично обов'язковими до виконання. Навіть правозахисні органи, які можуть бути скасовані (наприклад, суди, що здійснюють необов'язкову юрисдикцію у сфері прав людини або можуть бути скасовані законодавчим шляхом), можуть здійснювати ефективний вплив. Правозахисні органи можуть домінувати або навіть витіснити значні сегменти деліберативної системи. Але це залежить від того, як здійснюється правозахисна практика.

Рон Леві узагальнив вивчення системної дорадчої демократії та зауважив, що їй в цілому відповідають щонайменше дві широкі моделі системної практики юридичних прав, які є поширеними, але не є універсальними. Різниця між ними є нечіткою і кожна з них може бути аспектом однієї й тієї ж практики юридичних прав [228].

Акреція, яка передбачає поступове наповнення – або заміну і поповнення – широких обрисів юридичних прав новим змістом, відіграє важливу роль в описах системної дорадчої демократії. Це також є центральною функцією юридичних прав, принаймні в концепції, заснованій на інтересах, яка розуміє права як такі, що не мають апріорного змісту – як здебільшого порожні посудини, що очікують на конкретний зміст. Підхід, заснований на інтересах, «висуває на перший план мінливість і змагальність «інтересів», а отже, і прав, і підкреслює притаманну невизначеність ... претензій на права». З цієї точки зору, права описують ті відносно рідкісні індивідуальні та суспільні інтереси, які розглядаються як суттєві та фундаментальні в даному суспільстві, а отже, виокремлюються для захисту. Звичайно, інші описи прав можуть розглядати речі по-іншому. Але підхід з точки зору інтересів є важливим поглядом на права, який перетинається з деліберативними системами, і, таким чином, визначає ключову потенційну взаємодію між правами та деліберативними системами. Існує потенціал того, що права можуть бути як об'єктами, так і продуктами

обговорення інтересів. Насправді, ми навіть повинні, можливо, віддавати перевагу – тобто підтримувати або намагатися втілити в життя – підхід, заснований на інтересах, тією мірою, якою він відповідає моделі деліберативної демократії [228].

Р. Леві ставить важливе питання: «Що і хто може брати участь у дебатах щодо розширення прав?» Правозахисні органи, включно з судами, можуть видавати авторитетні рішення про те, які інтереси мають бути закріплені як права і в яких випадках. З іншого боку, ширший системний процес обговорення може поступово прояснити, чому певні питання важливі для певних людей. За словами дослідника, прирощення частково передбачає акти представництва інтересів, які так звані експерти не можуть здійснювати самотужки. У дорадчій системі акти представництва, наскільки це можливо, охоплюють широкі верстви населення в демократичному суспільстві, є всеосяжними, точними і здатними переконувати інших.

Однак, якщо права наповнюються змістом занадто швидко або жорстко, це може призвести до того, що те, що могло б бути лише неповною специфікацією права, або тимчасовим соціальним чи судовим консенсусом, застигне в бурштині. Р. Леві згадує, як на початку ХХ століття консервативні суди США, Великої Британії, Канади та Австралії посилалися на негативні економічні права та принципи федералізму для того, щоб визнати недійсним прогресивне законодавство. Проблемним у цих доктринах було не їхнє розроблення як таке, а їхнє максималістське застосування судами – непохитний судовий підхід, який на певний час закрити можливість перегляду цих доктрин, тобто їхнього подальшого розвитку або скасування. Інтереси, які захищає право, можуть бути визначені за допомогою дорадчого демократичного процесу або системи, який може тривати роками або навіть десятиліттями, і навіть може ніколи не завершитися [228].

На думку Р. Леві, врегулювання – це ще один потенційний аспект практики юридичних прав, співзвучний системній деліберативній демократії. Це означає пошук стабільного місця серед існуючих прав та інших інтересів для нового

змісту прав, що з'являється. Таким чином, врегулювання стосується процесів інтеграції нового змісту прав у ширший набір раніше врегульованих інтересів, не витісняючи при цьому занадто багато з того, що було визнано в минулому.

Як зауважує дослідник, це не може бути сухим експертним або юридичним процесом. З одного боку, повинні існувати суди або інші експерти з прав, здатні застосовувати правові доктрини, такі як доктрина пропорційності. З іншого боку, врегулювання – це не просто аналітичний процес. Воно також вимагає соціального врегулювання – тобто управління міжгруповими відмінностями для забезпечення широкого суспільного визнання нового змісту прав. Інтереси можуть бути частково врегульовані шляхом переконання груп людей поглянути на свої інтереси відносно по-новому – навіть іноді відмовитися від деяких своїх власних інтересів. Це свого роду обговорення, яке може значною мірою відбуватися в соціальній сфері [228].

Вивчення ідей Айріс Янг розкриває важливі аспекти у розумінні комунікаційних процесів. Дослідниця критично оцінювала роль консенсусу та раціональної аргументації в теорії деліберативної демократії. Американська політологиня також стверджувала, що деліберация повинна включати не тільки раціональну аргументацію, але й розповіді та риторику як повноправні форми виразу думки для забезпечення більшої інклюзивності [275].

А. Янг критикує норми деліберации як такі, що культурно обумовлені та часто використовувані інструменти влади, які пригнічують або знецінюють думки певних груп людей. Вона зазначала, що деліберация часто перетворюється на конкуренцію, де метою є перемога в дискусії, а не досягнення взаєморозуміння.

А. Янг також піддає критиці стандартизацію мови в деліберациях, які віддають перевагу формалізованому та абстрактному мовленню. Вона вважала, що такі норми не дозволяють людям вільно висловлювати свої думки та ідеї, особливо коли мова йде про важливі питання та претензії. Янг підкреслювала, що у формальних обговореннях, як-от судових засідань чи засіданнях міських

рад, люди можуть відчувати себе незручно через своє «неправильне» або «нестандартне» висловлювання [275].

Брюс Акерман, видатний представник Єльської школи політології, у своїй роботі «Чому діалог?» аналізує деліберативний процес, акцентуючи увагу на концепції «комунікативного самообмеження». Вчений вважає, що в рамках цієї концепції питання, що не мають можливості досягти консенсусу, мають бути відкинуті з обговорення. Процес громадського вираження думки заснований на індивідуальних преференціях громадян, які вступають в аргументований діалог, вирішуючи, чи варто враховувати думки інших учасників. Ключовою особливістю цієї моделі деліберації є відкритість комунікації, що дозволяє іншим спостерігати за процесом. Однак, Б. Акерман критикує відсутність дискурсивності в ліберальних уявленнях про публічну сферу через недостатність ефективності громадських дискусій [153, с. 17].

Також Б. Акерман розглядає лібералізм як дискурс про владу, вбачаючи його як політичну культуру громадського діалогу, засновану на визначених розмовних обмеженнях. Він наголошує на необхідності «розумного способу» комунікації з розмовною стриманістю, метою якого є сприяння співіснуванню різних груп.

Крім того, Акерман відносить до плюралістичного напрямку в концепції деліберативної демократії, підкреслюючи значення діалогу як основи суспільного розвитку та ліберальної теорії. Дослідник вводить ідею «вищого категоричного імперативу», яка підкреслює необхідність обговорення та вирішення проблем через загальноприйняті у розмові обґрунтування та ідеї [153, с. 21].

З огляду на це, Б. Акерман відстоює ідею, що громадське обговорення повинно зосереджуватися не на моральних контраверсіях чи політичних розбіжностях, як це висунуто у підході Ю. Габермаса, а натомість зосередитись на загальних, об'єктивних аргументах та ідеях.

Таким чином, підхід Акермана до деліберативної демократії відображає його переконання у важливості раціонального, стриманого діалогу, який

відкритий для всіх громадян і зосереджується на пошуку спільних рішень, замість підкріплення існуючих політичних розколів або культурних розбіжностей.

Концептуальне викладення деліберативної демократії має свої корені у філософських доктринах, зокрема, у висновках Ю. Габермаса та К.-О. Апеля. Ці вчені ввели поняття «дискурсивної етики» у рамках теорії консультативної демократії. Ця теорія базується на принципах нормативної комунікації між учасниками, рівними у своєму праві висловлювати думку. Передумовою є проведення діалогу на основі взаємоповаги і спрямованість на досягнення консенсусу через загальноприйняті правила аргументації.

У контексті інформаційно-комунікативного суспільства, концепція комунікативного спільноти, яку пропонує Апель, може бути реалізована як ідеал «досконалого» мережевого суспільства без комунікативних бар'єрів [4, с. 226]. Цей підхід Апеля визначає дискурсивну теорію суспільства та етики як базу для будь-яких комунікативних дій, які звертаються до ідеального комунікативного співтовариства, вимагаючи поваги та визнання від усіх учасників без винятку. Це створює основу для політики консенсусу, яка вимагає вирішення конфліктів шляхом дискурсивно-політичних методів. Така політика відображає сучасне поєднання інклюзивності та дискурсивного підходу [154].

В академічних джерелах терміни «деліберативна демократія» та «дорадча демократія» часто використовуються як взаємозамінні, що пояснюється різницею в перекладі та інтерпретації зарубіжних досліджень. Саме тому для уникнення повторень у пропонованому дослідженні, термін «дорадчий» буде використовуватися як еквівалент «деліберативного».

Як показують наші спостереження, вчені з різних країн продовжують досліджувати та розвивати ідею деліберативної демократії. Цей інтерес зумовлений потребою в оновленні демократичних механізмів в умовах сучасних глобальних викликів.

У даному дослідженні під «деліберативною політикою» мається на увазі концепція суспільно-політичного розвитку, орієнтована на розуміння та

обговорення суспільних проблем, вимагаючи від владних інститутів залучення громадськості до процесу прийняття рішень. Важливим аспектом ефективності деліберативної політики є наявність довіри між державою та суспільством, що є ключовою умовою для проведення відкритих дискусій на важливі політичні теми [61, с. 75].

Реалізуючи принципи деліберативної політики, необхідно забезпечити умови, де кожен громадянин має можливість висловити свою думку, гарантувати відповідний формат для дебатів, організувати обговорення важливих питань як на рівні місцевих громад, так і в масштабі всієї держави [141].

В даному дослідженні, виходячи з класичного визначення демократії, запропонованого Володимиром Цвяхом, розуміємо її як систему правління та організацію суспільства, держави і влади, що передбачає постійний розвиток і прогрес, зазвичай пов'язаний із республіканською формою управління [Там само].

Деліберативна демократія, як модель демократії, вимагає встановлення інституціоналізованого діалогу між державними органами та громадянським суспільством. Цей діалог має бути підкріплений аргументованим публічним дискурсом для досягнення консенсусу. При цьому важливим є дотримання встановлених процедур, що забезпечує раціональність політичних рішень.

Після ретельного вивчення теоретичних концепцій і розвитку деліберативної демократії, аналізуючи теоретичні підходи та зібрану інформацію, пропонуємо власне авторське визначення поняття «деліберативна демократія».

Деліберативна демократія – це модель демократичного правління, яка базується на принципах розширеного публічного й аргументованого дискурсу громадянського суспільства з владними інституціями через їх комунікацію, структурований обмін інформацією з метою досягнення раціонального політичного консенсусу з урахуванням максимально широкого спектра думок і інтересів;

Напрямок деліберативної демократії зорієнтовано на ведення публічного обговорення важливих суспільно-політичних питань та обмін думками з метою формування легітимних політичних рішень. Петро Шляхтун, висвітлюючи концепцію «партисипаторної демократії», визначає її як «демократію участі», що прагне забезпечити активну участь громадян у владному процесі, сприяючи таким чином реальній свободі та рівності [145, с. 87]. Вчений акцентує на важливості широкої участі освічених громадян у процесі прийняття владних рішень, децентралізації та громадському контролю для досягнення основних демократичних принципів.

Це розуміння підкреслює ідеалістичний характер партисипаторної демократії у протиставленні до більш реалістичного та емпіричного підходу деліберативної демократії. Так, Т. Андрійчук вважає, що сучасне використання інструментів партисипаторної та деліберативної демократії, як-от референдуми, консультативні ради чи онлайн-дискусії, підтверджує їх значення у врахуванні громадських інтересів. Однак ці інструменти можуть також призводити до ускладнення прийняття рішень та дестабілізації внутрішньої і зовнішньої політики [1, с. 34].

Ось чому, на нашу думку, слід звернути увагу на місце розповсюдження партисипаторної та деліберативної демократії, яке безпосередньо впливає також і на політичне життя загалом. Це – публічна сфера, розуміння якої стосується існування різноманітних конкуруючих і часто антагоністичних концепцій «хорошого життя», які мають окремі особи та групи в суспільстві. По суті, публічна сфера відповідає за формування внеску в процес розробки політики. Це сфера впливу без права прийняття остаточних рішень. Реза Хасмат стверджує, що баланс між політичною системою та публічною сферою стає делікатним. З одного боку, політична система повинна прислухатися до порядку денного і думок публічної сфери, не будучи повністю обмежена популістською громадською думкою. З іншого боку – публічна сфера, хоч і неформальна, повинна бути сформована таким чином, щоб сприяти ефективному обговоренню. Водночас, вона повинна підтримувати канали зв'язку з

політичною системою. Безсумнівно зрозуміло, що публічна сфера як деліберативний механізм пропонує владні відносини, які є дифузними та партисипативними за своєю природою [206].

Чарльз Тейлор розглядає це в більш ліберальній моделі публічної сфери. Він стверджує, що громадяни повинні бути готові брати участь у постійному діалозі про їхнє розуміння «блага» з іншими, хто не перебуває в межах їхнього «спільного простору». Роль публічної сфери полягає в тому, щоб пов'язати та інтегрувати численні «спільні простори», які виникають у формі, яка є єдиною, але не обов'язково уніфікованою. Таким чином, публічна сфера «в'яже разом множинність просторів» у те, що Тейлор описує як «метатопічний спільний простір», де члени суспільства об'єднуються через участь у локальних діалогах [265, с. 185]. Незважаючи на це, скептик скаже, що це все одно не вирішує проблему досягнення аргументованого консенсусу з певних питань.

На думку Р. Хасмат, умови публічної сфери неминуче будуть неефективними для певних питань, якщо ми будемо використовувати обґрунтований консенсус як лакмусовий папірець для визначення результативності деліберативного процесу [206]. Можна також стверджувати, що цей рух до консенсусу призведе до створення домінуючого метанаративу, історії, яка претендуватиме на включення всієї реальності, але насправді буде відстоювати лише певну точку зору. Локальні історії, подібні до тих, що розповідаються маргінальними групами суспільства, в кінцевому підсумку будуть змушені замовкнути в остаточному консенсусі, фактично виключаючи думку меншини. З такої точки зору, теоретизована публічна сфера не виконує одне зі своїх першочергових завдань – надати всім індивідам рівне право голосу в дискурсивному процесі. Тому слід звертати увагу на політику відмінностей та її потенційний вплив на теоретизацію і практичне застосування публічного дискурсу та дебатів.

У своєму дослідженні Р. Хасмат вказує на те, що відмінність може бути важливим ресурсом у деліберативній моделі будь-якої політичної системи [206]. Цей напрямок думки заперечується при формулюванні політичної волі, що

керується «загальним благом». Така республіканська теорія, що має певну схожість з ключовими заповідями теорій соціалізму і комунізму, виходить з того, що «політика – це зобов'язання щодо рівної поваги до інших громадян у громадянській публічній дискусії, яка відкидає приватну приналежність та інтереси заради пошуку спільного блага». Здавалося б, приєднання до цього аргументу створює непотрібну характеристику політики відмінностей, згідно з якою існує дихотомія між відмінностями і зв'язками громадянства.

Простіше кажучи, дослідниця вважає, що це помилково ігнорує той факт, що групові відмінності існують в реальності, а влада і ресурси розподіляються зовсім по-іншому для одних і не розподіляються для інших, що заважає певним групам брати участь у громадянській публічній дискусії на рівних умовах. Одним із способів вирішення цієї проблеми є включення та інкорпорація поглядів і «локальних знань» усіх соціальних груп у деліберативний процес [206].

Р. Хасмат також використовує поняття деліберативного авторитаризму, і вказує, що для того, щоб гіпотетичний або вже існуючий авторитарний режим можна було віднести до нього, необхідно виконати дві передумови. По-перше, влада повинна в ідеалі заохочувати, але як мінімум толерантно ставитися до існування публічного простору – навіть у межах габермасівської концепції «вільних просторів». Це означає, що питання можуть обговорюватися, а різні відповіді та думки з даного питання можуть бути розглянуті та прийняті до уваги. По-друге, особам, які приймають рішення, недостатньо просто дозволити існування деліберативного простору або навіть брати участь у дискусії з тими, хто перебуває в цьому просторі; вони повинні, як мінімум, розглянути і врахувати пропозиції, що впливають з деліберативного процесу, у своєму остаточному прийнятті рішень [Там само].

Німецькі вчені Андреас Шефер та Вольфганг Меркель зауважують, що хоча сучасна література дозволяє припустити, що альтернативні форми деліберації можуть допомогти надати голос маргіналізованим точкам зору та політизувати приховану несправедливість, систематична емпірична оцінка

звинувачення в деполітизації через деліберацію все ще залишається бажаною. Частково складність надання чіткої відповіді на це питання полягає в тому, що процеси політизації та деполітизації часто важко відокремити. Ці тенденції можуть не лише збігатися, але й перебувати у діалектичному взаємозв'язку. Наприклад, тенденція до деполітизації може викликати політизацію контрреакції з боку зацікавлених акторів [256].

Проблему та неоднозначність політизації через деліберативні практики та процедури добре ілюструє етнографічне дослідження про деліберативну участь у французьких робітничих кварталах. Щоб визначити, чи можуть деліберативні процеси ефективно політизувати маргіналізованих громадян, розглядається випадок деліберативного семінару з розширення прав і можливостей, в якому взяли участь державні службовці та малозабезпечені громадяни, щоб обговорити проблеми, що виникають при розподілі державного житла. Замість того, щоб зосередитися на досягненні консенсусу, цей процес дозволив громадянам критично висловити свій негативний досвід.

Аналіз А. Шефера та В. Меркеля продемонстрував не лише продуктивну роль сторітейлінгу в деліберативних процесах, але й необхідність взаємного залучення до цього досвіду. Він також показав, що колективна «розробка наративів» відіграла вирішальну роль у перетворенні особистих скарг учасників на політичні вимоги. Вчені переконливо доводять, що дискусія між кількома суперечливими точками зору, котра проходить за зачиненими дверима, сприяє переходу від мовчання до критики в агентів, які мають дуже мало попереднього досвіду публічного висловлювання з питань громадського життя» [256].

Цей випадок також демонструє небезпеку короткострокової деліберативної участі, яка не здатна створити стійку політичну залученість і, зрештою, може применшити внесок учасників до простого консультування політичної еліти (наприклад, лише деякі з політизованих учасників продовжили свої політичні зобов'язання, а не вся група). Таким чином, хоча політизація була можливою, вона була крихкою. Тим не менш, цей випадок демонструє специфічний потенціал політизації, який можуть мати деліберативні процедури,

що не є ані повністю висхідними за логікою колективної дії, ані повністю низхідними і контрольованими політичними елітами.

Незалежно від типу політичного режиму, деліберація є комунікативною структурою, в якій створюється на мінімальному рівні простір, де можуть обговорюватися потенційно незгодні позиції між різними сторонами. Публічна сфера, як правило, відповідає за деліберативний внесок у формування політики без права прийняття остаточних рішень. А на найпростішому рівні політична система, усвідомлюючи різні ступені думок і позицій перших, має право приймати остаточні рішення. Більше того, відмінності можуть бути інкорпоровані в цю систему, хоча і в обмежувальному сенсі. Авторитарні режими застосовували різноманітні тактики, щоб враховувати відмінності та міжгрупові відносини і керувати ними. Така тактика коливалася від спроб пристосуватися до відмінностей до спроб контролювати і знищити відмінності.

Системний підхід деліберативної демократії показує, як багато взаємопов'язаних учасників процесу прийняття державних рішень (наприклад, законодавчі органи, суди, виконавчі департаменти та відомства, старі та нові медіа, організації громадянського суспільства, фонди, лобісти, компанії, профспілки, асоціації на основі ідентичності та окремі особи) можуть доповнювати та впливати один на одного, створюючи систему, яка є деліберативно-демократичною в цілому, навіть якщо кожна з її частин не відповідає вимогам.

Австралійський вчений Р. Леві під час дослідження деліберативної демократії звернув увагу на те, що системна перспектива допомагає відповісти на основну критику деліберативної демократії: хоча вона є привабливою в теорії, на практиці вона є неадекватною, оскільки більшість її суб'єктів є або слабкими деліберантами в деяких аспектах, або слабо демократичними в деяких аспектах. Багато вузлів системи управління можуть бути свідомо демократичними в цілому, за умови розподілу праці, в якому вузли компенсують недоліки один одного [228].

Однак системний погляд не лише підсумовує статичні перспективи учасників, але й визначає динамічні взаємодії. Системні актори можуть передавати свої точки зору, інформувати, переконувати або компенсувати один одного. Частково те, що робить деліберативну демократичну систему відмінною, – це взаємне посилення, яке може відбуватися між вузлами системи. Типова система може включати «стримування і противаги в різних формах, так що надмірні дії однієї частини перевіряються шляхом активації інших частин системи».

Погляд на деліберативні демократичні системи враховує широкий спектр акторів, що виходить далеко за межі вузького набору формальних інститутів, особливо законодавчих органів і судів, які ми зазвичай вважаємо місцями демократії чи деліберації. Система також включає суб'єктів, які здійснюють менш формальний, але потенційно такий самий суттєвий вплив на результати рішень. Рішення системи діють поступово, «шляхом накопичення», а отже: вони не мають чіткого моменту, коли спостерігач може сказати, що рішення прийнято. Проте, коли більшість суспільства або підгрупи змінює свої норми або практики, застосовуючи соціальні санкції до тих, хто відхиляється від нових норм і практик, здається справедливим стверджувати, що в цілому ця більшість прийняла рішення, особливо коли зміни супроводжувалися широким обговоренням плюсів і мінусів таких змін [Там само].

Ці спостереження виводять аналіз демократії та деліберації за рамки звичайного обмеженого переліку формальних акторів. Вони заохочують до розгляду більш повного деліберативного і демократичного спектру людей і організацій, які мають реальний вплив на прийняття рішень.

Отже, аналізуючи концептуальні аспекти деліберативної демократії, важливо підкреслити, що її ключовою цінністю є прагнення до досягнення загального блага, яке перевищує індивідуальні інтереси тих, хто ухвалює рішення. В описі деліберативного процесу не є характерним просування особистих інтересів або інтересів окремих політичних груп. Це ставить перед політичною спільнотою завдання виявлення і вирішення суперечностей між

індивідуальними інтересами та загальним добробутом, а також пошук шляхів злагодження моральних та раціональних підходів у формуванні політичних переконань.

Висновки до Розділу 1

У першому розділі дослідження було проаналізовано основні теоретичні концепції та підходи до розуміння деліберативної демократії, зокрема, ідеї провідних вітчизняних та зарубіжних мислителів. Таке дослідження дозволило визначити ключові теоретичні засади щодо концептуальної суті та особливостей розвитку деліберативної демократії.

Дослідження деліберативної демократії відображають поглиблені пошуки ефективної демократичної структури, спрямованої на активізацію громадянської участі у вирішенні ключових суспільних питань. Ця модель стала центром уваги дослідників у США та Європі, особливо у працях таких науковців як Б. Акерман, С. Бенхабіб, Дж. Бессет та інших. Такий підхід до вивчення деліберативної демократії охоплює різноманітні філософські концепції та теорії, які відіграли ключову роль у формуванні та розвитку цієї моделі. Історичний розвиток деліберативної демократії має глибокі корені, починаючи від Арістотеля, і продовжуючи у сучасних наукових працях.

У контексті української науки, дослідження деліберативної демократії є новим напрямком, де важливу роль відіграють праці вітчизняних учених, які розвивають цю тему. Функціонування деліберативної демократії аналізується через призму філософських ідей та теорій, які вплинули на її розвиток. В Україні набирає обертів дослідження деліберативної демократії, розглядаючи його як новий важливий напрямок у політичній науці. Провідні українські науковці, серед яких Тетяна Андрійчук, Ірина Бартагарієва, Вікторія Медведська, Єлизавета Батракіна та інші, відіграють ключову роль у розробці цієї теми, досліджуючи її з різних аспектів.

Концепція деліберативної демократії має глибокі історичні корені, а основоположником цієї теорії визнано Джозефа Бессета, чії праці внесли значний вклад у розвиток самої концепції, особливо його роботи, де обговорюються принципи республіканського правління та американської системи влади. Обґрунтовано, чому деліберативну демократію визначено як систему, де ухвалення рішень засноване на глибокому аналізі й обговоренні всіма учасниками політичного процесу. Це вимагає наявності достатньої інформації та часу для рефлексії. У такій демократії важливим є не тільки волевиявлення через вибори, а й процес досягнення консенсусу між різними групами суспільства.

У першому розділі деліберативну демократію розглянуто як процес, в якому органи влади та громадянське суспільство взаємодіють через аргументований публічний дискурс, метою якого є досягнення обґрунтованого консенсусу. Такий підхід дозволяє формувати політичні рішення, які відображають волю та потреби широкого кола громадян.

Аргументовано, що деліберативна демократія є системою, де влада народу реалізується через виважене та ретельно обґрунтоване прийняття рішень. Для ефективності цього процесу критично важливим є надання народним представникам необхідного часу, доступу до інформації та умов для колективного обговорення ключових суспільних питань. Наголошено на трьох стовпах деліберативної демократії: інформації, аргументації та переконанні.

У сучасному політологічному дискурсі існує різноманітність думок стосовно основи та структури деліберативної демократії, її ключових принципів та механізмів реалізації. Цей пошук «нової» моделі демократії спонукається неефективністю традиційних представницьких систем та потребою у більш активному залученні громадян у політичний процес. Особливо актуальним це стало у світлі політичних трансформацій у розвинених країнах, де значно посилилася роль комунікативної складової в політичному житті.

Наголошено, що деліберативна демократія, заснована на відкритому діалозі між органами влади та громадянським суспільством, сприяє підвищенню

легітимності влади, зміцненню довіри до держави та розвитку громадянського суспільства. Ця модель демократії відрізняється від традиційних підходів, акцентуючи на важливості колективного обговорення та досягнення консенсусу для ефективного вирішення суспільних проблем.

Обґрунтовано, що деліберативна демократія побудована на двох різних типах громадської думки. Перший тип – це спонтанні, миттєві реакції, менш продумані. Натомість другий тип – це погляди, що формуються на основі глибокого аналізу інформації та обговорення. Такий підхід сприяє виваженому управлінню державою. Ключовим аспектом деліберативної демократії є те, що більшість формується не окремо від державної влади, але під час активної участі громадян у політичному житті, включаючи процес обговорення та прийняття рішень на різних рівнях влади.

Запропоновано авторське визначення поняття *«деліберативна демократія»* в контексті комунікації громадянського суспільства з державою. Деліберативна демократія – це модель демократичного правління, яка базується на принципах розширеного публічного й аргументованого дискурсу громадянського суспільства з владними інституціями через їх комунікацію, структурований обмін інформацією з метою досягнення раціонального політичного консенсусу з урахуванням максимально широкого спектра думок і інтересів;

Загалом, визначено, що деліберативна демократія виступає не лише як альтернатива ліберальним підходам, а й як концепція, що акцентує на важливості колективного обміркування та обговорення суспільно значущих питань, де центральне місце займає громадський форум. Ця модель сприяє формуванню глибокого розуміння того, що є на благо всіх, а не лише окремих індивідуальних інтересів. В теорії деліберативної демократії ключовим елементом є не просто воля громадськості, виражена через вибори, але складний процес взаємної згоди між різними секторами суспільства, який базується на обговоренні та включає в себе етичні та політичні принципи для досягнення консенсусу та інтеграції у суспільстві.

Згідно з результатами аналізу основних теоретичних аспектів деліберативної демократії та її особливостей, наголошено, що переважно в контексті вирішення проблем політичної комунікації та виваженого обговорення суспільних питань, ця модель демократії пропонує інноваційний шлях для плідної взаємодії між державою та громадянським суспільством. Вона не тільки відповідає вимогам ефективності, але й забезпечує прозорість, доступність, відповідальність, контроль, а також враховує потреби та запити громадян.

Встановлено, що підґрунтям деліберативної демократії є діалог між органами влади та суспільними інституціями, що сприяє зміцненню легітимності владних структур, підвищує рівень довіри громадян до уряду та сприяє розвитку активного громадянського суспільства.

РОЗДІЛ 2. ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕЛІБЕРАТИВНИХ МЕХАНІЗМІВ У ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ

Громадянське суспільство та держава є взаємопов'язаними і взаємозалежними явищами. Держава функціонує як виконавець волі суспільства та володіє необхідними механізмами для управління суспільними питаннями. Громадянське суспільство виступає як інструмент, наділений владою, щоб виконувати його замовлення та висловлювати свої побажання.

З часу свого заснування держава впливала на суспільство через різні заходи та регулювання, проведення через державні структури. Таким чином, держава допомагала запобігти суспільству повертатися до стану хаосу і безладдя, тимчасом як громадянське суспільство стежило, щоб держава не втручалася занадто багато у сферу вільних відносин в суспільстві.

У контексті цього вплив деліберативних механізмів громадянського суспільства можна розглядати як діяльність інститутів, спрямовану на підтримку та захист основних цінностей, впровадження та оптимізацію інституційних механізмів демократії, політико-правових засад її розвитку та удосконалення. У процесі соціального розвитку держава також трансформується, переходячи від менш розвиненого стану до більш демократичного. З удосконаленням суспільства держава стає більш демократичною, застосовуючи принципи народовладдя, розвиваючи такі аспекти, як «економічна свобода» і «свобода особистості». Паралельно з формуванням громадянського суспільства, держава стає правовою і соціальною інституцією, що дотримується законів та правових стандартів. В цьому контексті громадянське суспільство та держава взаємодіють та співпрацюють для досягнення спільних цілей і розв'язання суспільних проблем.

Громадянське суспільство, як сукупність громадян та їхніх організацій, виступає як голос громадян у політичному процесі, надаючи державі зворотний зв'язок та спрямовуючи її дії на користь суспільства. Водночас держава

забезпечує правовий контекст для функціонування громадянського суспільства, гарантуючи права та свободи громадян.

Сучасні демократії все частіше стикаються з політичними та суспільними викликами і кризами. Спостерігачі відзначають зростання націоналістичних тенденцій і тісно пов'язаних з ними настроїв виключення. Популістські фігури посідають чільне місце в публічних дискусіях і отримують представництво в парламентах та органах виконавчої влади. З останніми тенденціями пов'язані тенденції до дискредитації наукових доказів і аргументів, віра в теорії змови, а також тенденції до політичної і суспільної поляризації. Ці виклики впливають на те, як громадяни, засоби масової інформації та політичні актори спілкуються між собою та один з одним по різних каналах. Зокрема, висловлюються занепокоєння щодо якості цих комунікацій. Якщо ми вважаємо комунікацію основною сполучною ланкою між суб'єктами публічної сфери, то дослідження її характеристик та якостей є надзвичайно важливими.

Науковці відзначають важливість стабілізуючих механізмів у відносинах між громадянським суспільством і державою, які забезпечують захист громадян від державного втручання. Сергій Костючков продовжує досліджувати громадянське суспільство та його взаємодію з державою, враховуючи загальні принципи аналізу, такі як свобода, рівність перед законом, законність, право на створення добровільних об'єднань і захист приватної власності. [73].

Слушне твердження Т. Андрійчук про важливість застосування інструментів деліберації у практиці публічних консультацій владних структур є досить аргументованим, особливо коли йдеться про розгляд складних або конфліктних питань. У цьому контексті організаторам консультацій відкривається можливість використовувати різні формати деліберативних дебатів [3, с. 48].

Згідно з поглядами Ірини Бартагарієвої, деліберативний дискурс має на меті досягти консенсусу, заснованого на раціональних міркуваннях. Такий підхід передбачає юридичне забезпечення рівних прав усіх учасників дискусії, де кожен має можливість вносити пропозиції, представляти рішення,

аргументувати свою позицію, займаючи рівнозначну роль у дебатах. Громадська думка, сформована у суспільстві, не є простим набором окремих особистісних думок, а є результатом взаємодії та комунікації між індивідами, формуючи інтерсуб'єктивну реальність [9, с. 484].

Тетяна Сивак стверджує, що створення політичних переконань та рішень не відбувається ізольовано від владних структур або не служить безпосереднім керівництвом для них. Головним чином, це включає керування владою через дискурсивні механізми, що діють як фільтри раціональності. Деліберативний підхід вбачає у політичній публічності каталізатор, що висвітлює суспільні проблеми на загальнонаціональному рівні, а також як механізм очищення дискурсу, який з безладу формування громадської думки виділяє елементи, котрі сприяють консолідації інтересів, інформаційному обміну, акцентуванню на важливих питаннях і проектує ці «громадські рефлексії» на широку аудиторію громадян, а також направляє їх для подальшої обробки відповідальними інституціями [123, с. 26].

Вважається, що комунікація, яка відповідає критеріям деліберації, не лише є бажаною сама по собі, але й може врівноважити описані вище виклики. Дослідження деліберації та деліберативної комунікації, зокрема, за останні десятиліття зазнали вражаючого зростання та диверсифікації. Цей розвиток супроводжується дедалі глибшим і різноманітнішим розумінням того, які критерії є важливими для оцінки деліберативних якостей комунікативних зустрічей у різних сферах і каналах.

Анастасія Куриленко у своєму дисертаційному дослідженні «Комунікативна складова легітимації влади в демократичних режимах епохи постмодерну» (2024 р.) вказує на те, що поняття деліберативної демократії має ключову роль та унікальний підхід до політичного діалогу. У сфері точних дисциплін, таких як математика та кібернетика, а згодом і в області політичних досліджень, сформувалося розуміння комунікації як процесу переносу даних від відправника до одержувача [79, с. 71-72].

У контексті системного аналізу, взаємодія виступала як засіб реплікації політичних структур. Тим часом прихильники деліберативної ідеології активно розвивали специфічні комунікативні методики, які були націлені на досягнення консенсусу серед населення та формування колективної думки.

Таким чином, в сучасному суспільстві спостерігається зростання значення діалогу як принципового елемента у процесі управління державою, що поступово замінює звичайне голосування. Водночас, для того, щоб комунікація вважалася дієвим деліберативним інструментом, вона має відповідати особливим критеріям, згідно з якими дебати по питаннях суспільного інтересу визнаються якісними та продуктивними.

Політична культура формує вектори та створює рамки для діалогу між владою та громадянством. У контексті цього обміну інформацією, довіра до висловлювань та концепцій відомих особистостей, відомих як «лідери громадської думки», стає основою для оцінки легітимності чи ілегітимності політичного керівництва. Спектр реакцій суспільства, що коливається від широкомасштабних протестів до загальнонаціональної підтримки, служить головним показником легітимності управління. Влада, аналізуючи ці відгуки, має можливість адаптувати свої дії або спосіб їх публічного представлення, з метою зміцнення своєї влади [79, с. 121-124].

Розуміння взаємозв'язку громадянського суспільства та держави є важливим для розвитку демократичних суспільств. Ця взаємодія сприяє ефективному управлінню та забезпечує захист прав і інтересів громадян. Таким чином, обидві сторони мають своєчасно співпрацювати та взаємодіяти, щоб забезпечити сталий розвиток та процвітання суспільства [72, с. 54].

Деліберативна демократія та підтримка сталого розвитку, яка включає ініціативи для подолання бідності, охорони довкілля та підтримки миру, сьогодні є нерозривно пов'язаними. Упродовж останніх декількох десятиліть, деліберативна демократія набула значного значення у залученні громадян у політичний процес, сприяючи їх участі у формуванні зважених демократичних рішень та впровадженні демократичних нововведень на локальному рівні.

Громадяни, які розуміють важливість виборів та референдумів, прагнуть до розширення своїх політичних можливостей і все активніше виступають на підтримку розвитку більш деліберативних форм демократії [135].

В основі деліберативної демократії міститься дискурс, що перетворює засади політики. Це призводить до розвитку інститутів, які сприяють політичній участі і підтримці демократичної публічності, спрямовуючи політику до більшої деліберативності. Головним критерієм тут є не лише участь у створенні влади, але й активна роль у формуванні порядку денного та аргументованих підстав для політичних дій, якими керується суспільство.

Деліберація не тільки надає право на висловлення думки, але й забезпечує те, щоб думки та інтереси кожного індивіда будуть враховані і, якщо можливо, реалізовані через демократичні інститути. Це сприяє створенню комунікативного співтовариства, що базується на політичному громадянстві, а не на ідеалізованих уявленнях [142, с. 40].

У контексті цивільної позиції значущим аспектом є «громадянськість», яку О. Дем'яненко характеризує як особистісну якість громадянина. Вона розглядається як індивідуальне досягнення, що відрізняється від простого володіння громадянським статусом. «Громадянин» визначає формальну роль особи у суспільстві, включаючи певний набір прав та обов'язків. У свою чергу, «громадянськість» є глибшим вираженням, яке показує, наскільки громадянин дотримується своїх обов'язків та користується своїми правами [31, с. 34].

Цей термін також вказує на активну участь громадянина у суспільному житті, яка відображається у здатності збалансувати особисті інтереси з інтересами громадськості, а також у прагненні до доступу до матеріальних і культурних благ. Вона передбачає активну участь громадян у політичній культурі, де вони виступають як зацікавлені та компетентні учасники політичного процесу.

Український науковець Володимир Цвих описував громадянське суспільство як автономну, плюралістичну і самоорганізовану систему взаємодії між громадянами та їх групами, що формується для захисту та реалізації

різноманітних інтересів і прав людини. Це включає створення інститутів та організацій, які забезпечують поєднання індивідуальних та спільних інтересів та гарантують права людини і громадянина [140].

Дослідження деліберативної демократії як засобу комунікації між державою і громадянським суспільством також вимагає аналізу концепцій «держави» та «державної влади», які є ключовими у контексті цього дослідження.

Подане у «Політологічному енциклопедичному словнику» поняття «*держава*» виступає як основний інститут політичної системи суспільства та є організацією політичної влади. Її роль полягає у керівництві спільною діяльністю людей і соціальних груп через правові норми, захищаючи при цьому права та інтереси громадян.

Під «владою» розуміється функціональний інститут держави, що включає її органи та установи. Вона не тільки має структуру та компоненти, але й створюється та проєктується людьми, відбиваючи їхню діяльність. Влада поєднує об'єктивну та суб'єктивну природу, формуючись через дії своїх носіїв.

Важливим є також аналіз Миколи Каращука щодо форм влади, який розглядає різні способи впливу, включаючи силу, заохочення, переконання та маніпуляцію, що залежать від способу підкорення об'єкта суб'єкту. На думку дослідника, у сучасному вимірі загальна сума особистих потреб, викликів та зацікавлень не створює «загального блага», не складається в єдине ціле, яке перевищує суму своїх складових. Роль «загального» виконується силами, які підтримують домінування, тими, хто в кінцевому підсумку володіє владою, і будь-яка заява про універсальність перетворюється на заяву про гегемонію [56].

Державна влада є видом політичної влади. Вона описується через органи, які мають офіційно визначені державно-владні повноваження та засоби для виконання державних функцій і завдань. Ці органи формуються як народом (через вибори), так і державою, і мають свою організаційну структуру. У контексті дослідження деліберативної демократії та її взаємодії з громадянським

суспільством, ці визначення держави та державної влади використовуються як ключові [89].

Для глибшого розуміння характеристик взаємодії між державою та громадянським суспільством важливо підкреслити, що громадянські якості є не тільки основою для функціонування громадянського суспільства, але й ключовою умовою для продуктивної деліберації. Модель деліберативної демократії базується на припущенні, що людина може вчитися бути відповідальним громадянином, об'єктивно оцінювати аргументи інших у діалозі, бути відкритою до компромісів і готовою відмовитися від особистих переконань заради досягнення консенсусу та загального блага. Без цієї готовності громадян ефективна деліберація неможлива.

У попередньому розділі дослідження було розкрито суть поняття «деліберативна демократія» як моделі, яка передбачає встановлений діалог між органами державної влади та громадянським суспільством через обґрунтований публічний дискурс для досягнення узгоджених рішень. При цьому важливою є раціональність політичних рішень, що ґрунтується на дотриманні встановлених процедур. У процесі деліберації зустрічаються не тільки різні точки зору, але й компетенції, виникаючи питання про довіру до рішень, прийнятих некомпетентними громадянами. Проте, деліберативна демократія не є синонімом прямої демократії. Вона стосується комунікативної влади, яка має радників, відрізняючись від адміністративної влади, яка приймає та виконує обов'язкові рішення.

У цих процесах зустрічаються як громадяни, які можуть не мати спеціалізованих знань, але мають право і здатність формувати моральні судження, так і експерти з глибокими знаннями, які не мають права виступати від імені загальної згоди. Тож, між звичайним громадянином і експертом закладено протиріччя, характерне для складних і егалітарних політичних суспільств. Експерти мають представляти незалежні соціальні системи, вивчаючи питання всебічно, розробляючи рішення та їх наслідки, але не повинні перешкоджати незалежному моральному судженню громадян, уникаючи

створення «експертократії». Основою деліберативних процесів є етичні питання, зорієнтовані на загальне благо, справедливість, національні пріоритети [268].

Експертократія може приховувати інституційні чи групові інтереси, особисті переконання, концептуальні помилки. Тому ефективність деліберативних процесів значною мірою залежить від участі експертного знання, але їх вплив має бути обмежений процедурними нормами деліберації і зосереджений на наданні експертизи, а не на висловленні особистих моральних чи владних суджень. Судження експертів можуть впливати на результати деліберації, оскільки громадяни, які беруть участь у обговоренні, можуть бути схильні до емоційно-експресивних реакцій у випадку нестачі компетенції.

Деліберативна демократія, відома також як демократія раціонального дискурсу, заснована на обговореннях, переконаннях, аргументації та компромісах. Вона передбачає перехід особи від статусу пасивного клієнта до активного громадянина, готового до компромісу і відмови від особистих переваг заради загального блага. Основною перевагою такого підходу є висока інтелектуальна та практична обґрунтованість рішень, завдяки участі широкого кола громадян, які добре знають місцеві потреби.

Запровадження деліберативної моделі сприяє вищій легітимності прийнятих рішень, попереджає зловживання владою, відокремлення політичної еліти від звичайних громадян, забезпечує ширше представництво інтересів різних верств суспільства та сприяє пошуку рішень, що враховують інтереси більшості, зменшуючи відчуженість людей від влади [142].

Найбільші можливості для виконання політичних ролей громадянського суспільства відкриваються у контексті правової держави. Така держава створює необхідні умови для нормальної роботи інститутів громадянського суспільства та сприяє вирішенню питань, які стоять перед її членами. Правове середовище створює можливості для створення та розвитку громадянського суспільства, що активно розвивається завдяки ініціативам громадян, їх активній позиції та постійному здійсненню своїх функцій [71, с. 31-33].

При детальному розгляді деліберації як дискусійного процесу з точки зору окремої особи, можна виокремити три ключові елементи: 1) етичний; 2) політичний; 3) правовий. Етичний аспект було описано вище. Що стосується правового аспекту, то він зосереджений на тому, як деліберативні процеси відображають правову культуру та активність громадян у використанні та захисті своїх прав і свобод, а також у контролі за їх дотриманням. Участь у делібераціях допомагає формувати правову свідомість громадян та відповідні навички, оскільки це дозволяє їм набувати досвіду в оцінці правових питань, розвивати правове мислення та зацікавлене ставлення до правових норм.

С. Бенхабіб у своїх роботах вказує на те, що особа стає суб'єктом права та комунікації через спілкування та активну участь у правовому дискурсі. Така особа повинна поважати інших учасників діалогу як рівних, з відповідним обсягом прав і свобод, і враховувати свої інтереси у відношенні до інтересів інших, щоб уникнути порушення їхніх прав. У цій комунікації права людини та право як таке знаходять своє втілення у суспільних відносинах, виходячи за рамки просто нормативних актів [155, с. 95].

Щодо політичного аспекту деліберації, Дж. Коен та Е. Арато наголошують, що через дискурс ми формуємо та переосмислюємо нашу колективну ідентичність як членів єдиного громадянського суспільства, відокремлюючись від особистісних ідентичностей та розрізень. Таким чином, деліберативна практика сприяє формуванню громадянського суспільства як основного суб'єкта політики [168, с. 137].

Деліберативні процеси мають конструктивний вплив не тільки на загальний розвиток громадянського суспільства, але й на його інститути та окремих учасників. Наприклад, розширення повноважень парламентів у минулому сприяло розвитку політичних партій, а надання значущих повноважень місцевому самоврядуванню стимулює активнішу самоорганізацію місцевих громад. Самоорганізація проявляється у створенні різноманітних організаційних структур соціальними суб'єктами, які прагнуть задовольнити свої інтереси, при цьому самоорганізація набуває ефективного та дієвого

характеру, сприяючи оптимальному задоволенню соціальних потреб та максимальному вираженню соціальної ідентичності.

Громадянське суспільство відзначається різноманітністю – тут існують стільки людей і груп, скільки є інтересів і різних способів їх висловлення та реалізації. Правова держава виступає як необхідний стрижень і, водночас, як складова інституційного ландшафту суспільства. Без існування правової держави громадянські організації, як ключові складові громадянського суспільства, можуть розсіювати свою енергію на розв’язування конфліктів та суперечок в суспільстві [73].

В контексті стабільної політичної демократії та правової держави громадянське суспільство перетворюється у суспільну владу, яка постійно опирається на інституції публічної влади та використовує їх для задоволення інтересів громадян і їх об’єднань. Політичний характер громадянського суспільства відображається в різних інститутах, таких як ЗМІ, органи місцевого самоврядування, політичні партії та громадсько-політичні організації, через які відбувається його взаємодія з державою.

О. Задоянчук зауважує, що громадянське суспільство та правова держава є важливими складовими сучасної демократії, оскільки вони відображають ключові характеристики цього політичного устрою. Реалізація основних принципів правової держави ґрунтується на механізмах саморегуляції громадянського суспільства, які функціонують відносно автономно, одночасно інтегруючись у структури держави на основі спільних цінностей. Автор вказує на те, що «основою визначення незалежності громадянського суспільства від держави є конституційне закріплення та реалізація прав і свобод особи, що можливі тільки у рамках правової держави, і це взаємозв’язок є невід’ємною частиною їх органічної взаємодії» [44, с. 16-20].

І. Кресіна вказує на те, що розвиток громадянського суспільства створює умови для демократичного прогресу суспільства і рівноправної співпраці з державою, підкреслюючи перевагу суспільства у цьому контексті та сприяючи формуванню у громадянському усвідомленні ідеї того, що держава існує на

користь суспільства, а не навпаки. Співвідношення між громадянським суспільством і державою ставить під сумнів потребу в розробці відповідної концепції громадянського суспільства, основне питання якої полягає в тому, чи є держава необхідною складовою громадянського суспільства [76, с. 340].

Згідно з висновками В. Медведської, існує низка широко використовуваних механізмів, які сприяють процесу деліберації. Серед них такі:

1. Громадські ради, що діють при державних органах влади.
2. Організація консультацій з громадськістю.
3. Залучення громадських експертиз.
4. Реалізація конкретних механізмів громадського контролю.
5. Проведення парламентських та позапарламентських дебатів.
6. Організація громадських обговорень через засоби масової інформації [94, с. 218-220].

Функції громадянського суспільства виявляються у механізмах і методах, які застосовують суб'єкти та установи громадянського суспільства для забезпечення задоволення різних інтересів та потреб громадян, груп і суспільства в цілому. Ці дії включають взаємодію між суб'єктами та інститутами громадянського суспільства, а також їх вплив на державу, її політику, різні аспекти громадського життя та соціальну систему загалом.

Зокрема, функціонування владних механізмів громадянського суспільства можна описати як сукупність способів і форм організованих взаємодій між їхніми суб'єктами та інститутами та інститутами державної влади, а також іншими компонентами політичної системи суспільства. Ці взаємодії призначені для участі у процесах формування рішень, визначення цілей і напрямків громадської діяльності, а також для здійснення політичного впливу на суспільні трансформації та вирішення соціально-політичних завдань, важливих для політичного розвитку. Такі механізми спрямовані на задоволення потреб суб'єктів громадянського суспільства і соціально-політичних інтересів, а також на втілення основних цілей, які визначаються їхніми установами [71, с. 152].

Громадянське суспільство існує паралельно з державою та є невід'ємною частиною публічної сфери. Однією з ключових ролей громадянського суспільства є захист індивідів від надмірного втручання держави у їхні справи. Однак розвиток громадянського суспільства і створення сприятливих умов в певній мірі залежать від основних характеристик держави.

Потреба в регулюванні складних відносин між громадянським суспільством та державою виправдовує реалізацію зовнішніх політичних завдань, спрямованих на створення сприятливих умов для функціонування громадянського суспільства у державі та удосконалення механізмів їхньої взаємодії. Це також включає координацію стратегії розвитку та впровадження системи норм і цінностей, які визначають їхню діяльність у соціально-політичному житті.

Т. Сивак зазначає, що ключовим принципом стратегічної комунікації є координація, яка вимагає злагодженої роботи усіх учасників комунікаційного ланцюга, зокрема створення єдиної відповідальної структури за розробку стратегічних цілей і повідомлень. Координація в контексті стратегічних комунікацій передбачає зосередження уваги уряду на ідентифікації та залученні важливих зацікавлених сторін з метою створення або підтримки умов, сприятливих для реалізації національних інтересів, через використання добре скоординованих програм та ініціатив, що діють в унісон з діяльністю усіх державних інституцій. Таким чином, ключовими є узгодженість та синхронізація дій усіх учасників стратегічних комунікацій для досягнення національних цілей і залучення важливих цільових аудиторій, на зворотній зв'язок та потреби яких має опиратися реалізація державної політики [123].

Так за часів президенства Петра Порошенка, згідно з Доктриною інформаційної безпеки України, термін «*стратегічні комунікації*» офіційно визначено як цілеспрямоване та злагоджене використання комунікативних ресурсів держави, включаючи публічну дипломатію, взаємодію з громадськістю, військове спілкування, інформаційно-психологічні операції, та інші заходи, націлені на підтримку державних ініціатив [136].

У практичному плані, виконання зовнішніх політичних завдань громадянського суспільства сфокусоване на двох аспектах: забезпеченні невторчання держави в справи громадянського суспільства, одночасно створюючи механізми контролю і коригування державної політики, які враховують інтереси громадянського суспільства.

О. Косілова підкреслює, що особливості такої взаємодії передбачають орієнтацію на демократизацію структур влади, здійснення владних функцій з відкритістю та прозорістю у процесі прийняття політичних рішень, підсилення розвитку та зміцнення інститутів громадянського суспільства та посилення їхнього впливу на суспільство, а також проведення громадського контролю над діяльністю державних органів [71, с. 132].

Важливим аспектом є те, що ця взаємодія допомагає забезпечити баланс у комунікації громадянського суспільства і держави, сприяючи захисту індивідів від надмірного вторчання держави в їхні справи. Однак, варто зазначити, що розвиток громадянського суспільства певною мірою залежить від основних характеристик самої держави, та як вона взаємодіє з громадянським суспільством.

Ця комунікація, у свою чергу, є суттєвою для побудови сучасного демократичного суспільства, де правова держава, громадянське суспільство і громадяни взаємодіють на різних рівнях та розцінюються як невід'ємні частини спільної системи [71, с. 145].

Ті функції, які виконують громадянське суспільство та держава, мають свої схожі аспекти, але є і важливі відмінності між ними. Держава спрямована на регулювання життєдіяльності суспільства як цілісної соціально-політичної системи, тоді як громадянське суспільство фокусується на різних аспектах стосунків з державою, і політичних і соціальних.

У даному контексті важливо відзначити, що особливої уваги у питанні деліберативних механізмів відіграють функції громадянського суспільства, які впливають на реалізацію його владного потенціалу та можливостей, зокрема в процесах комунікації з державою як в межах України, так і на міжнародній арені.

Функції громадянського суспільства можна поділити на дві основні категорії: внутрішні та зовнішні. *Внутрішні функції* спрямовані на сприяння самореалізації індивідів, їхньої самоорганізації та взаємодії всередині громадянського суспільства в політичній, соціальній, економічній та духовній сферах. *Зовнішні функції* громадянського суспільства відносяться до його взаємодії з державою і включають у себе створення перешкод для надмірного втручання держави в справи громадян, а також спрямованість на вплив на характер і спрямування державної політики з метою врахування суспільних інтересів.

Зокрема, функції громадянського суспільства стають політичними, коли вони здійснюють активний контроль, корекцію або навіть зміни в діяльності інститутів державної влади та визначають цілі державної політики. А внутрішні функції стають політичними, коли громадянське суспільство використовує ресурси держави для задоволення власних потреб та для корекції державної політики, спираючись на власну діяльність та органи держави [71, с. 128].

Отже, функції громадянського суспільства стають політичними, коли дії його учасників та інституцій включають безпосереднє використання державної влади або вплив на політичні інститути та стосунки. Зовнішні політичні функції стають особливо помітними в контексті взаємодії з державою як політичним інститутом в суспільстві. Це охоплює взаємодію інституціоналізованих елементів громадянського суспільства з політичними органами, формування політичної влади та контроль за нею.

Під час аналізу взаємодії громадянського суспільства з державою необхідно враховувати також функції держави. Серед них виділяють політичні, економічні, соціальні та культурно-виховні.

Соціальні функції громадянського суспільства сприяють існуванню, функціонуванню та розвитку суспільства. Громадянське суспільство допомагає організувати первинну організацію, розподіл ролей у суспільстві, представництво та саморегуляцію.

Індивідуальні функції визначають життєдіяльність окремого громадянина. Для кожної людини громадянське суспільство є способом власної громадянської

самореалізації, можливістю участі у справах суспільства та середовищем для особистого розвитку.

Державні функції визначають вплив громадянського суспільства на державу. Громадянське суспільство надає широку основу для громадських ініціатив, коригує дії державної влади, захищає інтереси громадян та спільнот [7, с. 534].

Ф. Рудич розглядає громадянське суспільство як особливу сферу, де реалізуються економічні, соціальні, етнонаціональні, культурні, релігійні та інші громадські інтереси, які знаходяться поза безпосередньою сферою діяльності держави. Такий підхід визначає особливості виконання функцій громадянського суспільства та містить такі аспекти:

1. Приватно організований механізм для розв'язання суспільних справ. Громадянське суспільство функціонує як приватно організований механізм для вирішення питань громадського характеру.

2. Природна протипага владним структурам і чиновникам. Воно виступає як природна протипага владним структурам і чиновникам, виступаючи основним «стражем» від можливого узурпації влади.

3. Соціалізація та зменшення відчуженості. Громадянське суспільство сприяє соціалізації громадян, спонукаючи їх активно брати участь у громадських справах, зменшуючи відчуженість і сприяючи адаптації до активної участі в суспільних справах.

4. Сприятливе суспільне середовище. Воно створює сприятливе суспільне середовище для поширення адекватної громадської політичної культури та сприяє незворотнім демократичним змінам в державі.

Згаданий підхід розглядає громадянське суспільство як суттєвий компонент суспільства, який виконує різні ролі в гармонійному функціонуванні суспільства і держави [120, с. 225].

Інший підхід визначає дві основні функції громадянського суспільства, аргументуючи це тим, що перш за все, громадянське суспільство виконує функцію легітимізації влади. Фактично, підтримка населенням влади та

виявлення довіри до неї є важливими чинниками її ефективності. І навпаки, недостатнє переконання громадян у легітимності політичної влади є однією з причин її ненадійності [7, с. 186].

Ще однією важливою функціональною характеристикою громадянського суспільства є його здатність виступати як сфера запобігання та уникнення руйнівної сили конфліктів. Виникаючи всередині первинних соціальних відносин, суперечності отримують подальше вираження на стадії не політичних відносин. Тільки в разі неможливості вирішити конфлікт на цьому етапі виникає потреба втручання держави. Подібна пом'якшувальна роль громадянського суспільства дозволяє утримувати конфліктні відносини на початковому рівні, заохочуючи задіяні сторони шукати найбільш компромісне вирішення, без залучення державного примусу [7, с. 485].

Як стверджує Сергій Телешун, державна політика – визнаний метод розробки стратегічних рішень у політичній та економічній сферах, що забезпечує суспільну підтримку політики як інструменту влади. Це означає, що соціально-гуманітарна політика може бути реалізована навіть без дотримання демократичних процедур. Проте, використовуючи демократичні механізми для залучення суспільства, державна політика може служити засобом легітимізації влади [127].

Демократія та місцеве самоврядування вважаються необхідними складовими громадянського суспільства, де місцеве самоврядування функціонує як окремий вид публічної влади поряд із державною. Основними особливостями місцевого самоврядування є:

- його місце і роль у політичній системі, наближені до громадян і відповідальні перед ними;
- визнання різноманітності громадських інтересів;
- дуальна природа, яка поєднує державу і громадянське суспільство у єдиний соціально-політичний організм [223].

У контексті політичних реформ в Україні, місцеве самоврядування відіграє ключову роль у мобілізації потенціалу населення для модернізації країни. Досвід

європейських країн свідчить, що активне місцеве самоврядування ефективно вирішує багато соціальних та комунальних проблем.

Місцеве самоврядування, що виражає інтереси місцевих громад, має важливе значення для незалежності суспільства від держави, водночас забезпечуючи виконання суспільно-політичних функцій на місцевому рівні, тим самим сприяючи динамічному розвитку громадянського суспільства.

Становлення інститутів публічної влади в Україні показує, що справжнє зміцнення державності можливе лише за умови активної участі громадян у політичному житті країни. Однак наразі зусиль для розвитку місцевого самоврядування як ключового інституту громадянського суспільства зроблено недостатньо. Існують проблеми з розподілом управлінських ресурсів та забезпеченням матеріальної та фінансової бази місцевого самоврядування, що ускладнює його роль у громадянському суспільстві [48].

Проблематика взаємовідносин між громадами та державними органами на різних рівнях залишається невирішеною. Залежність місцевого самоврядування від політичних процесів на державному рівні часто призводить до маніпуляцій, що гальмує розвиток громадянського суспільства, яке базується на сильних місцевих громадах.

У свою чергу, місцеве самоврядування, займаючи унікальне положення між державою і громадянським суспільством, об'єднує в собі як державні, так і суспільні елементи. Це важливо для формування демократичного самоуправління, яке визнає основні права громадян, необхідні для розвитку громадянського суспільства [121].

Отже, місцеве самоврядування виступає як важливий механізм демократичної самоорганізації суспільства, забезпечуючи взаємодію між громадянами, різними соціальними групами та державними установами, що сприяє зростанню недержавних організацій, включаючи громадські об'єднання.

Існують різні підходи до аналізу деліберативних механізмів, але деякі з них акцентують на важливих аспектах громадянського суспільства. Наприклад, одні з них вказують, що громадянське суспільство може виконувати функцію

визнання та легітимізації влади. Важливим аспектом є підтримка населенням діючих владних структур та виявлення довіри до них, що є важливим чинником для їхньої ефективності. Проте, недостатнє переконання громадян у легітимності політичної влади може призвести до нестабільності і надзвичайно важких ситуацій.

Інший важливий аспект полягає в здатності громадянського суспільства працювати як запобіжник і попереджувач конфліктів. Часто протиріччя, які виникають у суспільстві, спочатку розв'язуються на неполітичному рівні. Тільки у разі неможливості вирішення конфлікту на цьому рівні, державне втручання стає необхідним. Громадянське суспільство може допомагати утримувати конфлікти на низькому рівні, заохочуючи сторони шукати компромісні рішення, що не вимагають державного примусу [76, с. 234].

Існує ще одна цікава класифікація українських дослідників О. Третяка та В. Торяника, яка розрізняє п'ять основних функцій громадянського суспільства в контексті деліберативних механізмів у взаємодії громадянського суспільства та держави:

1. **Саморегуляція (гомеостаз) соціуму.** Здатність суспільства регулювати само себе, не потребуючи зовнішньої примусової регуляції з боку держави.
2. **Створення противаги державній регуляції.** Громадянське суспільство може створювати контрвагу для державної регуляції, захищаючи загальні або співпадаючі приватні інтереси від можливої сваволі бюрократичного апарату.
3. **Соціальна інтеграція індивіда та спільнот в соціумі.** Громадянське суспільство допомагає інтегрувати окремих індивідів та громади в більший соціум, сприяючи їхній соціальній взаємодії.
4. **Створення умов для саморозвитку громадян.** Громадянське суспільство забезпечує умови для особистого розвитку громадян, сприяючи їхній самореалізації.
5. **Гомогенізація великих соціальних просторів у наднаціональне громадянське суспільство.** Громадянське суспільство сприяє об'єднанню різних соціальних просторів в єдиний, наднаціональний суспільний утвір [132].

Враховуючи критерії розподілу функцій громадянського суспільства, ми виокремлюємо політичну інтеграційну та комунікативну політичну функції. Ці функції можуть бути спрямовані як всередині, так і поза межами даного контексту.

Так, політична інтеграційна функція має два ключових аспекти. По-перше, це об'єднання важливих інтересів та амбіцій громадян, спільна діяльність, здійснювана за участю інститутів громадянського суспільства в межах конкретних державно-політичних утворень. По-друге, ця функція відображає глобальні процеси політичної інтеграції. У політичному контексті інтеграція означає поєднання, зведення до єдиного політичного показника інтересів різних суб'єктів політичного процесу.

Суттєвими рисами політичної інтеграції є поступове переміщення індивідуальної політичної активності на глобальний рівень і перетворення деяких груп на асоціації, що об'єднують громадян однієї країни або навіть декількох держав для виконання різних соціальних та політичних завдань.

Надзвичайно важливим механізмом виступає функція політичної комунікації, яка має подвійний зміст і сприяє спільному розумінню між учасниками суспільства та їх групами, встановленню неформальних та офіційних зв'язків між інститутами громадянського суспільства та державними органами, а також створенню систем, які формують комунікації всередині громадських об'єднань і між ними та державою [14].

А. Куриленко зазначає, що у процесі комунікації, процедура надання владі легітимності слідує встановленому алгоритму, що починається з суспільної критики нинішнього політичного устрою та завершується її офіційним визнанням. Критика діючого політичного ладу виступає як фундаментальний аспект свободи висловлювань, активізуючи дебати щодо політичного устрою. Важливими елементами публічного дискурсу є вільний доступ до дебатів на актуальні теми, достовірність інформації, добровільне залучення учасників та логічне обґрунтування позицій. Для подолання опору до інновацій та нових політичних ініціатив, існуюча влада мусить залучати до діалогу всі шари

суспільства, ідентифікувати його ключові цінності та разом сформулювати спільну візію майбутнього політичного ладу та варіанти реформ [79, с. 95-96].

Комунікація повинна охоплювати як прихильників, так і опонентів поточної системи, щоб далі мобілізувати громадян на підтримку змін та забезпечити визнання нової системи. Важливими діями, що підкріплюють лояльність до влади, є підписання угод, присяги на вірність та участь у виборчих процесах, які становлять сутність процесу легітимізації влади. Незалежно від їхнього впливу на громадську думку в різних країнах, відмовлятися від цих процедур не припустимо. Символічна значущість цих формальних актів служить невід'ємним елементом взаємодії між владою та громадянами, підтверджуючи визнання державного авторитету, що залишається незмінним навіть зі зміною механізмів приходу до влади, від спадковості до демократичних виборів.

Досліджуючи дане питання, Б. Буяк акцентує, що політична соціалізація є надзвичайно важливим деліберативним механізмом. Вона охоплює взаємодію громадян з іншими членами суспільства та інститутами громадянського суспільства, де вони засвоюють політичні знання, норми і цінності, а також способи політичної дії та участі. Політична соціалізація відіграє важливу роль у гармонізації відносин між особистістю та групою, а також між державою та суспільством. Сучасне розуміння політичної соціалізації підкреслює її складний процес взаємодії індивіда та політичної системи, який включає спрямований вплив системи на індивіда з метою передачі політичних орієнтацій, цінностей і моделей політичної поведінки, а також перетворення норм політичної культури у власні цінності і установки [14].

Г. Щедрова в контексті деліберативних механізмів важливою функцією громадянського суспільства називає здатність до відновлення його структури та зниження соціально-політичної напруги. Ця функція, в першу чергу, є внутрішньою, оскільки спонукає громадян генерувати ідеї та створювати так звану «асоціативну демократію», де правова рівність для всіх, прозорість і відповідальність політичної еліти перед суспільством стають важливими принципами [147, с. 43].

Особливо важливою є, переважно, внутрішня функція політичної ідентифікації, що підкреслює роль громадянського суспільства в об'єднанні людей в різноманітні об'єднання, організації та асоціації, що надають індивідам відчуття приналежності та допомагають їм ідентифікувати себе як частину певної спільноти разом з іншими членами суспільства.

Між внутрішніми функціями громадянського суспільства, необхідно відзначити і функцію формування політичних норм та цінностей, яка проявляється в створенні, підтримці та застосуванні норм соціального співжиття. Саме громадяни та їхні об'єднання формують систему цих норм і цінностей, що впливає на тип суспільно-політичної поведінки громадян.

У зовнішніх функціях громадянського суспільства варто відзначити ту, яка спрямована на створення оптимальних умов для існування громадянського суспільства у державі. Найважливішою серед таких функцій безперечно є функція громадського контролю.

Так, український науковець Олексій Третяк виокремлює поняття «*демократична громадськість*», яке є значущою категорією у політології, що відкриває широкі перспективи для глибокого наукового аналізу. Автор зазначає, що визначення «громадськості» виступає як місток між особистісною та колективною участю в політиці, з'єднуючи добре організоване громадянське суспільство стабільної демократії з початковими етапами громадянсько-політичної активності в умовах пост-авторитарного стану та періоду трансформації [131].

Серед юридичних методів контролю суспільства за діяльністю державних органів можна виділити:

- використання референдуму, який є способом вираження волі, здійснення влади та встановлення основних правових засад функціонування державної влади;
- активне користування громадянами своїми політичними правами і свободами;

- надання громадськими структурами інформації щодо соціально-правових потреб громадян та їх об'єднань до державних органів влади;
- громадський контроль через безпосередні політико-правові дії громадян;
- парламентський контроль за дотриманням і реалізацією законів і так далі [113].

Ще однією важливою зовнішньою функцією громадянського суспільства є функція легітимації політичної влади. Легітимність визначає рівень аргументації, важливості та обґрунтованості політичних інститутів, відповідних норм і практик, а також системи політико-правової спільноти загалом. Ця функція передбачає активну участь громадян, включаючи залучення експертів і фахівців з неурядових громадських організацій у процес розробки важливих законів та коригування хибних рішень у сфері соціальної політики. Участь громадян у виборах та референдумах є ключовим чинником для здійснення цієї функції.

За словами Е. Гутмана і Д. Томпсона, оскільки громадські організації постійно борються за економічні, соціальні та політичні права і свободи своїх членів, тому «третій сектор» виконує важливу правозахисну політичну функцію під час взаємодії з державою. Реалізація політико-правової функції є формою безпосередньої взаємодії між державою та громадянським суспільством у політичній сфері. Ключовим аспектом є поняття *«політична участь громадян»* як одного з найважливіших елементів політичної системи, яке передбачає існування різних способів впливу на процес ухвалення політичних рішень на різних рівнях – від центрального до місцевого та регіонального [28].

Ф. Рудич визначає політичну адаптацію як окремий деліберативний механізм, що має значний вплив на політичне життя суспільства. Політична адаптація включає процес взаємодії індивідів чи соціальних груп із навколишнім середовищем у процесі їх соціалізації. Цей процес містить застосування механізмів соціального контролю для узгодження індивідуальних або групових дій з встановленими в суспільстві стандартами та цінностями. Важливо також

відзначити, що ця функція передбачає здатність до адаптації та модифікації середовища з урахуванням змінюваних умов і цілей [120, с. 231].

На думку Н. Ротар, значимість зовнішньої політичної ролі громадянського суспільства як компенсаційної функції стає все більш вагомюю. Ця функція виявляється у збалансованій взаємодії між інституціями громадянського суспільства та державою, де вони не конфліктують, але підтримують і доповнюють ролі один одного. Як наслідок, ефективне виконання як зовнішніх, так і внутрішніх функцій громадянського суспільства забезпечує продуктивний обмін між державою і суспільством, сприяючи політичній активності громадян. В свою чергу, це відкриває двері для більш широкої політичної участі громадян і забезпечує ефективний громадський контроль. Практичне застосування цих функцій демонструє, що громадянське суспільство формує і направляє державу згідно зі своїми інтересами, а не навпаки [119].

Протягом останніх тридцяти років, після теоретичного дослідження різних підходів до демократії (таких як дорадча, партисипаторна, представницька, консенсусна демократії тощо), концепція громадянської участі в політиці та практики правотворення пройшли значні трансформації. Найбільш помітний напрям полягає у підвищеному інтересі до теорії діалогової демократії, яку детально розробив Ю. Габермас. Вплив ідей Габермаса, зокрема щодо раціонального комунікативного процесу, став настільки значущим, що це сприяло фундаментальним змінам у самій аксіології демократії [23].

У контексті демократії, раціональний комунікативний дискурс вважається ключовим елементом, і в зв'язку з цим активна комунікація стає переважним способом участі в управлінні суспільними процесами, важливішим за традиційне голосування. Ця комунікація має відповідати певним критеріям, щоб обговорення суспільно важливих питань могло вважатися діалоговим процесом. Серед цих критеріїв важливі добровільність участі, рівність у правах учасників, ефективна взаємодія між ними, здатність до глибокого аналізу обговорюваних питань, відкритість до досягнення консенсусу, включаючи врахування експертних думок, і прагнення висловити інтереси громадян [9].

Теорія дискурсивного інституціоналізму, розроблена Г. Шмідтом, тісно пов'язана з концепцією деліберативної демократії, яка базується на деліберативному діалозі. Г. Шмідт вказує, що деліберативна демократія є оптимальним способом прийняття рішень, адже відкритий обмін думками може вивільнити не використані раніше знання, сприяти створенню нових підходів і технологій, забезпечити високоякісне обґрунтування для зміцнення легітимності політичних рішень, а також формувати міцніші відносини між учасниками через спільне обговорення [146].

Враховуючи, що сучасна демократія розвивається через інституційні взаємодії в публічній політиці, зокрема між державою та громадянським суспільством, можна стверджувати про існування тісного зв'язку між двома ключовими політичними процесами: інституціоналізацією діалогу між державою і громадянським суспільством та розвитком діалогічної демократії. Варто зауважити, що інституціоналізація діалогу між державою і громадянським суспільством приховано впливає на процес розвитку діалогічної демократії. І навпаки, формування демократії (через деліберативну участь, діалогічний підхід) органічно пов'язане з інституціоналізацією цього діалогу.

У цьому контексті, наслідуючи Дж.-Л. Коена і Е. Арато, під демократією ми розуміємо «унікальний тип політичної системи, де інституції громадянського суспільства та держави виступають як два невід'ємні елементи, які існують окремо, але водночас перетинаються, відрізняються, проте є взаємозалежними у системі, де влада завжди може стати предметом громадського обговорення, договорів та компромісів».

Дж.-Л. Коен і Е. Арато у своєму значущому аналізі ролі громадянського суспільства у формуванні сучасних демократичних моделей висловили ключову думку щодо демократії, яка може розвиватися значно ширше на рівні громадянського суспільства, ніж у політичній та економічній сферах, оскільки в громадянському суспільстві пріоритет отримують механізми комунікативної координації» [168, с. 126].

Для нормативного існування повністю розвинутого громадянського суспільства існує потреба в двох основних типах прав:

- 1) Права, які гарантують особисту автономію, забезпечуючи індивідуальну свободу і незалежність.
- 2) Права, пов'язані з свободою комунікації, що охоплюють вільний обмін інформацією та ідеями.

Інституціоналізація діалогу між державою та громадянським суспільством виконує подвійну функцію: вона не тільки встановлює «правила гри», але й формує структурні компоненти соціальної системи, які можуть суттєво впливати на цінності, колективну ідентичність, довіру та солідарність у суспільстві. У контексті демократії, активна соціальна діяльність, що включає створення нових політичних інституцій, демократичних практик, спільних колективних дій і громадських рухів, сприяє розвитку необхідних умов для інституціоналізації консультаційних і діалогових процедур [64].

Законодавче закріплення діалогових процедур, механізмів і норм становить лише одну складову процесу інституціоналізації. Однак, для повноцінної інтеграції діалогу в політичні практики демократії участі або деліберативної демократії, необхідно також враховувати соціальний аспект. В. Медведська висловлює думку, що для зниження соціальної напруги у сучасному суспільстві критично важливим є інституціоналізація механізмів постійного діалогу між владними структурами та громадянським суспільством [94].

Деліберативні механізми можуть бути класифіковані наступним чином:

1. Механізми, що функціонують у формальній політичній сфері:

- Електронні консультації та парламентські дебати.
- Консультації з громадськістю, включаючи опитування громадської думки та громадські слухання.
- Громадські ради при державних органах.
- Відкриті засідання державних органів.
- Деліберація в органах місцевого самоврядування.

2. Механізми деліберації у неформальній політичній сфері:

- Неформальні механізми, які можуть переходити у формальну сферу, як-от громадська експертиза та громадський контроль.
- Суто неформальні механізми, включаючи громадське обговорення в ЗМІ, громадські форуми, адвокаційні кампанії [64].

Механізми публічного обговорення включають обидві ці групи. Інституціоналізовані процеси першої групи є систематичними і забезпечуються правовими нормами та діяльністю державних органів й місцевого самоврядування. Неформальні механізми другої групи, такі як обговорення у ЗМІ та на громадських форумах, служать консультативними інструментами, які також впливають на розвиток громадянського суспільства.

Ці механізми часто вважаються показником розвиненості громадянського суспільства, а не просто засобами його розвитку. Їхня ефективність залежить від розвиненості інституцій громадянського суспільства.

Парламентські дебати виступають як важлива форма діяльності парламенту, що має на меті обговорення важливих питань. Такі дебати є ключовим механізмом, який дотримується принципів деліберації, сприяючи розвитку політичних партій та професійному зростанню їх учасників.

Крім того, значну роль відіграють у розвитку деліберативної демократії місцеве самоврядування, яке дозволяє територіальним громадам самостійно вирішувати місцеві питання, та громадські ради, які виконують консультативно-дорадчі функції,

Відкриті засідання державних органів надають можливість представникам громадянського суспільства висловлювати свої інтереси, хоча вплив цих форм деліберації на державну владу може бути обмеженим [94].

Ці процеси включають забезпечення репрезентації інтересів громадянського суспільства, одночасно розширюючи сфери для здійснення громадського нагляду над установами, що не належать до державних структур. Відкриті засідання сприяють створенню довіри в управлінні, завдяки таким аспектам як:

- прозорість та відкритість дій;

- взаємозв'язок та зворотній зв'язок;
- довгостроковість і перспективність відносин;
- раціональність, ефективність та вигода у відносинах;
- емоційна залученість у відносинах [268].

Громадські консультації, які часто проводяться виконавчими органами щодо питань соціально-економічного розвитку та захисту прав громадян, відіграють ключову роль у задоволенні безпосередніх соціальних, економічних та політичних потреб громадян. Ці консультації поділяються на дві основні форми: 1) прямі громадські консультації; 2) непрямі (наприклад, опитування громадської думки).

Публічне обговорення включає організацію та проведення різноманітних заходів:

- Конференції, зустрічі з громадськістю, круглі столи, форуми, громадські слухання та збори
- Телевізійні та радіодебати, інтернет-конференції та електронні консультації [83, с. 87-91].

Значний вплив громадських консультацій на розвиток громадянського суспільства полягає у залученні широкого спектру груп, чий інтереси стосуються певних питань, а також у доступності результатів цих консультацій для загального ознайомлення.

Ф. Рудич зазначає, що громадські консультації також сприяють культурному розвитку громадськості, оскільки вони забезпечують врахування потреб громадськості у прийнятті рішень, розділяють відповідальність за прийняті рішення та їх наслідки. У рамках публічного обговорення особливе місце займають етичні комісії, які дискутують та формують відповіді на нові етичні питання, такі як біоетичні дилеми, а також допомагають досягнути консенсусу в питаннях, що викликають суспільні розбіжності [83].

Таким чином, цей механізм виступає важливим чинником, що сприяє залученню окремих осіб до демократичних колективних процесів, через які вони можуть здобувати цінні знання та розвивати навички вираження та втілення

власних інтересів, гармонійно поєднуючи їх з інтересами спільноти. Інституціоналізація діалогу між державою та громадянським суспільством невідомо формує процес інституціоналізації діалогічної демократії. У свою чергу, інституціоналізація демократії, зокрема деліберативної участі та діалогічного підходу, тісно пов'язана з інституціоналізацією діалогу між державою та громадянським суспільством. Важливо відзначити, що реалізація як зовнішніх, так і внутрішніх функцій громадянського суспільства передбачає взаємозалежний діалог між державою та суспільством, що, в свою чергу, сприяє підвищенню політичної активності громадян та розширенню можливостей для їх участі в політиці та здійсненні громадського контролю.

Для повного розуміння діяльності громадянського суспільства важливо врахувати його владні аспекти. Відмінності політичної природи громадянського суспільства від владних структур держави є ключовими. Особливості громадянського суспільства проявляються через його здібність до самостійного управління та факт, що кожна особа вважається носієм влади, повністю розуміючи свою роль та відповідальність. Тут мається на увазі недержавна влада, яка стоїть у певному протистоянні до офіційної державної влади.

У контексті громадянського суспільства як активного учасника владних відносин, можемо окреслити декілька етапів розвитку. Згідно з дослідженням М. Калініченка, існують чотири ключові стадії, основані на визнанні історичного розвитку прав і свобод людини. Ці стадії визначаються як фундаментальні кроки у процесі становлення будь-якого громадянського суспільства [55, с. 132].

Як відзначає дослідник, перша стадія в історії громадянського суспільства відома як ера ранньогромадянського суспільства. У цей період права людини ще не були закріплені і не мали формального визнання. Управління у такому суспільстві базувалося на добровільному дотриманні суворих традиційних норм, які регулювали повсякденне життя до рівня голови сім'ї або роду, чия влада мала лише моральний авторитет. У цьому контексті влада використовувала слово як основний інструмент впливу, оскільки влада засновувалася на авторитеті

предків. Як зазначає Ф. Енгельс, єдиним засобом примусу в цей час була громадська думка [Там само, с. 107-112].

На думку М. Калініченка, друга фаза розвитку громадянського суспільства розпочалася з формуванням політичного суспільства і держави у період феодалізму. У цей час ключові елементи людського існування, такі як земельна власність, сімейні структури, праця та інше, які були характерні для феодального ладу, стали частиною державної структури.

Третя стадія виникає у буржуазному суспільстві, де особливістю є розмежування політичної і соціальної сфер, а також функцій. Юридичний статус особи стає відокремленим від його соціально-економічного статусу в громадянському суспільстві, перетворюючи індивіда одночасно на приватну особу та громадянина. Відділення приватних інтересів, наявність найманої праці та приватних прав від політичного контролю є характерним для цього періоду. Громадянське суспільство на цій стадії набуває ролі інституції, що має забезпечувати «спільну користь» через організаційні заходи та стимули.

Четверта стадія, як стверджує М. Калініченко, розпочалася наприкінці ХХ століття і триває до початку ХХІ століття. Характерною ознакою цієї стадії є розширенням прав людини, які не тільки вийшли на перший план, а й стали більш диференційованими, зокрема у сферах конституційного, цивільного, трудового, адміністративного та соціального права. Диференціація прав людини посилила владні можливості громадянського суспільства, оскільки відбулося створення нових організацій з владними повноваженнями, з'явилося право контролю за діяльністю держав-учасниць Об'єднаної Європи. До того ж глобалізація значно розширила як кількісні, так і якісні аспекти влади громадянського суспільства [55, с. 129].

М. Калініченко переконливо доводить, що суть влади в громадянському суспільстві полягає у відносинах підпорядкування між різними суб'єктами цього суспільства, які базуються на принципах «суб'єкт-суб'єктних» взаємовідносин.

Дослідник наголошує на кількох ключових аспектах влади в громадянському суспільстві, а саме:

1. Громадянське суспільство характеризується кратологічною потребою, що проявляється на зовнішньому рівні як свобода індивіда або здатність до формування недержавних форм влади.

2. Воля особистості регулює не тільки внутрішні аспекти життя громадянського суспільства, але й знаходить вираження у політичній системі через політичну участь.

3. Недержавна влада як соціальний феномен має свої морфологічні та функціональні особливості.

4. Реалізація волі особистості та політична участь суб'єктів громадянського суспільства в самовідтворенні інституту влади відбувається на основі визначеної політичної культури.

5. Воля та свобода особистості у громадянському суспільстві може реалізуватися як всередині його структур через самоорганізацію та саморегуляцію, так і зовні через взаємодію з політичною системою за допомогою політичної участі [55, с. 132].

М. Калініченко наводить ще одну класифікацію атрибутів владного потенціалу громадянського суспільства:

1. Волю, яка формує поведінку учасників владних відносин на основі їхніх переконань та цілей.

2. Цілі влади, які окреслюють її основне призначення та кінцеву мету.

3. Підпорядковуючу силу, що впливає на індивідів через різноманітність форм влади та широкий спектр методів її втілення.

4. Соціальну відповідальність, яка стосується змісту, форми та наслідків діяльності влади у суспільстві [Там само].

Попри виразну відмінність між державною та недержавною владою, можемо констатувати, що влада в цілому служить як соціальний інститут, що інтегрує як державу, так і громадянське суспільство. Ці погляди підтримує і М. Бойчук, який вважає, що недержавна влада діє як каталізатор самоорганізації у громадянському суспільстві, тоді як державна влада сприяє інтеграції громадянського суспільства в соціальний організм країни. Таким чином, в

контексті громадянського суспільства, влада функціонує як драйвер самоорганізації, а в державному контексті – як засіб структурування соціальних процесів.

М. Бойчук також вказує на існування різних механізмів саморегуляції соціальних процесів, які сформувалися в громадянському суспільстві. Вчений розрізняє три основні рівні саморегуляції:

- 1) архетипний (пов'язаний з регулюванням);
- 2) нормативний (з управлінням);
- 3) семантичний (з керівництвом).

Відповідно до його тверджень, недержавна влада переважно схиляється до архетипного та нормативного рівнів у сфері морального регулювання суспільних відносин, тоді як державна влада більше схильна до нормативного у сфері права та семантичного рівнів [13, с. 37].

В. Медведська у своєму аналізі питань посилення громадської участі у політичному рішенні акцентує увагу на феномені онлайн-деліберації. Цей процес відбувається в мережі Інтернет і характеризується здатністю впливати на думки, переконання та емоції учасників під час їхньої взаємодії. Онлайн-деліберація відрізняється від інших форм комунікації наявністю переконань, уникаючи при цьому примусу або маніпуляцій, та представляє собою метод прийняття рішень через обговорення та онлайн-дебати.

Дослідниця виділяє різні інструменти онлайн-деліберації на кожному етапі формування державної політики. Так, до першого етапу належать е-петиції та онлайн-форуми з обговореннями, лобювання інтересів через Інтернет. На другому етапі – аналіз соціальних медіа, е-консультації, е-опитування та інтерактивні обговорення. Третій етап включає онлайн-трансляції, е-голосування, питання участі у громадському бюджеті. На четвертому етапі – відкриті онлайн-платформи даних, інтернет-опитування громадської думки, ухвалення громадських рішень. П'ятий етап охоплює е-звернення, моніторинг звітів уряду, витрат держави, контрольні панелі ефективності державного сектору, інтерактивні карти громадських ініціатив [247].

Пандемія COVID-19 змусила людей на деякий час залишатись у самоізоляції, спричинивши безліч викликів для глобального співтовариства. Виникли питання щодо відновлення нормального життя після карантину, відродження малого та середнього бізнесу, адаптації політичних процесів до нових умов та подолання економічної кризи. У період з березня по травень 2021 року, Центр нових демократичних процесів разом із громадськими журі ініціювали проєкт «Обміну даними під час пандемії між громадськими журі». Проєкт передбачав проведення трьох онлайн-засідань громадських журі, спрямованих на аналіз ініціатив з обміну даними, втілених у Великій Британії відповідно до викликів, поставлених пандемією COVID-19 [54].

Варто відмітити діяльність організації «Involve», яка спеціалізується на залученні громадян Великобританії до участі у політичних процесах. В умовах, коли пандемія кардинально змінює глобальний порядок, «Involve» організувала серію нетворкінг-зустрічей. На цих заходах було обговорено стратегії планування та запуску онлайн-консультативних процесів та інші важливі виклики, з якими зіштовхнулася деліберативна демократія у сучасних умовах. Ці ініціативи підкреслюють необхідність адаптації демократичних практик до змінюваних обставин, щоб забезпечити ефективне вирішення актуальних проблем [151].

Прискорене переведення деліберативного обміну думками в онлайн-простір стало відповіддю сучасних суспільств на виклики, спричинені пандемією COVID-19. Цей непростий період вимагав від людей швидкої адаптації до дистанційної взаємодії, перетворивши виклики на нові можливості для вебінарів, онлайн-конференцій та засідань. Використання цифрових інструментів значно спростило організацію та проведення таких заходів, сприяючи ефективному залученню широкого кола учасників до деліберативного процесу.

В умовах сучасних викликів, зокрема зміни клімату та цифровізації, стає очевидною потреба у впровадженні інноваційних підходів для зміцнення демократичної участі та деліберації. Онлайн-деліберація виступає як ключовий

метод залучення громадян до обговорення важливих питань та прийняття політичних рішень.

Актуальність соціальних мереж таких, як «Facebook», «Twitter» та «YouTube» в процесі деліберативного діалогу продовжує зростати. Експеримент з «Віртуальної політики», проведений Кіммом Страндбергом та Кіммо Гренлундом, підкреслює роль онлайн-платформ у формуванні деліберативної демократії. Соціальні мережі, що стали не тільки каналами комунікації та обміну інформацією, але й аренами інформаційного впливу, відіграють все більш важливу роль у політичному діалозі [263].

Таким чином, онлайн-переосмислення деліберативного діалогу відображає зростаюче прагнення до колективної дії, згуртованості та створення суспільних відносин, заснованих на взаємоповазі та довірі. Це підкреслює важливість розвитку інструментів для ефективної взаємодії між громадянами та органами влади в сучасному цифровому вимірі, де участь кожного має значення.

В рамках ініціативи «Посилення ролі організацій громадянського суспільства в демократизації України», що отримала підтримку від Європейського Союзу, Інститут економічних досліджень та політичних консультацій 8 квітня 2021 року організував конференцію під назвою «Вплив COVID-19 на інструменти місцевої демократії». Метою такого заходу було розгляд тематики адаптації та функціонування механізмів місцевої демократії у контексті обмежень, введених через пандемію. Конференція охопила три дискусійні блоки, зосередившись на аспектах місцевої демократії, волонтерських ініціативах та ролі аналітичних центрів під час пандемії [54].

Ольга Гвоздик, засновниця громадської організації «Місто-Сад», акцентувала увагу на тому, що прозорість та доступність місцевого самоврядування під час карантину були забезпечені завдяки прямим трансляціям сесій міських рад та засідань депутатських комісій в онлайн-сервісах. Це дозволило громадськості на відстані слідкувати за процесами прийняття рішень. Проте, обмежені технічні можливості та ресурси, зокрема в сільських громадах,

де проблематичним залишається якісне Інтернет-покриття, ставлять під загрозу ефективність цих ініціатив [54].

Проведений захід сформулював важливу дискусію про потребу подальшого розвитку та адаптації інструментів місцевої демократії до умов непередбачуваного зовнішнього середовища, підкреслюючи роль громадянського суспільства та технологій у цьому процесі.

Юлія Гетман, аспірантка відділу соціально-політичних процесів Інституту соціології НАН України, у своєму дослідженні вказує, що включення громадян у процес прийняття суспільно значущих рішень становить основоположний принцип роботи демократичної системи [24]. Активна участь громадян у формуванні державної політики сприяє всебічному представленню інтересів різноманітних верств населення, підвищує рівень прозорості та відповідальності ухвалених рішень, забезпечує ефективну взаємодію між владою та громадянством. Поступ у сфері технологій ставить перед демократією нові виклики.

Диджиталізація суспільного життя з одного боку сприяє підвищенню громадської активності через спрощення доступу до інформації та комунікації в мережі, з іншого – відкриває шлях для маніпуляцій, поширення фальшивих новин та активності шкідливих ботів. У цьому контексті актуальним стає аналіз онлайн-активності громадян, вивчення нових форм і механізмів громадської участі в цифровій ері, розробка правил та норм для цієї діяльності. Ключовим елементом для успішної інституціоналізації громадської участі є засвоєння цифрового простору громадянами.

Таким чином, Юлія Гетман розглядає значення цифрового простору для розвитку громадської участі онлайн, аналізує концепцію інституціоналізації та її застосування до громадської активності в мережі. Авторка зазначає, що для глибшого розуміння процесів інституціоналізації громадсько-політичної активності в Україні рекомендується звернути увагу на вивчення особливостей цього процесу в контексті постмодернізму, аналізувати його вплив на розвиток молодих демократій, враховувати зміну соціальних цінностей і норм, а також

застосовувати комплексний підхід до оцінки мультиінституційного впливу на громадсько-політичну активність [24].

Цифрова трансформація суспільної сфери спровокувала міграцію традиційних форм соціальної взаємодії до цифрового середовища. Такі дії, як читання преси, ведення дискусій про суспільні та політичні питання, участь в протестах чи діяльності громадських організацій та політичних партій, а також здійснення фінансових внесків на користь волонтерів, військових, благодійних фондів, переважно перенесені в онлайн. При цьому, хоча домінують дискусійні форми активності, ці зусилля мають здатність стати регулярними та стабілізованими практиками, спрямованими на задоволення суспільно-політичних вимог.

У міжнародних наукових роботах, присвячених онлайн-участі громадян та диджиталізації в цілому, переважає технологічний оптимізм, що акцентує на потенціалі технологічних інновацій сприяти створенню більш відкритого уряду, орієнтованого на потреби громадян. Віртуальна участь виокремлюється як метод збільшення обсягу громадської участі та залучення широкого кола учасників до політичного діалогу, що може зміцнити довіру населення, забезпечити більшу легітимність демократичних ініціатив, а також покращити якість та ефективність політичних рішень [252].

Процес диджиталізації підкреслює активне засвоєння українцями цифрового простору, що призводить до зміни їхнього сприйняття, стандартизації практик публічного доступу та ведення громадсько-політичного обговорення. Опитування показують, що за останнє десятиліття громадяни України дійсно адаптувались до щоденного використання інтернету. Основні переваги використання мережі, такі як взаємодія, індивідуальний підхід, швидкість, достовірність інформації, здатність моніторити та впливати на події, стають визначальними для користувачів інтернету.

Згідно з дослідженням Київського міжнародного інституту соціології, 88% опитаних використовують інтернет, причому 79% роблять це щоденно. У сфері громадського інформаційного обміну переважають онлайн-джерела, особливо

такі як «Telegram» і «YouTube», що свідчить про глибоку трансформацію медійного простору, де традиційні мас-медіа поступаються місцем множинності онлайн-ресурсів, кожен з яких не може похизуватися значною часткою аудиторії. Водночас, серед користувачів соціальних мереж 39% вказують, що вони підписані на офіційні сторінки, канали державних установ чи посадових осіб. Це вказує на зростаюче значення цифрової демократії, прав і свобод громадян, а також на нові формати споживання медіа в умовах суспільних викликів [63].

Громадянське суспільство, яке діє як регулятивний ідеал, мотивує колективних акторів соціальних рухів до діяльності з метою реалізації цього ідеалу. Динамізм суспільного життя та зростання плюралізму часто призводять до протиріч між громадянським суспільством та державою.

Громадянська непокора, яка використовується як неделіберативний метод боротьби за демократизацію та розширення прав, може виправдовуватися в критичних ситуаціях. Цей метод стає засобом розширення меж громадянської активності та впливу.

Демократична система має складний набір таких інститутів: медіа, лобістські групи, асоціації, освітні установи, неприбуткові організації тощо. Перелічені елементи, включаючи медіа, бюрократію та неформальні мережі, можуть не завжди відповідати ідеалам деліберативної демократії, але в сукупності сприяють позитивному функціонуванню системи. Кожен компонент вносить свій вклад у формування та підтримку демократичної структури, що дозволяє суспільству ефективно вирішувати свої завдання і проблеми [134]. Вивчення деліберативної демократії охоплює не тільки аналіз громадського дискурсу, а й розгляд ширшого контексту, що включає інститути та практики, формуючи разом деліберативну демократичну систему.

Важливо підкреслити, що зосередження на системному підході не означає ігнорування можливостей громадського обговорення. Натомість, слід приділяти значну увагу розвитку деліберативних процесів у формальних та неформальних комунікативних структурах. Зміни, які відбуваються на індивідуальному рівні у малих групах, мають стати каталізаторами змін на більш високому, системному

рівні. Міні-пабліки служать каналами передачі інформації та дискурсів ширшій аудиторії, виконуючи роль «посередників знань», оскільки вони мають час і ресурси для глибшої обробки інформації. Таким чином, підтримка розвитку міні-публік є ключовим аспектом у розбудові деліберативної системи.

На ранніх стадіях розвитку інститутів громадянського суспільства головною метою було забезпечення їх власного існування та сприяння формуванню громадянських, ліберальних, демократичних цінностей та культивуванню моральних норм. Проте з часом, внаслідок інституціоналізації, ці інститути почали виконувати функції, які впливають на рівень демократизації політичної системи. І. Толкачова, досліджуючи дане питання, виділила такі основні деліберативні механізми, які виконує громадянське суспільство:

- забезпечення та підтримка різноманітності політичних думок та поглядів;
- опіка над благами, що мають громадське значення;
- сприяння процесу національного згуртування;
- створення умов для соціальної згоди та ведення конструктивного громадянського діалогу;
- поширення ідеї та практики громадянської самоорганізації [129, с. 100-102].

Що стосується сучасних підходів до глобального громадянського суспільства, то прихильники цієї ідеї бачать міжнародну спільноту як невід'ємну частину всесвітньої соціальної структури, підкреслюючи її універсальність та глобальне охоплення. Проте варто визнати, що глобальне громадянське суспільство, на думку В. Карлової, ще не досягло такого рівня розвитку, коли зможе вирішити всі існуючі політичні виклики або розв'язати більшість світових проблем [58].

Згідно з деліберативною парадигмою, політична публічність виступає як каталізатор, що дозволяє ідентифікувати соціальні виклики через комунікаційний процес. Вона стимулює у громадянському суспільстві спільне розуміння потреби у невинних змінах соціальної структури на основі

раціональних та правових принципів, забезпечуючи таким чином взаємне зростання суспільства та його постійне вдосконалення.

Цей процес виробляє у громадянському суспільстві колективне усвідомлення потреби в постійному оновленні суспільного порядку на основі раціонального мислення та законності, що сприяє взаємному культурному та соціальному розвитку суспільства та його неперервному оновленню.

У рамках деліберативної демократії, комунікативний обмін думками не може бути порушений агресивною поведінкою влади, насильницькими діями або корупцією. Діяльність в рамках громадянського суспільства спрямована на пошук оптимальних рішень через логічну аргументацію та обґрунтування, а не через примус або авторитет.

Державна політика перетворюється на платформу для взаємодії між урядом, що володіє офіційною владою, та громадянським суспільством, що має силу комунікації. Обидва суб'єкти залежать один від одного: ініціативи від уряду необхідні для ініціювання обговорень важливих суспільних питань, а підтримка цих ініціатив громадянством після детальних обговорень надає їм законності та легітимності.

В оптимальній схемі комунікаційної політики, на думку О. Батрименко та О. Ткача, потенційний вплив громадянського суспільства на державу передбачає: балансоване представництво всіх основних соціальних груп, непристрасність держави, існування легітимних шляхів впливу на державну діяльність та наявність ресурсів для протидії спробам держави (режиму) до монополізації влади [267].

Розробка ефективної зовнішньої комунікаційної політики для взаємодії між державою та громадськістю ґрунтується на двох основних елементах: ключовому змісті повідомлень від державних органів до громадськості та методах їх передачі цільовій аудиторії різних громадських груп.

У науковій літературі відзначається, що синтезуючи сучасну практику реалізації зовнішньої комунікаційної політики, можна виділити основні категорії

повідомлень, через які державні органи демонструють свої дії та ініціативи громадськості:

- заходи протидії корупції;
- демонстрація незалежності від політичних партій;
- чітке та ефективне виконання обов'язків перед громадськістю;
- передбачуваність політики та стратегічних напрямків;
- дотримання стандартів корпоративної культури та етики [267].

Ефективна комунікаційна взаємодія державних органів з громадськістю є ключовим чинником успішної роботи на основі принципів прозорості та відкритості. Сучасна міжнародна практика підтверджує, що лише за умови активного та ефективного спілкування державні органи здатні виконувати свої функції та забезпечувати підтримку суспільства.

Комунікаційна взаємодія органів публічного управління та інститутів громадянського суспільства, а також з окремими категоріями громадян, може приймати різні форми і методи в залежності від цілей та характеру діяльності обох сторін, обсягу повноважень та рівня взаємодії. Серед ключових сфер активного спілкування органів публічного управління з громадськістю на сучасному етапі О. Третяк виокремив такі:

1. Залучення інститутів громадянського суспільства до розробки та обговорення законодавчих ініціатив, що впливають на соціально-економічний розвиток країни та на права громадян.

2. Надання можливостей громадянам контролювати діяльність державних органів, що включає громадський моніторинг підготовки та виконання рішень, аналіз їхньої ефективності та надання експертних пропозицій органам влади.

3. Створення спільних консультативних, дорадчих та експертних органів, таких як ради, комісії та групи, для забезпечення врахування громадської думки у формуванні та реалізації державної політики.

4. Співпраця органів публічного управління та інститутів громадянського суспільства у сфері підготовки та підвищення кваліфікації публічних службовців, зокрема щодо питань ефективної взаємодії влади та громадськості.

5. Моніторинг та аналіз громадської думки органами публічного управління, своєчасне публічне реагування на пропозиції та зауваження громадськості.

6. Реалізація спільних проєктів інформаційного, аналітично-дослідницького та соціального характеру [133].

Сучасні дослідники в галузі політичних наук і соціології політики підкреслюють важливість втілення в життя механізмів постійного діалогу між владними структурами та громадянським суспільством для зменшення соціальних тенденцій до конфліктів у сучасному суспільстві. Вони вважають, що інституціоналізація такого діалогу не лише встановлює правила взаємодії, але й формує ключові компоненти соціальної системи, котрі здатні впливати на загальноприйняті цінності, колективну ідентичність, довіру та солідарність у суспільстві. Така соціальна активність у рамках демократії участі, що призводить до створення нових політичних інститутів, передбачає впровадження нових демократичних методів, спільні громадські ініціативи та рухи, які сприяють формуванню необхідних змін у соціальних процесах, забезпечуючи інституціоналізацію консультаційних і діалогових процедур. Таким чином, правове врегулювання відіграє ключову роль у структуруванні діалогових відносин, але поряд з юридичним закріпленням процедур і стандартів діалогу потрібен також соціальний компонент, який дозволяє втілювати діалог у практиці через конкретні деліберативні механізми.

Різні види публічної комунікації, які використовуються в процесі взаємодії, включають інформування, консультування, діалог та партнерство. Такі форми комунікації забезпечують зв'язок між органами публічного управління та громадськістю, сприяючи взаєморозумінню, залученню громадян до процесів ухвалення рішень та зміцненню довіри до державних інституцій.

У сфері публічної політики з'являються елементи деліберативної демократії та політики, які включають різноманітні форми діалогу між урядом та громадянським суспільством, такі як громадські слухання, громадський контроль, громадські оцінки, громадські ініціативи, інтерактивні

телепрограми за участі урядовців, робота громадських комісій та рад, відкритий уряд, електронне врядування, суспільне мовлення та інше. Проте законодавча підтримка для повсюдного закріплення цих деліберативних практик ще відстає від поточних суспільних вимог.

У дослідженні Діани Стандратюк деліберативна демократія розглядається як процес, де у публічному просторі відбувається взаємодія між рівноправними учасниками. Вона вважає, що відкритий доступ до дискусій потребує від учасників апеляції до логіки замість емоцій, гнучкості у прийнятті сторонніх позицій, добровільності участі та використання достовірної інформації. Зазначена модель має на меті вирішити проблему легітимності політичної влади, наголошуючи на недостатності виборів як єдиного механізму легітимізації та важливості публічного обговорення як додаткового засобу легітимації рішень. Також Д. Стандратюк вказує на те, що розвиток технологій і глобалізація спричинили появу е-демократії та е-участі, що можуть як спрощувати, так і ускладнювати взаємодію між владою та громадянами, вносячи нові виклики у процес деліберації через потенційне використання маніпулятивних технологій. При цьому деліберативна демократія виступає як засіб для залучення громадян до участі в ухваленні рішень та зменшення суспільних конфліктів, сприяючи досягненню ширшого консенсусу.

Загалом, на думку дослідниці, деліберативна демократія характеризується прозорістю, рівністю, толерантністю, інклюзивністю, забезпечуючи підвищення легітимності та якості політичних рішень через колективне обговорення. Важливими положеннями є орієнтація на загальне благо та відмова від особистих інтересів на користь спільних цілей, що визначає ключові характеристики деліберативного дискурсу, де рішення ухвалюються спільно державними та недержавними акторами [126].

Деліберації, що означають обговорення з метою пошуку компромісів та угод, виступають як ключовий інструмент для вирішення глибоких соціально-політичних конфліктів [6, с. 201]. Навіть ті суспільні групи, які зазвичай схильні до насильства, можуть звертатися до методів деліберації, усвідомлюючи, що

вартість конфлікту може перевищувати можливі вигоди від встановлення діалогу.

Основою деліберативної демократії є діалог та дебати між громадськістю та владою, які сприяють підвищенню легітимності уряду, зростанню довіри до державних органів, розвитку громадянського суспільства, захисту національних інтересів та інформаційної безпеки країни. Легітимність влади в сучасному політичному просторі побудована на постійних змінах і майбутніх удосконаленнях, досягнутих через консенсус та активну участь суспільства, що реалізується за допомогою ефективних стратегічних комунікацій.

Модель деліберативної демократії створює фундамент для розробки дієвої системи стратегічного комунікативного менеджменту. Вона вносить зміни в публічне управління, додаючи гуманітарну та соціальну перспективу, формуючи новий підхід до аналізу ефективного врядування. Таке врядування є не лише ефективним, а й передбачає принципи відкритості, доступності, підзвітності та контролю, увагу до вимог і потреб громадян.

Тетяна Сивак акцентує увагу на тому, що застосування методів та засобів стратегічної комунікації дозволить значно покращити рівень медійної освіченості населення, сприятиме прогресу у створенні національного контенту, як письмового, так і аудіовізуального, забезпечить ефективну роботу публічного телебачення та радіо України (включаючи адекватне фінансування з боку держави), спонукатиме до формування мережі мовлення місцевих спільнот, а також розширить комунікативний простір, сприяючи зменшенню конфліктності у громадах за допомогою аудіовізуальних інструментів, включно з соціальною рекламою, що відображає ключові моменти та здобутки в процесі формування держави, принципи свободи, демократії, патріотизму та буде сприяти, зокрема, зміцненню національної єдності та захисту України від зовнішніх та внутрішніх викликів [123].

Як зазначалось вище, поняття «деліберативна демократія» Ж.-М. Бессетта полягає у тому, що цей демократичний підхід є синтезом представницької та партисипаторної демократії, що характеризується структурованим діалогом між

урядом та громадянами, сприянням раціональному обговоренню, переконанню та двопартійному компромісу [156].

В основі деліберативної демократії лежить ідея, що кожна людина має потенціал бути активним громадянином, здатним йти на компроміс та відкидати особисті уподобання заради колективної згоди. Демократія є критично важливою основою для миру в Європі, сприяючи стабільності поряд з верховенством права і правами людини. У демократичних рамках деліберативна демократія збагачує спільну спадщину, пропонуючи надійну платформу для залучення громадян до управління на різних адміністративних рівнях.

Обговорення, як метод участі, є одним з декількох інструментів, доступних для політиків і законодавців, що враховують погляди громадян. Він примножує голоси, які інакше могли б залишитися непочутими, дозволяючи громадянам формулювати конкретні політичні рекомендації для дій влади на всіх рівнях. Щоб бути ефективною, дорадча демократія повинна бути добре інтегрованою в політичний цикл, а це, в свою чергу, вимагає справжньої адаптації з боку органів державної влади. Не замінюючи усталені демократичні процеси, деліберативні методи, за умови їх ефективного застосування, можуть посилити та поглибити існуючі демократичні практики [65, с. 125].

Прихильники деліберативної демократії підкреслюють її потенціал для розширення участі громадян у демократичних процесах, що потенційно може призвести до більш ефективного формування політики та зміцнення довіри до демократичних систем. Для досягнення цих переваг важливим є дотримання ключових принципів і стандартів правової держави.

Хоча деліберативні підходи не є бездоганними, вони потребують керівних принципів не лише для політиків та осіб, які приймають рішення, а й практиків для ефективного впровадження цих нових практик. Крім того, для учасників ці ініціативи слугують освітнім досвідом, що вимагає добре структурованого введення, достатнього часу для навчання та якісної громадянської освіти. Вкрай важливо забезпечити включення та повагу до голосів меншин у цих процесах [254].

Ефективне впровадження деліберативних механізмів вимагає адекватних ресурсів і планування. Прозорість, контроль та підзвітність необхідні для забезпечення справедливого відбору учасників, неупереджених доказів та непередбачуваних результатів. Надання зворотного зв'язку щодо дій, вжитих відповідно до рекомендацій, також є життєво необхідним аспектом.

Дорадча демократія, за умови вмілого застосування, може узгоджуватися з ефективним демократичним врядуванням, роблячи політику більш пристосованою до індивідуальних та суспільних потреб, сприяючи зміцненню довіри до дій уряду. Тому зростання та розвиток цієї сфери вимагає чітких керівних принципів і стандартів.

Висновки до Розділу 2

У другому розділі аналізуються різновиди деліберативних інструментів у контексті взаємодії між громадянським суспільством і державою.

Аргументовано, що держава і громадянське суспільство є взаємопов'язаними феноменами. Розкрито роль комунікативної взаємодії у цих відношеннях через різноманітні механізми та інститути. Особливу увагу приділено доробку класичних філософів і політичних теоретиків у розуміння цієї комунікації.

Взаємодію громадянського суспільства з державою визначено як складну, але взаємозалежну систему, де держава виступає як виконавець волі громадян, а громадянське суспільство – як ключовий регулятор цієї волі. Важливість такої взаємодії підкреслюється через потребу у захисті індивідуальних прав громадян і забезпечення умов для їх розвитку, що безпосередньо залежить від характеристик та політики держави.

Наголошено на необхідності регулювання складних відносин між цими двома суб'єктами, а також на важливості розробки зовнішньої політики, спрямованої на підтримку громадянського суспільства та оптимізацію їх взаємодії. Це включає створення сприятливих умов для розвитку

громадянського суспільства, координацію стратегій розвитку та імплементацію норм і цінностей, що визначають їхню діяльність.

Акцентується увага на ролі громадянського суспільства в політичному житті через його здатність до саморегуляції і впливу на державну політику через різноманітні асоціації, а також на ключових функціях громадянського суспільства, що дають змогу здійснювати вплив на політичні процеси і спілкування з державними структурами як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Важливим є створення умов для залучення громадян до активної участі у громадському житті. Залучення громадян до процесу деліберативної демократії через публічні комунікації, включаючи консультації, діалоги та партнерства, вважається ключовим для розвитку демократії. Така взаємодія сприяє зміцненню довіри між громадянами та державою, підвищенню легітимності урядових рішень і залученню громадськості до управління.

Підкреслено особливе значення деліберативної демократії для формування ефективної взаємодії між громадянським суспільством і державою. Ця модель демократії створює основу для вдосконалення публічного управління, акцентуючи на необхідності прозорості, відкритості та активної участі громадян у політичних процесах.

У другому розділі наголошено на важливості визначення та імплементації стратегій, що сприяють розвитку громадянського суспільства, включно з підтримкою громадських ініціатив та сприянням створенню асоціацій. Описано різноманітні форми публічної комунікації, які включають інформування, консультування, діалог та партнерство, що дозволяють громадянам активно впливати на політичне життя. Визначено подальший аналіз ролі громадянських асоціацій у формуванні ефективної державної політики та сприянні демократичній стабільності, а також необхідність створення правових та фінансових умов для успішного функціонування громадянських асоціацій та їх взаємодії з державою.

Відповідно до отриманих результатів, аргументовано необхідність розробки комплексного підходу до зміцнення взаємодії між громадянським суспільством і державою через стратегічні ініціативи, регулятивні механізми та активну громадянську участь. Важливість такої взаємодії виходить за рамки національних кордонів, забезпечуючи основу для створення стійкої та відкритої демократії.

У контексті функціонування деліберативних механізмів взаємодії громадянського суспільства і держави, проаналізовано спектр механізмів, що сприяють активному діалогу і партнерству між цими двома сферами. Ці механізми відіграють значущу роль у забезпеченні ефективної участі громадян у процесі ухвалення рішень, дозволяючи їм впливати на політику та управління.

Виділено такі формальні деліберативні механізми: громадські ради при державних органах створюють платформу для конструктивного обговорення та розробки пропозицій, спрямованих на вдосконалення державної політики та підвищення її відкритості для потреб громадян; організація консультацій з громадськістю включає розробку та впровадження процедур, що дозволяють громадянам висловлювати свої думки щодо законопроектів, регуляторних змін або будь-яких інших питань; громадські експертизи забезпечують використання професійних знань громадянського суспільства для аналізу та оцінки державних ініціатив, сприяючи підвищенню якості політичних рішень; механізми громадського контролю дозволяють громадянам відстежувати діяльність державних органів, забезпечуючи їх прозорість та підзвітність перед суспільством; проведення парламентських та позапарламентських дебатів сприяє відкритому обміну думками на актуальні політичні теми, залучаючи до дискусії як представників влади, так і громадськість; організація громадських обговорень через ЗМІ забезпечує широкий доступ громадян до інформації про діяльність уряду та дає можливість висловлювати свої думки та пропозиції.

А також виокремлено такі неформальні деліберативні механізми: громадські експертизи та громадський контроль, що можуть ініціюватися громадськістю незалежно від державних структур, забезпечуючи

альтернативний огляд та оцінку державних ініціатив; громадське обговорення в ЗМІ, громадські форуми, адвокаційні кампанії, що відкривають простір для широкого обговорення суспільно значущих питань, мобілізуючи громадську думку та сприяючи громадському тиску на державні інституції.

Доведено, що ці механізми відіграють важливу роль у зміцненні демократії, забезпечуючи ефективний зв'язок між державою та суспільством. Вони дозволяють громадянам не лише бути поінформованими про державні ініціативи, але й активно впливати на формування та реалізацію державної політики, зміцнюючи основи громадянської участі та відповідальності.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДЕЛІБЕРАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ ЯК ЗАСОБУ КОМУНІКАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВИ

Комунікативна взаємодія виступає як одна з форм раціональної соціальної взаємодії, заснована на довірі та повазі між учасниками, спрямована на забезпечення рівноправного діалогу або спільної корисної діяльності. Ця взаємодія характеризується взаємним визнанням партнерів, має на меті встановлення розуміння та забезпечує гармонійність і раціональність комунікації. У ХХІ столітті комунікативна взаємодія стає ключовою для більшості систем публічного управління, особливо у розвинутих країнах.

Сучасний політичний простір все більше акцентує увагу на комунікаційних діяльностях, що формують нові підходи до державних комунікацій. Публічне управління вважається специфічною формою діяльності, яка включає у себе соціальне керівництво. Таким чином, комунікативні та комунікаційні діяльності виокремлюються своєю унікальністю та спрямовані на створення міцних соціальних зв'язків.

Перспективи розвитку деліберативної демократії відкривають нові шляхи для поглиблення комунікації між громадянським суспільством та державою, оскільки цей підхід заснований на принципах відкритості, діалогу та рівноправності учасників процесу. Через активне залучення громадян до обговорення та вирішення суспільних питань, деліберативна демократія може сприяти формуванню більш відповідальної та прозорої влади, що, в свою чергу, зміцнює довіру і співпрацю між державою та суспільством.

Демократії на політичній арені сьогодні стикаються з рядом викликів, які вимагають від них активної боротьби, включаючи глобальну кризу COVID-19, агресію Росії проти України, втручання Росії в процес Brexit та американські вибори. Питання про те, наскільки демократія залишається ефективною, продовжує бути актуальним, причому значну роль у цьому відіграють інвестиції в створення стійких механізмів та інституцій. Важливість сьогоднішніх

цінностей та інституцій, які ми формуємо, не можна недооцінювати. Так, важливим залишається і питання деліберативної демократії в контексті комунікації громадянського суспільства з державою.

Розрізняються два основні поняття у сфері комунікації: комунікативна політика та комунікаційна політика. Остання вважається ширшою, оскільки включає взаємодію з населенням за допомогою ІТ-технологій. Різні держави визначають для себе відповідні формати документів для реалізації комунікативної політики, включаючи стратегії, плани та кодекси поведінки [226].

Наприклад, в Угорщині та Великобританії відображено різні підходи до комунікаційної політики. Так, в Угорщині акцент зроблено на соціальному діалозі через різноманітні форми обговорення, телевізійні форуми та онлайн-голосування. Великобританія ж використовує комунікаційні стратегії, що включають взаємодію лідерів з громадянами, відповідь на потреби громадян та залучення громадянського суспільства та приватного сектору у контроль державних установ [162].

Протягом 2009 року в університеті Джорджа Вашингтона у США активно обговорювалися актуальні питання державного управління, зокрема важливість сильних урядових зв'язків для досягнення ефективності управління. Основні акценти було зроблено на прозорості та підзвітності уряду, забезпеченні доступної інформації про урядові програми та ініціативи, а також на важливості етичних стандартів у комунікаціях [266].

У 2011 році виникла дискусія щодо європейської комунікативної політики, з акцентом на відкритості та правових аспектах інформування громадян. А вже у 2013 році фахівці визнали, що комунікація є ключовим аспектом урядової діяльності, спрямованою на забезпечення підтримки громадськості та сприяння розумінню громадянами своїх прав і обов'язків [199].

Пізніше акцентувалася увага на зростаючій важливості стратегій урядових комунікацій, що розробляються центральними органами влади. Одночасно

аналізувалася медіатизація урядів та їх вплив на державні комунікативні теорії [200].

На заходах ЄС у 2015 році обговорювалися різноманітні питання, включаючи вимоги спільноти до політиків, прозорість урядування, комунікаційні процеси в ЄС, взаємозв'язок науки, управління та освіти, а також цифрове перетворення державних організацій. Всі ці питання мають важливе значення для вдосконалення урядових стратегій та практик у сучасному політичному просторі [189].

Того ж року в електронних ресурсах США відбулася дискусія про активне залучення громадян до процесу прийняття державних рішень. Особливий наголос робився на необхідності широкого інформування громадян та надання їм можливості висловлювати свої думки, таким чином впливаючи на значущі політичні рішення. Цей процес передбачав створення комплексних місцевих програм для сприяння участі та комунікації [185]. Експерти також звертали увагу на процеси «трансферу та обміну інформацією» як засобу представлення та пояснення урядових дій та підтримки соціальних зв'язків. Особлива увага приділялася відмінностям між активним урядовим та пасивним громадським зв'язком [233].

В Британській Колумбії основою комунікаційних процесів є інформування громадськості про урядові програми та послуги. Фахівці урядових комунікацій працюють з іншими представниками влади, ЗМІ, промисловістю, асоціаціями, групами інтересів та широкою громадськістю. Послуги включають планування та консультування зі стратегічних комунікацій, управлінський аналіз, взаємодію зі ЗМІ, моніторинг ЗМІ, координацію міждержавних проєктів, планування подій та аналіз онлайн-комунікацій [188].

В Об'єднаних Арабських Еміратах для розвитку міцного та згуртованого суспільства було розроблено Національну програму урядового зв'язку до 2021 року. Програма наголошує на пріоритеті людського розвитку та благополуччя громадян [242].

У Великобританії протягом 2016-2019 років дискутувалися питання, пов'язані з ефективністю урядових комунікацій через ЗМІ, компетентності комунікаторів, використанні комунікацій урядом для реалізації програм, досвіді державних комунікаторів та забезпеченні доступу до публічної інформації [190].

На думку Л. Ємець, вивчення комунікаційних практик у різних зарубіжних країнах підкреслює важливість стратегічного розвитку комунікацій у державному управлінні. Сучасні умови вимагають зосередження на накопиченні, зберіганні та наданні інформації, а також на теоретичній та практичній підготовці професійних комунікаторів [39, с. 145].

Процес створення ефективної взаємодії між державою та громадським сектором реалізується через низку взаємозалежних кроків. Насамперед, це включає формалізацію та інституціоналізацію співпраці, де уряди країн Європи приймають офіційні документи, що підтверджують значення комунікації в урядовій діяльності. Визначені документи зазвичай ставлять перед собою дві основні цілі: залучення громадян до участі в соціально-політичних процесах та створення ефективних механізмів співпраці, що зменшують залежність держави від надання деяких послуг громадянам.

Є. Батракіна стверджує, що ці документи зазвичай включають принципи співпраці між державним та недержавним секторами, визначають структуру партнерства та вказують на конкретні кроки, які органи державної влади вживатимуть для реалізації цих принципів. Подібні документи можуть мати різні форми, від формальних угод до програм, що приймаються урядами чи парламентами. Вони є важливими для обох сторін. З одного боку, вони надають громадським об'єднанням можливість отримувати підтримку, з іншого – дозволяють державі ефективніше виконувати завдання через партнерство з громадянським суспільством [10, с. 133].

Основою успішної взаємодії є взаємна повага, довіра та врахування інтересів обох сторін. Однак, важливо розуміти, що саме ухвалення політичного документа про співпрацю не є гарантією успіху, адже ключовим є практичне втілення цих документів у життя.

Пункт 15 англійської угоди слугує як вихідний момент у визначенні ефективності взаємодії, акцентуючи на кількісних і якісних критеріях, таких як частота взаємодій, плідність діалогу, готовність до компромісів, та ефективність у вирішенні проблем. Пропонується, що найкращим способом формалізації цієї взаємодії є прийняття документа із законодавчою силою, що містить чіткі строки виконання обов'язків. Водночас, самі зустрічі та переговори можуть мати більшу цінність, ніж очікувалося, якщо вони призводять до визначення конкретних кроків для майбутньої взаємодії [240, с. 26].

Основним взірцем для таких документів у Європейському Союзі є «Біла книга з питань публічного управління в Європі», прийнята Європейською Комісією в 2001 році. Вона виступає як політичний документ із п'ятьма основними принципами взаємодії: відкритість, участь, підзвітність, ефективність і координація. Ця книга також визначає подальші кроки, ґрунтуючись на цих принципах, включаючи діалог, консультації та партнерство [191].

Більшість західноєвропейських країн ухвалили подібні політичні документи, базуючись на цих принципах. Існують два підходи до формулювання змісту таких документів. Наприклад, Великобританія і Данія спочатку визначають основу для співпраці, а потім деталізують її у процесі реалізації, тоді як інші країни, зокрема Естонія, приймають текст із детальним описом всіх аспектів і деталей майбутньої співпраці, а також їх втілення [10, с. 140].

Аналізуючи різні практики, можна зробити висновок, що успіх втілення комунікативної взаємодії не обмежується вибором певного підходу, але значною мірою залежить від законодавчих і політичних регуляторів, які створюють умови для реалізації договірних угод. Ці документи зазвичай містять декілька основних розділів:

1. **Принципи взаємодії.** Принципи можуть включати обов'язкову участь громадськості у державному управлінні, гнучкість інструментів управління, підзвітність, відкритість, підтримку миру та рівності, координацію, прозорість і відповідальність у використанні державних ресурсів.

2. **Сфери комунікаційної взаємодії**, такі як: надання послуг, законодавчі процеси, доступ до інформації, національна та регіональна політика, децентралізація, та інші інструменти співпраці, включаючи громадські дебати, консультації, співпрацю в органах прийняття рішень та ін.

3. **Фінансування інституційних структур взаємодії**. Розділ містить аналіз механізмів фінансування, коротко- та довгострокові програми, податкові стимули для взаємодії, розробку законодавства для залучення коштів та реалізацію програм. Цей розділ зазвичай не встановлює конкретних правил фінансування, але визначає загальні напрямки та стандарти.

4. **Реалізація**. Розділ визначає конкретні кроки та рівень готовності державних органів до виконання принципів та цінностей, описаних у документі. Включає коротко- та довгострокові завдання, розподіл обов'язків, інструменти моніторингу та оцінки, а також положення щодо перевірки [223].

Важливо, щоб ці положення були конкретними і забезпечували механізми узгодження. Наприклад, Хорватська програма передбачає щорічний перегляд та обговорення результатів, а британський документ надає повноваження спеціально створеній групі для контролю виконання договору та розвитку ефективної комунікації.

Конкретність змісту політичного документа про взаємодію може варіюватися залежно від його правової форми, існуючого рівня співпраці, а також від законодавчих, політичних та суспільних традицій країни і органу влади, що приймає документ. У більшості випадків, практика втілення таких документів демонструє необхідність активної участі всіх зацікавлених сторін, включаючи урядові органи, організації громадянського суспільства та громадськість загалом.

Важливо забезпечити участь експертів на етапах розробки та обговорення документа, приділяючи достатньо уваги контролю, моніторингу та звітності про хід і результати виконання зобов'язань. Документ повинен включати чіткий план або загальну концепцію майбутніх дій, з уточненням відповідальних осіб.

Також важливо підтримувати первинний імпульс і забезпечувати неперервність у виконанні задуманого, не допускаючи зменшення готовності до виконання документа. Ефективне поширення інформації та підвищення обізнаності про документ і його втілення є ключовими, оскільки це забезпечує зрозуміння його цінності та користі для всіх учасників процесу.

Національні угоди, програми та партнерські взаємодії важливо відображати у регіональних і місцевих документах. При цьому існують два основні підходи до організації такого процесу. Згідно з «традиційним» підходом, за прикладом консервативної Великобританії, центральні угоди переносяться на місцевий рівень. Місцеві договори тут використовуються як критерій оцінки ефективності національної стратегії. Принципи та цілі національного документа легше адаптувати на місцевому рівні, де учасники краще знають один одного та мають тіснішу взаємодію.

В іншому підході, як у Польщі, процес розпочинається з місцевого рівня без рамкового національного документа. Такі місцеві форми співпраці часто відображають національні практики. Наприклад, у Великобританії у 2001 році було опубліковано керівництво для створення місцевих договорів, що допомагає соціальним партнерам у переговорах на місцевому рівні.

На місцевому рівні зазвичай існує комітет або підкомітет, який організовує взаємодію. В інших випадках ця робота може виконуватися спеціальним відділом або навіть одним працівником. У Сполученому Королівстві існує Бюро консультацій для громадян (БКГ), яке надає безкоштовні консультації через неурядові організації з різних питань, пов'язаних з життям громадян. Такі бюро надають державну фінансову підтримку і вирішують безліч питань щороку [8, с. 16].

«Гонги» або «квазі-НУО» – це громадські організації, створені або фінансовані державою, але залишаються незалежними від політичного впливу. Вони можуть мати різні форми та виконувати різні ролі, від фондів, що надають гранти, до просування суспільних інтересів і надання послуг. Важливою є їхня здатність сприяти соціальному розвитку та співпраці між секторами. В Данії,

наприклад, Центр волонтерів, заснований у 1992 році, є прикладом такої незалежної організації [10, с. 98].

Центр волонтерів, який надає послуги соціальним організаціям та асоціаціям у формі консультацій та тренінгів, також працює з державними установами, передаючи їм знання та досвід. Центр виступає як об'єднуюча ланка між громадянським суспільством і державою. Інноваційним рішенням є створення «телекотедрів», які забезпечують зв'язок ізольованих сільських громад із зовнішнім світом через інформаційні технології, що сприяє їхньому розвитку та інтеграції. Перший такий телекотедр було відкрито в 1985 році у Швеції і мав на меті забезпечити жителів віддалених районів доступом до сучасних технологій та навчанням.

Популярними також стали неформальні консультації між європейськими чиновниками та представниками громадськості, що включають зустрічі «тут і зараз» без формальних рамок. Таке спілкування часто відбувається в цифровому форматі через інтернет-платформи та соціальні мережі. В Євросоюзі діють численні консультативні комітети, до складу яких входять представники громадськості як експерти. Така співпраця допомагає Єврокомісії у прийнятті виважених рішень на основі експертної думки [11].

Крім того, формування європейських асоціацій, що об'єднують численні громадські організації, забезпечило більш тісний контакт між громадянським суспільством і Єврокомісією. Ці асоціації включають різноманітні групи, від молодіжних форумів до організацій, що сприяють громадському здоров'ю та соціальному розвитку.

Активний розвиток електронного урядування у провідних зарубіжних країнах засвідчує інтеграцію сучасних технологій у правовий простір. Наприклад, у США, з прийняттям закону про «Свободу інформації» у 1996 році, було визначено важливі обов'язки державних органів щодо доступу громадян до інформації через Інтернет. Лідерами у цій галузі є Південна Корея та Сінгапур, де урядові портали активно використовують мобільні технології та широко доступний 3G-інтернет [213].

Південна Корея ефективно використовує програму «Уряд для громадян» (G4C), яка спрямована на спрощення комунікації між адміністрацією та населенням. У Сінгапурі створене агентство IDA забезпечує координацію і контроль за процесами електронного урядування, підкреслюючи важливість цієї сфери для державного управління.

У Великобританії урядовий підрозділ «e-Government Unit» забезпечує розробку IT-рішень для урядових структур та онлайн-служб для спілкування з громадянами. Більшість урядових порталів розвинених країн також пропонують онлайн-форуми для активного діалогу з громадянами. Окрім традиційних каналів доступу, як-от Інтернет та комп'ютери, у деяких країнах реалізуються інноваційні шляхи доступу, такі як цифрове телебачення та мобільні телефони [184].

У Нідерландах, наприклад, впроваджено систему GTP (Government Transaction Portal) для спрощення обміну електронними документами між громадянами, юридичними особами та органами влади. Це свідчить про тенденцію до забезпечення більш гнучких та доступних методів взаємодії між державою і населенням [77, с. 55].

У контексті європейської інтеграції та відповіді на виклики глобалізації, набуває значення активний діалог між державними органами та громадянським суспільством. Основою цього діалогу є організаційно-правова здатність інститутів громадянського суспільства висловлювати, просувати та захищати соціальні інтереси. Успіх такого діалогу в деяких країнах Європи безпосередньо залежить від співпраці між урядовими структурами та громадянськими об'єднаннями.

Громадські об'єднання вносять значний вклад у формування державної політики, представляючи плюралістичні та демократичні погляди, які відображають широкий спектр думок суспільства. Стабільність та прогрес держави, заснований на демократичних принципах, неможливі без організації ефективного діалогу між державними установами, громадянським суспільством та окремими громадянами. Цей процес сприяє взаєморозумінню та

конструктивній взаємодії між різними секторами суспільства, підвищуючи якість та легітимність державного управління.

Український науковець О. Висоцький зауважував, що неофіційне спілкування відбувається в рамках сучасного, постмодерністського контексту, тоді як уряди та формальні організації продовжують слідувати застарілим способам взаємодії, ігноруючи новітні тенденції [15]. Ця розбіжність призводить до помітної прогалини у взаєморозумінні: державні органи не бачать потреби в адаптації до новітніх форм обміну інформацією, в той час як суспільство має труднощі з інтерпретацією застарілих методів. Внаслідок цього значення символів у сфері політичної комунікації виростає до критичного рівня. Символи мають здатність передавати ідеї та поняття без потреби у словесному вираженні. Так, належно організований символ може бути зрозумілим різним соціальним групам, національностям та віковим категоріям.

У сучасних умовах важливість символів у політичному діалозі зростає, що зумовлено посиленням ролі маркетингових стратегій у всіх сферах життєдіяльності. Так, О. Висоцький зазначає, що сучасна політична ініціатива вважається незавершеною, якщо вона не знайшла відгуку в авторитетних медіа, а її ефективність визначається створенням новинної хвилі. У цьому контексті політична легітимність формується не лише політичними лідерами, головами партій чи керівниками кампаній, але й працівниками PR та медіа, журналістами та редакторами, які виступають основними реалізаторами цієї стратегії [15].

Ефективність державного управління безпосередньо залежить від якості комунікації між урядом, громадськістю та іншими зацікавленими сторонами. В умовах демократії, активний обмін інформацією є ключовим для розуміння потреб населення та реалізації ефективних політик. Під комунікацією у державному управлінні розуміється не лише передача інформації, але й створення умов для діалогу, обміну думками та ідеями.

Однак, в сучасних умовах часто спостерігається недостатнє врахування громадської думки урядовими структурами. Така ситуація веде до невідповідності управлінських рішень потребам та очікуванням громадян.

Рішення, що приймаються органами державного управління, повинні відображати якість життя населення, його здоров'я та благополуччя.

У контексті державного управління, сучасні системні підходи акцентують увагу на важливості інформаційно-комунікаційних процесів. Це означає, що інформація повинна вільно циркулювати між усіма учасниками управлінського процесу, сприяючи прийняттю обґрунтованих та ефективних рішень.

Наприклад, у Фінляндії широко застосовуються веб-сайти державних установ, що надають громадянам можливість отримувати інформацію, взаємодіяти з органами влади, голосувати та подавати різноманітні запити онлайн. Така політика прозорості й відкритості сприяє зниженню рівня корупції, оскільки громадськість має можливість контролювати діяльність уряду. Конституційні та законодавчі норми, що забезпечують відкритість діяльності уряду, активно застосовуються на всіх рівнях державного управління у Фінляндії.

Згідно з дослідженням американського вченого Б.-Д. Руфе *важливими складовими комунікацій у державному управлінні* є такі аспекти:

- відповідність відповідей на потреби різних соціальних груп;
- здатність адекватно інтерпретувати інформацію законодавчих актів та розробляти відповідні процедури для їх застосування;
- розробка внутрішніх інформаційних каналів;
- глибоке розуміння поведінки людей, а не тільки управлінських процесів і умов праці;
- розвиток підходу до комунікації як до важливої частини особистих і міжособистісних відносин, що виходять за рамки формальних, бюрократичних структур;
- ефективний процес взаємодії з численними групами і індивідуумами при наданні громадянських послуг;
- взаємодія індивіда і організації з широкими масами та їхнє відношення до суспільних цілей [255, с. 63-65].

Основні завдання комунікації в державному управлінні включають:

- забезпечення належного рівня суспільної підтримки дій влади шляхом зміцнення довіри громадян до державних інституцій;
- реалізацію єдиної державної комунікативної політики для впливу на громадську думку;
- формування та підтримка зворотного зв'язку з громадянами для оцінювання ситуації і результатів діяльності;
- підтримку співпраці зі ЗМІ для інформування громадськості про політику та підтримку позитивного іміджу влади [255, с. 66-68].

Аналізуючи сучасний стан комунікаційної взаємодії між державою і суспільством, можемо констатувати, що він не повністю відповідає потребам українського суспільства та міжнародним стандартам. Механізми державного управління забезпечують узгодження інтересів, цілей, розробку рішень та їх реалізацію за допомогою державних ресурсів.

У Європейському Союзі важливим елементом функціонування громадянського суспільства і його взаємодії з державою є розвиток механізмів публічних консультацій між вищими органами ЄС та громадськими інституціями. Основна мета європейського громадянського суспільства – висловлення позицій громадян, а не політична боротьба за владу. ЄС також активно просуває свої підходи в міжнародному законодавстві, підвищуючи їх легітимність і реалізуючи стратегію розвитку «Європа 2020» для співпраці на всіх рівнях спільноти.

У межах взаємодії Європейського Союзу та громадянського суспільства особливу роль відіграє Європейська платформа проти бідності та соціальної несправедливості. Ця ініціатива включає співпрацю між різними зацікавленими сторонами, які охоплюють:

- організації громадянського суспільства та соціальні партнери у галузі зайнятості і соціальних відносин;
- представників ЄС та інших міжнародних установ;
- представників державних органів на національному, регіональному та місцевому рівнях;

- наукові центри та фонди, що спеціалізуються на соціальному діалозі [190].

Завдяки програмі Progress Європейської Комісії (2007-2013), яка є фінансовим інструментом для розвитку та координації європейської політики, ЄС значно посилив взаємодію з організаціями громадянського суспільства, особливо у сферах зайнятості, соціального партнерства та соціального захисту, умов праці, боротьби з дискримінацією та гендерною рівністю [177].

Досвід ЄС демонструє значимість взаємодії громадянського суспільства з державними органами в контексті демократичного розвитку. Успішна діяльність громадянського суспільства можлива лише в умовах правової держави, яка гарантує недоторканність основних прав і свобод людини та забезпечує реалізацію громадянських прав.

ЄС також активно просуває свої цінності за межами Європи, зокрема, через міжнародну легітимізацію своїх підходів. Україна, на своєму шляху розвитку громадянського суспільства, може запозичувати корисний досвід з практик ЄС, враховуючи такі ключові принципи, як співробітництво, діалог та взаємна довіра.

Реалізація громадянських ініціатив є виразним свідченням самоорганізації в громадянському суспільстві. Такі ініціативи є однією з форм активності учасників цього суспільства. Як стверджує А. Матійчик, громадянські ініціативи розглядаються як метод співпраці управління (*collaborative governance*), який заснований на створенні рішень, що відповідають інтересам всіх зацікавлених сторін. Цей процес часто включає ініціативну підтримку з боку державних органів [91, с. 103-104].

А. Матійчик вважає європейську громадянську ініціативу взірцем демократії у розвитку громадянського суспільства. За словами французького євродепутата Алена Ламассура, ця ініціатива стає можливістю для європейців активно втручатися у політичне рішення, займаючи проміжну позицію між референдумом та петицією.

В Україні яскравим прикладом громадянської ініціативи та проявом деліберативної демократії є події Майдану в Києві (2013-2014 рр.), відомі як «Революція гідності». Ці події відіграли ключову роль у формуванні України як незалежної європейської держави, впливаючи на масову свідомість та морально-етичні норми українського суспільства. Вони стали свідченням сили громадянського суспільства та значно підвищили значення патріотизму та національної гідності.

Конфлікт між громадянами та державною владою в Україні виявився у протистоянні між громадянським суспільством та державою як головним суб'єктом державності. Аналітики описують цей конфлікт як ситуацію, в якій держава опинилася в розриві з критичною масою громадян, незадоволених її діями. Важливим аспектом була спроможність громадян жити незалежно від держави, що в певний момент стала їм перешкодою. Це призвело до необхідності зміни державного устрою, який був сформований на основі патерналістської моделі радянського типу, цинічного популізму та ностальгії. Майдан виступав не за сильну державу, а за десакралізацію державної влади, що виражалося у багатьох символічних подіях [12, с. 127].

В. Єрмоленко описує Майдан як унікальне зіткнення різноманітних ідеологічних течій, представляючи його як захоплюючу суміш різних, іноді навіть протилежних, напрямків. З емоційної точки зору, Майдан був забарвлений націоналістично-патріотичними відтінками. З інтелектуального боку, він виявляв ліберальні настрої, акцентуючи на таких цінностях як гідність, права людини та верховенство закону. У плані організації, Майдан мав лівий характер, представляючи собою місце, де панували дух спільності та взаємодопомоги. Дослідник вважає Майдан «створінням з багатьма обличчями», оскільки він об'єднав людей різних соціальних шарів, національностей, релігій та поколінь, які зійшлися заради спільної мети [41, с. 33].

І. Грабовська висвітлює події Майдану, акцентуючи на ключових поняттях як «гідність», «патріотизм» та «воля». Вона описує патріотизм як практичне втілення фундаментальних змін у свідомості українського народу, які відбулися

під час Революції гідності. Дослідниця звертає особливу увагу на концепцію «дієвого патріотизму», розуміючи під ним активну участь громадян у зміцненні державності та незалежності своєї Батьківщини [26, с. 42].

Крім того, І. Грабовська вважає, що активна участь громадян в політичному житті тісно пов'язана з проблематикою дотримання прав і свобод людини. Вона підкреслює, що однією з найважливіших задач для українського суспільства є зміцнення та реальне забезпечення прав людини. Незважаючи на те, що держава офіційно проголошує пріоритетність цієї сфери, на практиці ситуація з дотриманням прав людини в Україні досі залишається проблематичною [26, с. 42-43].

О. Єременко висуває кілька ключових уроків з подій Майдану, щоб визначити особливості їх впливу на суспільно-політичне життя в Україні:

1. *«Перший урок»* – значуща подія спрощує складність соціальної дійсності.

2. *«Другий урок»* – будь-яка подія втрачає свою силу, якщо не досягається певного результату протягом визначеного часу. Незалежно від сили події, вона не може тривати вічно.

3. *«Третій урок»* – важливість інституціоналізації соціальних рухів, що має коріння в історично знаному явищі радикалізації революцій.

4. *«Четвертий урок»* – занепад теорії багатовекторності та пов'язаних з нею концепцій.

5. *«П'ятий урок»* – не варто боятися подій [40].

На основі цих «уроків» автор дійшов висновку, що помилково думати, що змова звільняє політичну еліту від звинувачень у некомпетентності. Українська політична еліта залишається неефективною, незалежно від наявності змови. Навіть у разі існування змови, вона не в змозі адекватно реагувати на сучасні виклики. Це стосується як минулої влади, так і опозиції. Таким чином, ефективність владного потенціалу громадянського суспільства частково залежить від неефективності існуючої влади, яка стримує процес демократизації і може перетворюватися на форму деспотизму [40, с. 126-129].

За результатами дослідження «Майбутня роль громадянського суспільства» (прогноз до 2030 року, проведений Всесвітнім Економічним Форумом), сучасне громадянське суспільство охоплює все більш широкий і активний спектр як організованих, так і неорганізованих груп. Це зумовлено тим, що нові учасники громадянського суспільства розширюють границі традиційних секторів, пропонуючи інноваційні організаційні форми, як в онлайн, так і в офлайн просторах.

Звісно, є необхідність у висвітленні деліберативної демократії у контексті міжнародної інтеграції України, особливо під час військового конфлікту з Росією. Західні інституції, включаючи Європейський Союз, активно пропагують впровадження деліберативних практик, які Україна, будучи кандидатом на вступ до ЄС, має адаптувати та застосувати. Однак, без внутрішньої потреби та готовності як з боку суспільства, так і державних органів, ефективне втілення цих інструментів у політичне життя країни буде обмеженим. Надзвичайно важливим є потенціал деліберативної демократії у розбудові консенсусу, що є ключовим для подолання конфліктів і створення взаєморозуміння між різними групами суспільства. Це стає особливо актуальним у молодих демократіях, де часто виникають ціннісні суперечності та дезорієнтація в процесах демократичних перетворень.

На тлі війни в Україні, за словами Т. Андрійчук, соціологічні дослідження демонструють зростання єдності українського суспільства, особливо у питаннях стратегічного розвитку країни та підтримки державних інституцій. Водночас існують загрози базовій довірі між громадянами та розвитку нових соціальних диференціацій, що можуть викликати конфлікти. Авторка звертає увагу на складнощі інтеграції внутрішньо переміщених осіб та на нові виклики, що виникають у суспільстві, зокрема, на розбіжності у ставленні до мовних питань та категорій населення, залучених у військові дії або перебуваючих на окупованих територіях.

В контексті післявоєнної відбудови і розвитку деліберативна демократія може сприяти знаходженню консенсусу щодо пріоритетів відновлення країни та

вирішенню конфліктних питань через залучення широких верств населення до обговорення. Т. Андрійчук висвітлює комплексне бачення деліберативної демократії в контексті військових та постконфліктних реалій України, акцентуючи на значущості внутрішнього запиту на деліберативні практики для ефективного політичного діалогу та консенсусу. На її думку, що без активної участі суспільства та державних інституцій, зусилля міжнародних організацій можуть мати обмежений вплив на демократичні процеси в країні. Дослідниця наголошує на важливості розуміння та використання деліберативної демократії як інструменту для подолання суспільних конфліктів, зміцнення довіри та сприяння інтегрованості суспільства, особливо в умовах післявоєнної відбудови [2].

В українському сценарії, в умовах війни та соціально-політичних викликів, цей підхід є особливо актуальним. Д. та Л. Яковлеви стверджують, що до лютого 2022 року медійний ландшафт України не відзначався громадянською або раціональною наповненістю. Вчені наголошують, що політичне обговорення перетворилося на арену спрощеного осмислення подій, де громадяни стають об'єктами емоційного тиску з боку медійних персон та аналітиків. В умовах відсутності раціонального обговорення, виступи політичних лідерів в ток-шоу та заявлена відкритість влади не сприяють визначенню політичних цілей чи шляхів їх реалізації. Ситуація характеризується ірраціональним медійним дискурсом, який спотворює осмислене виборче рішення та призводить до хаотичної державної стратегії. Значення соціальних мереж та месенджерів збільшується як у демократичних, так і в авторитарних режимах, в країнах як Північного, так і Південного гемісфер, оскільки медіатизація охоплює майже всі аспекти життя сучасних суспільств, а лідери громадської думки стають виробниками трендів.

Автори згодні з Д. Томпсоном: «Більшість аудиторії одночасно відкрита до новинок – як неофіли, так і стурбована занадто швидкими змінами – як неофоби. Найуспішніші трендсеттери вміло комбінують новітнє з традиційним, неспокій та зрозумілість, створюючи «знайомі несподіванки». Вони є майстрами створення значущих моментів, злиття старого з новим, невпевненості з

осмисленням. «Хіти» виступають як частки сенсу, що рухаються від однієї мережі до іншої; вони народжуються у колективі творців і доходять до мільйонів міні-спільнот» [149].

В умовах воєнного конфлікту в Україні спостерігається активізація дебатів щодо національної безпеки, що є відображенням глобальної тенденції до підвищення уваги до ризиків сучасності.

М. Каращук зазначає, що сучасний міжнародний простір характеризується невизначеністю та динамікою, що впливає на політичні процеси і веде до переосмислення взаємовідносин між демократією та безпекою. Дослідник наголошує, що глобалізоване суспільство стикається з викликами, що виходять за межі національних кордонів, зокрема, вплив військових дій на Україну резонує у всьому глобальному просторі, підкреслюючи необхідність забезпечення безпеки як на національному, так і на глобальному рівні [57, с. 175].

Також М. Каращук висвітлює роль громадянського суспільства, яке відіграє ключову роль у забезпеченні демократичної безпеки, наголошуючи на важливості політичної рівності, солідарності, толерантності та довіри між громадянами. Він звертає увагу на значення громадських асоціацій у формуванні духу співпраці та спільної відповідальності, що сприяє ефективності та стабільності демократії. Акцентується на необхідності переходу від «патронажної політики» до політики, заснованої на реальних діях та взаємодії громадянського суспільства з державою, що включає активність громадян та їхню участь у публічному просторі. Таким чином, М. Каращук визначає деліберативну демократію та громадянське суспільство як ключові елементи у вирішенні сучасних викликів демократії та безпеки, наголошуючи на важливості активної участі громадян у політичному житті та забезпеченні демократичної безпеки через співпрацю та взаємодію на всіх рівнях суспільства [57, с. 182].

Незважаючи на низький рівень довіри до політичного керівництва та державних інституцій, українці продемонстрували сильну громадянську свідомість та консолідацію, які відіграли вирішальну роль у відбитті повномасштабного російського вторгнення. Хоча українське суспільство

залишається вразливим до популізму, масштаби волонтерської діяльності, національна єдність, відданість свободі та розуміння жахливих наслідків необмеженої влади захищають українську демократію від спроб авторитаризму.

Витривалість українців, які з 2014 року активно долучалися до волонтерських ініціатив та протистояли агресії, не стала несподіванкою для самих громадян України. Незважаючи на зосередження владних повноважень під час війни, у середовищі українських аналітиків існує переконання, що повної монополізації влади не станеться.

Так, О. Гарань вказує на зміни у суспільних настроях та орієнтаціях між 2014 і 2022 роками, які демонструють прагнення українців не лише до національної незалежності, а й відхилення російського авторитаризму та націоналізму. Він акцентує на тому, що демократія залишається під загрозою як ззовні, так і зсередини, через виклики, які ставлять диктатори, популісти та радикали. Аналіз соціальних змін під час російської агресії 2022 року вказує на посилення тенденцій до розриву з радянським минулим та сучасною Росією, вказуючи на зміцнення української демократії та віри в її подальший розвиток після війни. За його словами, вибори є лише однією з ознак цих демократичних процесів, що вимагає детального аналізу [204, с. 32-34].

О. Гарань відображає глибоке розуміння трансформації українського суспільства у контексті триваючої війни та змагання за демократичні цінності. Він наголошує на важливості внутрішньої сили та єдності громадян України, які виявили стійкість і готовність протистояти зовнішнім загрозам та внутрішнім викликам. Крім того, вчений висвітлює важливість непохитної віри в демократію та її розвиток як основу національної ідентичності та суверенітету, підкреслюючи, що українське суспільство виявило здатність до самоорганізації та мобілізації у відповідь на виклики сучасності [Там само, с. 32-34].

Представники громадянського суспільства сьогодні відіграють ключову роль у забезпеченні стійкого динамізму, який є необхідним для міжнародного розвитку. Зростаюча влада та вплив громадянського суспільства повинні використовуватися для підтримки довіри та забезпечення ефективності в різних

сферах. Зміни, які відбуваються у структурі та функціях громадянського суспільства, свідчать про необхідність переосмислення його ролі, виходячи за межі традиційного розуміння як «третього сектору». Натомість, громадянське суспільство слід розглядати як інтегратор, який з'єднує громадську і приватну діяльність для досягнення спільного блага [141].

М. Говард звертає увагу на парадокс, пов'язаний з посткомуністичною Європою в контексті вивчення громадянського суспільства. З одного боку, саме події у цих країнах, такі як польський рух Солідарність, який зібрав мільйони учасників, та інші народні революції в Східній Європі та на території колишнього СРСР, спричинили зростання інтересу до поняття «громадянське суспільство». Ці події спонукали дослідників та політиків до активного використання цього терміну. З іншого боку, в посткомуністичній Європі громадянське суспільство характеризується слабкістю. Аналізуючи цей регіон, М. Говард відзначає, що невдовзі після революційних подій люди відійдуть від активної участі у вуличних акціях та громадських організаціях, а спільноти залишаться пасивними та аполітичними [213].

А. Матійчик вказує на те, що сьогодні спостерігається активне формування здатності до самоорганізації в рамках українського громадянського суспільства. Цей процес проявляється через зростання активності та участі громадян, особливо у періоди, коли країна зіштовхується з системними кризами. Така динаміка є важливим фактором для забезпечення стабільності та розвитку складної політичної системи країни [91, с. 103-104].

Більш адекватним уявленням про владу в громадянському суспільстві вважається концепція Н. Лумана, в якій він визначає владу як спосіб комунікації, що керується медійним кодом. Цей підхід відображає владу як інструмент комунікації, що підкреслює її роль у медіа та інформаційному просторі [55, с. 132].

У сучасному українському суспільстві найбільш поширеними інституціоналізованими формами громадянських ініціатив є подання звернень громадян до владних структур, проведення громадських слухань і обговорень, а

також створення громадських рад при центральних та місцевих органах влади. Ці механізми дозволяють громадянам більш ефективно взаємодіяти з державними інституціями та брати участь у процесах прийняття рішень.

Використання різноманітних форм громадянських ініціатив стає все більш популярним у сучасному українському суспільстві. Такі ініціативи включають збір підписів, листи до державних установ, зустрічі з чиновниками, консультації з юристами, публічні обговорення, громадські експертизи, подачу позовів до суду, участь у флешмобах у соціальних мережах, розміщення інформації про кампанії в інформаційних ресурсах, а також участь у різних публічних заходах, пов'язаних з кампанією (акції протесту, політичні перформанси, круглі столи, зустрічі з представниками установ).

В Україні існує система реєстрації електронних петицій, що надає громадянам можливість вимагати від різних рівнів влади розгляду певних питань. Однак, незважаючи на зростання зацікавленості громадян у цьому інструменті впливу, ефективність електронних петицій, особливо тих, що адресовані центральним органам влади, залишається низькою.

Зокрема, важливо зазначити, що 2023 рік став рекордним за кількістю серед електронних петицій, які набрали необхідні голоси. На початку 2024 року Рух «ЧЕСНО» підготував аналітичний матеріал, у якому йдеться, що станом на 4 січня 2024 року загальна кількість е-петицій до Президента становить понад 50 тисяч. У 2019 році зареєстровано – 13 214, у 2020 – 10 473, у 2021 – 8 141, у 2022 – 13 053, а у 2023 році – 6 115 петицій. Важливим є той факт, що більшість з них не збирали потрібну кількість голосів серед населення. Також Рух «ЧЕСНО» зазначив, що на сайті Президента України звернення за відкриттям реєстру електронних декларацій чиновників, ініційоване Олександром Ябчанкою з батальйону «Вовки Да Вінчі», збрало рекордні 83 000 підписів. 2023 рік встановив рекорди за кількістю успішних петицій за відгуком з боку громадськості, а також за кількістю петицій, які отримали увагу президента. Змінився і зміст петицій: від нагородження військових до питань національної оборони.

Значне зростання кількості підтриманих петицій і зменшення кількості зареєстрованих свідчить про зріліший підхід громадян до цього інструменту деліберативної демократії. Різке збільшення петицій, що отримали відповідь, та зменшення кількості зареєстрованих петицій у 2023 році вказують на зосереджене ставлення громадян до механізму електронних петицій [110].

Так, можемо звернути увагу, що тепер уряду необхідно врахувати цей засіб зв'язку з громадянами, покращивши його ефективність, зокрема, шляхом поліпшення процесу нагородження захисників та забезпечення швидшої відповіді на підтримані петиції. Значним кроком повинно стати збільшення прозорості діяльності уряду та покращення комунікації з громадянами, особливо в умовах війни та спроб ворога розколоти українське суспільство. Увага до петицій як інструменту громадської участі має зрости, враховуючи їх значення у зміцненні демократії та відкритості влади.

Довіра до влади є ключовою умовою взаємодії громадянського суспільства та держави. Проте в Україні це питання залишається однією з головних проблем, оскільки рівень довіри до представників влади є вкрай низьким. За даними опитувань 2018 року, українці найбільше довіряють волонтерським організаціям, Збройним силам України та Церкві, в той час як Верховна Рада, уряд, Президент, суди та прокуратура отримують негативні оцінки [137].

Ці спостереження підкреслюють феномен «гібридизації» громадянського суспільства в Україні, який полягає не лише в моніторингу та контролі за діями держави, як це традиційно відбувається в класичній ліберальній моделі, але й у заміщенні держави у виконанні деяких її функцій. Ця тенденція особливо помітна у підтримці внутрішньо переміщених осіб, армії, соціально незахищених груп населення та інших.

Однак, слід зазначити, що понад 85% українців не є членами жодних громадських організацій, а лише близько 10% населення високо оцінюють розвиток громадянського суспільства в країні. Це свідчить про те, що, незважаючи на важливу роль громадянського суспільства в нашій державі, існує

значний потенціал для його подальшого розвитку та залучення більшої частини населення до активної громадської діяльності [137].

1. За даними експертів, для впливу на владу ефективними засобами вважаються такі методи:
2. Активна співпраця зі ЗМІ як важливий канал впливу на громадську думку та політичні процеси (71%).
3. Створення потужних об'єднань, асоціацій та громадських рухів як важливий фактор здійснення впливу та об'єднання зусиль (63%).
4. Звернення до міжнародної спільноти та міжнародних організацій як спосіб залучення зовнішньої підтримки та впливу (60%).
5. Проведення публічних обговорень, круглих столів, слухань для обговорення актуальних суспільних проблем як спосіб інформування громадськості та влади про нагальні питання (58%).
6. Делегування представників громадських організацій на державні посади як метод забезпечення безпосереднього впливу на державні рішення (54%) [45].

Однією з основних проблем, що перешкоджає розвитку довіри до громадянського суспільства, є створення так званих «кишенькових» громадських організацій, які формуються при органах влади, партіях чи олігархічних структурах. Іншою значною перешкодою є залежність багатьох громадських інституцій від фінансування ззовні, що часто призводить до їх відірваності від реальних потреб суспільства. Цю проблему підкреслюють і міжнародні організації, вказуючи на низький рівень самостійного фінансування неурядових організацій в Україні.

За даними 2015 року, громадські організації в Україні отримали фінансування у розмірі 6,31 мільярда гривень з різних джерел, що значно більше, ніж у 2014 році (4,1 мільярда гривень). Частка державного фінансування становила лише 3,6% (у 2014 році – 4,4%). Це вказує на те, що владний потенціал багатьох громадських організацій обмежується лише вузьким колом осіб, які є лояльними до їх діяльності, та залежить від зовнішнього фінансування [137].

Згідно з даними Всесвітнього економічного форуму, спостерігається значне зростання кількості неурядових громадських організацій (з 6 000 у 1990 році до понад 50 000 у 2006 році). Це зростання ще більш вражає, якщо розглядати його на прикладі окремих країн. Так, наприклад, у Китаї нараховується понад 460 000 зареєстрованих неурядових громадських організацій з приблизно 6 мільйонами працівників. В Індії – у 2009 році було близько 3,3 мільйона таких організацій.

Ці цифри підтверджують загальну тенденцію зростання громадянського суспільства. Видатний громадський діяч і правозахисник К. Найду ще у 2006 році вказував на цю тенденцію, при цьому зазначаючи, що кількість членів Amnesty International у Великобританії перевищує кількість членів Лейбористської партії. Це свідчить про зростаючу активність громадянського суспільства та його вплив на глобальному рівні [137].

Збільшення кількості громадських організацій свідчить про їх зростаючу владу і вплив як у межах національних спільнот, так і на міжнародному рівні. Цей тренд є яскравим прикладом формування того, що в науковому дискурсі називають «глобальним громадянським суспільством».

Цей термін описує процес становлення відносно інтегрованого та структурно організованого глобального громадянського суспільства, яке складається з транснаціональних громад, неурядових організацій, колективних глобальних рухів, мережових груп інтересів та міжнародних професійних асоціацій. Через ці механізми індивіди та групи в усьому політичному просторі здійснюють соціальні та політичні домовленості, сприяючи формуванню міжнародного діалогу та співпраці [108, с. 149-150].

Громадянське суспільство слугує ареною для обміну ідеями та проектами, ініційованими суспільством і спрямованими до тих, хто відповідає за прийняття рішень у державних інституціях. На міжнародній політичній арені з'явилася концепція «глобального громадянського суспільства», яка представляє собою організований вираз цінностей та інтересів громад, діючи як ефективний інструмент прямої демократії. Взаємодія між урядом та громадянським

суспільством, зокрема через публічну сферу, сприяє політичній активності населення.

Глобалізація сприяє зміщенню фокусу від національних проблем до глобальних дискусій, чим підштовхує до формування глобального громадянського суспільства і нових форм глобального управління. Таким чином, громадянське суспільство тепер функціонує не лише на національному рівні, але й в глобальному контексті, інтенсивно взаємодіючи в міжнародних мережах. Громадська дипломатія стає провідною в цьому процесі, закладаючи основи для традиційної дипломатії, виступаючи альтернативою переговорам з владних питань і формуючи спільні культурні цінності на глобальному рівні [164].

Поява глобального громадянського суспільства була спричинена недостатньою здатністю національних політичних систем вирішувати глобальні проблеми. Незважаючи на те, що «громадянське суспільство» залишається узагальнюючим терміном, він охоплює широкий спектр різних, інколи конфліктних і конкурентних форм організації та діяльності суспільства в політичному контексті.

У кожній країні існують локальні елементи громадянського суспільства, що представляють місцеві та групові інтереси та цінності, незалежно від формального політичного процесу. Ці елементи можуть включати громадські групи, профспілки, групи інтересів, релігійні групи, та громадські об'єднання. Така форма громадянської участі є застарілою соціальною практикою, характерною для багатьох суспільств. Однак деякі аналітики, такі як Р. Патнем, вважають, що цей вид участі слабшає через зростання індивідуалізму як домінантної культурної тенденції у сучасних глобальних спільнотах. Стійкість та розвиток цих груп варіюється залежно від конкретної країни та регіону [249].

За словами А. Куриленко, неефективний, переривчастий або ж відсутній зв'язок між урядом та громадянами може призвести до відчуження, що негативно впливає на стабільність політичної системи в цілому. З іншого боку, ефективне застосування новітніх інформаційних технологій та засобів масової

інформації може допомогти зупинити процеси, що підривають легітимність влади.

Глобалізація та розвиток інформаційних технологій породжують додаткові виклики для забезпечення легітимності державної влади. Це змушує демократичні системи відмовитися від традиційного підходу до легітимації, заснованого на раціональності, на користь комунікативної раціональності, яка відповідає постмодерністським поглядам. Тепер комунікація не обмежується одностороннім інформуванням громадян про діяльність уряду через офіційні повідомлення та звіти; натомість, громадяни мають можливість активно висловлювати свої погляди щодо політичних процесів. Завданням уряду стає не лише вислуховування зворотного зв'язку від населення, але й його аналіз та врахування у подальшій політиці, щоб забезпечити свою легітимність через представлення і захист суспільних інтересів у своїх рішеннях [79, с. 87].

Зміна ролі та функцій громадянського суспільства, яка відбувається залежно від його структурної організації та сфери впливу, стала важливою темою сучасних дискусій. В різних регіонах, наприклад, у країнах Латинської Америки, громадські організації є значущою частиною соціального життя. Різноманітність джерел соціальної активності є помітною. У Латинській Америці, наприклад, некатолицькі християнські спільноти мають суттєвий вплив, тоді як у Східній Азії, зокрема в Південній Кореї, важливу роль відіграють студентські рухи.

В деяких країнах спостерігається вплив злочинних організацій, які створюють мережі підтримки у вразливих громадах. В інших країнах жіночі, екологічні, етичні групи та інші громадські об'єднання знаходять способи організувати себе та висловити свої позиції на міжнародній арені. Традиційні політичні та ідеологічні форми громадського об'єднання зазнають занепаду по всьому глобальному політичному простору, хоча системи патронату продовжують існувати навколо великих політичних партій.

Цей розвиток означає перехід від традиційної інституційної політики до змішаних форм формальних та неформальних груп інтересів та цінностей, які є

основою для колективних дій та соціально-політичного впливу. Це забезпечує засоби для місцевого громадянського суспільства вирішувати соціальні виклики, викликані глобалізацією. Ці місцеві форми громадянського суспільства, хоч і відрізняються від глобального громадянського суспільства, вносять важливий вклад у його розвиток та формування [165, с. 85].

Інша важлива тенденція полягає у посиленні ролі неурядових організацій, які інтегрують глобальні чи міжнародні методи, такі як референдуми, у свою діяльність і стратегії. Такий підхід, який виокремлюють аналітики, включаючи М. Калдора, Х. Анхаера та М. Кастельса, відомий як «глобальне громадянське суспільство». Це приватні організації, які часто отримують підтримку або фінансування від державних установ, працюють поза традиційними державними структурами, щоб вирішувати глобальні виклики і проблеми [230].

Такі організації проголошують універсальні цінності, однак часто втручаються у політичний процес, відстоюючи інтереси різних політичних груп, у тому числі урядів. Інакше кажучи, багато міжнародних неурядових організацій позиціонують себе як оборонці та представники прав людини на міжнародному рівні. Вони часто дотримуються ключових принципів і непохитних цінностей. Прагнення захистити права людини на глобальному рівні спричинило зростання кількості таких організацій, які займаються широким спектром соціальних питань – від боротьби з бідністю та захворюваннями до боротьби з голодом та епідеміями, від захисту прав жінок та дітей до опозиції ядерній зброї та охороні китів [Там само].

До відомих глобальних громадянських груп належать такі організації, як «Medecins Sans Frontieres», «Oxfam», «Greenpeace». Вони відіграють ключову роль у глобальному громадянському суспільстві. Щорічна доповідь «The Global Civil Society Yearbook», яка готується Лондонською школою економіки та Центром глобального врядування під керівництвом М. Калдора, надає обґрунтовані аргументи щодо значущості та актуальності цих глобальних суб'єктів. Згідно з цією доповіддю, ці організації внесли значний вклад у зміни в

соціальному та політичному управлінні як глобальними, так і місцевими проблемами в різних країнах [Там само].

Для розуміння характеристик міжнародних неурядових організацій важливо відзначити три ключові аспекти. По-перше, вони відрізняються від політичних партій своєю високою популярністю та легітимністю, що сприяє значному фінансуванню через донати та волонтерську діяльність. По-друге, центром їхньої діяльності є розв'язання конкретних завдань і випадків, які демонструють людську солідарність, наприклад, захист дітей від голоду, звільнення політичних в'язнів, або зменшення впливу нестабільного розвитку на корінні народи. По-третє, міжнародні неурядові організації відкидають традиційне політичне поняття раціоналізації рішень у контексті державної політики, стверджуючи, що мета не завжди виправдовує засоби. Мета таких організацій – усунення зла в кожному конкретному випадку. У сучасній дійсності, де довіра до традиційної політики знижується, метод прямої дії набирає все більшої підтримки. Основною тактикою цих організацій для досягнення своїх цілей є активне використання засобів масової інформації [176].

Неурядові організації використовують засоби масової інформації для залучення уваги громадськості та мобілізації підтримки своїх ініціатив та проєктів. Ця тактика дозволяє їм впливати на уряди, викликаючи тиск з боку виборців та корпорацій, орієнтованих на власні інтереси. Таким чином, мас-медіа служать ефективним інструментом для цих організацій, перетворюючись на майданчик для їхніх кампаній та ініціатив [172].

Третьою тенденцією у сфері громадянського суспільства є соціальні рухи, які прагнуть впливати на процес глобалізації. Вони створюють мережі організацій з метою започаткування глобального соціального руху, спрямованого на досягнення справедливості. Часто дана течія неправильно інтерпретується ЗМІ як рух проти глобалізації, хоча насправді його основна мета полягає не в повному відкиданні глобалізації, а в прагненні змінити її напрямок на більш справедливий та збалансований [218].

Наприклад, Сапатистська Армія Національного Визволення є прикладом соціального руху, що виступає проти економічних, соціальних та культурних наслідків глобалізації для індіанців Мексики та мексиканського народу загалом. Його представники використовують свої дії та ідеологію як засіб боротьби з негативним впливом глобалізації, зокрема на корінні народи та їхні культурні цінності [165].

Ця організація є частиною ширшої глобальної мережі, яка виступає проти пануючих цінностей та інтересів, що нині керують процесом глобалізації. Таке протистояння виражається в зусиллях протидіяти певним аспектам глобалізації, які сприяють соціальній нерівності, культурній гомогенізації та економічному впливу на корінні народи та менш захищені верстви населення [216].

Громадянський рух, який має вплив на глобальний рівень, проявляється у хвилях активності, що змінюються залежно від ставлення різних суспільств до глобалізації та її політичних наслідків. Дана течія, хоча й прагне формувати програму для нового світового порядку, частіше визначається через опозицію до певних явищ, ніж через єдину об'єднуючу ідеологію. Вона виступає як демократичний рух, що вимагає нових форм політичного представництва громадської волі та інтересів у контексті глобального управління.

Четверта тенденція глобального громадянського суспільства полягає в русі громадської думки, що формується через різноманітні медіа-платформи та випадкові, але високоспеціалізовані мобілізації з використанням автономних комунікаційних мереж. На глобальному рівні важливість цього феномену було продемонстровано одночасними всесвітніми демонстраціями проти війни в Іраку 15 лютого 2003 року.

Інтернет та мобільний зв'язок сприяють створенню глобальної горизонтальної комунікаційної мережі, що виконує як організаційну, так і комунікативну функцію. Приклади місцевих соціально-політичних мобілізацій, організованих за допомогою цифрових технологій у Південній Кореї, на Філіппінах, в Іспанії, Україні, Еквадорі, Непалі, Таїланді та інших країнах,

демонструють нову здатність рухів організувати й мобілізувати громадян та закликати до глобальної солідарності [165, с. 86-87].

Поширена активізація проти військової влади у М'янмі у жовтні 2007 року є прикладом ефективного використання цифрових засобів для мобілізації громадської думки. Початкові протести, які переважно ініціювали студенти, не були численними, але відео, зняті на мобільні телефони та викладені на «YouTube», привернули увагу до ситуації. Ця інформація підсилила діяльність громадських організацій. Протести переросли в загальнонаціональний рух, коли до них долучилися буддійські монахи, які виступили проти беззаконня влади. Реєстрація насильства на відео з боку режиму і її поширення через інтернет викликала значний резонанс. Люди використовували мобільний зв'язок, SMS, електронну пошту, соціальні мережі та інші онлайн-платформи для обміну інформацією та координації дій. ЗМІ по всіх регіонах підхопили ці повідомлення, поширюючи їх на міжнародному рівні [164].

Перед тим, як військовий режим М'янми вжив заходів, закривши доступ до інтернет-провайдерів і мобільного зв'язку, а також конфіскувавши відеоматеріали та інші докази, міжнародна спільнота вже встигла дізнатися про жорстокість цієї диктатури. Ця подія спровокувала занепокоєння серед китайських партнерів режиму та змусила Сполучені Штати Америки та Європейський Союз збільшити дипломатичний тиск на військову хунту. Це стало прикладом того, як глобальне громадянське суспільство може існувати та впливати за допомогою технологій, незалежно від політичних інститутів та традиційних засобів масової інформації. Однак, здатність громадських рухів впливати на суспільну думку і досі значною мірою залежить від їхньої ефективності у формуванні обговорення важливих питань у публічному дискурсі [Там само].

Глобалізація змінила традиційне розуміння розмежування внутрішньої та міжнародної політики. У сучасних реаліях громадянське суспільство, яке раніше було обмежене національними рамками, тепер виходить за межі державних кордонів, формуючи міжнародну динаміку. Спостерігається тенденція до

переходу від управління, спрямованого на інтереси окремих держав, до управління, яке сприяє консолідації міжнародного порядку. В цьому контексті значно зросла кількість та вплив глобальних та транснаціональних неурядових організацій. Вони стали активними учасниками глобального управління та посилили свою владу на міжнародній арені.

Основним інструментом громадянського суспільства у забезпеченні контролю над владою є активна участь його членів у вирішенні громадських питань через всебічне обговорення важливих соціальних проблем. Зокрема, у політичній культурі США та країн Західної Європи такий процес має назву «деліберація», яка підкреслює важливість громадського діалогу у формуванні політичних рішень [62].

Процес деліберації у процесі прийняття рішень дозволяє людям усвідомити, що вони можуть як знаходити спільну мову, так і залишатися при різних думках. Це сприяє визнанню існування конфлікту інтересів і знижує суспільну поляризацію. Головна мета організації деліберативних процесів – це не просто ведення діалогу, а підтримка демократії та створення умов для активної участі громадян у формуванні спільного майбутнього, приймаючи при цьому виважені та обдумані рішення. Моделі деліберативної демократії відкриті до інновацій, але також опираються на перевірені практики.

Однією з ключових складових деліберативного процесу є здатність і можливість громадян реагувати на неделіберативну чи навіть антиделіберативну поведінку. У процесі деліберації люди вчать працювати з різницею поглядів, а не ігнорувати або відкидати їх. Ще одним важливим аспектом деліберативної демократії є здатність діяти на основі спільно прийнятого рішення. Зусилля, витрачені на досягнення консенсусу, сприяють формуванню відповідальної поведінки та співпраці серед учасників [69, с. 10-15].

Після офіційного запиту до Центру Разумкова щодо статистичних даних по тематиці деліберативної демократії в контексті комунікації громадянського суспільства з державою за останні роки, ми отримали відповідь від Михайла Міщенка, заступника директора соціологічної служби Центру Разумкова, який

надав нам матеріали по темі. Зокрема, йдеться про соціологічне дослідження «Засудження СРСР, дерусифікація, Майдан – як змінюється ставлення українців до політики національної пам'яті на тлі російської агресії»:

1. У більшості регіонів України, 73% населення ставиться позитивно до розпаду СРСР, тоді як невелика частина, близько 12%, вважає цю подію негативною, а 15% не мають чіткої позиції. Найбільше схвалення виявлено на Заході України (92%), а найменше – на півдні (48%). Водночас у південних та східних областях більше людей мають негативне ставлення до розпаду СРСР.

2. Приблизно 73% опитаних підтримують засудження СРСР як тоталітарного комуністичного режиму. З цією позицією згодні також жителі всіх регіонів. Водночас існує консенсус серед 59% населення щодо перейменування топонімів, асоційованих з РФ/СРСР/Російською імперією, за винятком півдня, де до цього питання ставляться стриманіше.

3. Агресія Росії проти України спонукала понад половину українців переосмислити радянське минуле. Ця тенденція відображає зміну громадської думки щодо історичної пам'яті в країні.

4. Також змінилася думка громадян щодо відзначення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні, з поширенням підтримки як за відзначення Дня пам'яті та примирення 8 травня, так і за традиційний День перемоги 9 травня.

5. Події Майдану 2013-2014 років більшість українців бачить як Революцію Гідності, а не як державний переворот, як це інтерпретується російською пропагандою, з чим не згодні лише 12% опитуваних [46].

Громадські обговорення відіграють ключову роль у формуванні деліберативної демократії, де основна мета полягає не просто в обговоренні, а в розробці рішень, які мають важливе значення для всієї громади. У цей процес активно залучаються громадяни, представники влади, освітніх установ та інші інституції. Це особливо важливо для тих завдань, які вимагають колективних зусиль для їх вирішення, оскільки жодна окрема група чи організація не здатна розв'язати проблему самостійно.

Під час обговорення важливих питань громадяни отримують можливість переосмислити своє місце та роль у суспільстві. Часто вони усвідомлюють, що вони не лише можуть сприяти виникненню певних проблем, але також мають потенціал для їх вирішення. Таким чином, громадські обговорення не тільки сприяють пошуку спільних рішень, але й виховують у громадян відповідальність і активність у вирішенні місцевих питань [68, с. 106-107].

Під час громадських дебатів, навіть без зміни особистої думки учасників щодо обговорюваної проблеми, часто відбувається переосмислення ставлення до тих, хто має інші погляди. Така динаміка сприяє прогресу у взаєморозумінні, навіть якщо консенсус не досягнуто. Однією з ключових переваг деліберативної демократії є її відкритість для різних думок і поглядів, забезпечуючи аналіз проблем з точки зору реальних потреб та інтересів громадян. Через такі обговорення вдається уникнути конфліктів, які часто виникають через технічні непорозуміння, коли справжньою причиною є відсутність спільного бачення проблеми на початкових етапах. Ефективність громадських дискусій полягає також у тому, що вони дозволяють громадянам усвідомити, що існує кілька можливих рішень проблеми, а не лише один. Громадська думка відображає синтез різноманітних поглядів і способів прийняття колективних рішень. Завдяки деліберативній громаді можуть бути почуті не тільки один одним, але й політичними лідерами [Там само].

В 40-х роках XIX століття американські соціологи Дж. Геллап та С. Рей розробили емпіричний напрямок, який передбачав використання систематичних опитувань громадян на основі репрезентативних соціологічних вибірок. Ця практика стала широко поширеною у західних демократіях. Однак, незважаючи на це, зібрана в результаті таких опитувань інформація не стала важливим інструментом обговорення у суспільстві. Виявилось, що результати опитувань часто відображають не глибоко продумані думки інформованих осіб, а скоріше поверхневі та імпровізовані погляди, які не можна вважати вираженням реальної громадської думки. Таким чином, опитування масової думки не завжди здатні відображати ретельно розглянуті судження громадської думки, які є більш

важливими для формування порядку денного публічної політики та в процесі деліберації.

Соціолог Д. Янкелович вніс значний вклад у розвиток поняття громадської думки. Він запропонував ряд заходів для формування більш компетентної громадської думки в суспільстві. Одним із його ключових внесків стало використання форумів як засобу для виявлення громадської думки, яка була б підготовленою та обізнаною. Виникнення течії в соціології, яка займається вивченням «збагаченої» громадської думки, є одним із результатів його роботи. Ця течія досліджує, як громадська думка може бути більш інформованою та як це впливає на якість демократичного процесу. Дж. С. Фішкін є одним із відомих представників цієї течії, який пропонує свої підходи та методології для вивчення більш глибоких, інформованих думок, що відображають справжній стан громадської думки [272, с. 201].

А. Ковальов у своїй праці звернув увагу на дослідження Дж. Фішкіна щодо деліберативної демократії, акцентуючи увагу на теоретичних та практичних аспектах цієї концепції. Науковець розробив модель, яку було впроваджено в різних країнах, і яка служила основою для дорадчих консультацій. А. Ковальов відзначає, що концепція Дж. Фішкіна вирізняється не тільки теоретичною глибиною, але й практичним застосуванням, основною метою якого є поліпшення соціально-політичної реальності [65, с. 77].

Водночас автор виділяє не лише переваги, а й слабкі сторони цієї концепції. Дослідник називає серед переваг високу ймовірність прийняття правильних рішень та знаходження консенсусу серед громадян. До недоліків А. Ковальов відносить ігнорування політичного абсентеїзму, який може мати психологічні причини, ідеалістичне бачення мотивацій політичних акторів і потенційне маніпулювання громадською думкою через деліберативні опитування, а також питання щодо неупередженості організаторів цих заходів [65, с. 120-121].

Концепцію поєднання масових опитувань з громадськими слуханнями та консультативними форумами було впроваджено у Великобританії та США.

Однак, ця практика ще не стала загальноприйнятою в демократичних країнах. Україна після Помаранчевої революції почала використовувати громадські слухання як інструмент для залучення громадян до процесу прийняття рішень. Проте, у більшості випадків, ці ініціативи ще не перейшли рамки експериментальних практик або формальних заходів. Ефективність цих підходів значною мірою залежить від легітимності та ефективності правлячої еліти, яка оголосила про свій вибір на користь демократичного управління. Вагомим фактором є також довіра населення до цих ініціатив, а також те, наскільки дії влади відповідають стандартам доброго демократичного управління [43, с. 77].

Використання інструментів деліберативної демократії (референдуми, дорадчі органи, онлайн обговорення тощо), демонструє, що, незважаючи на їх спрямованість на врахування інтересів громадян, вони можуть вносити певну нестабільність у політичний процес. Приміром, референдум про Brexit у Великій Британії активізував частину населення з меншими доходами та спричинив політичні потрясіння. Інший приклад – рух «жовтих жилетів» у Франції, який об'єднав людей з різними вимогами до уряду та виступив за ширшу участь у прийнятті державних рішень. У результаті цього, виникла критика традиційної демократії та зростання популістських настроїв, що вимагають впровадження більш радикальних інструментів впливу на рішення влади. У відповідь на це, у Франції було ініційовано проведення «великих дебатів», включаючи зустрічі з протестувальниками та участь президента у дискусіях. Україна також долучається до впровадження деліберативних практик, але цей процес відбувається з певним відставанням.

З початку 2000-х років український уряд почав активно залучати інститути громадянського суспільства та враховувати громадську думку у своїх рішеннях. Розвиток цього напрямку значною мірою був обумовлений виборчим контекстом. У 2004 році уряд ввів такі інструменти деліберативної демократії, як консультації з громадськістю та створення громадських рад при органах виконавчої влади, щоб зміцнити взаємодію та забезпечити більшу прозорість у рішеннях уряду [52].

У переддень президентських виборів 2009 року уряд України спробував оновити склад громадських рад, пропонуючи обирати їх членів на щорічних публічних зборах з участю не менше однієї чверті зареєстрованих громадських організацій. Однак цей популістський підхід не був реалізований, і в 2010 році уряд відмовився від нього. Незважаючи на це, передвиборчий акцент на деліберативній демократії не був безплідним. Він спонукав держслужбовців до активнішого використання консультацій з громадськістю та створення громадських рад для обговорення урядових рішень в період між виборами, хоча ефективність такої практики залишається дискусійною.

Після Революції Гідності було зроблено подальші кроки у розвитку деліберативної демократії. Зокрема, було введено електронні петиції до органів державної влади та місцевого самоврядування, хоча вони не завжди є обов'язковими до виконання. Крім того, в деяких населених пунктах почали успішно використовувати державний бюджет для вирішення місцевих проблем [17].

Сьогодні деліберативна демократія набула значного розвитку в розвинених європейських країнах, і цей процес супроводжується застосуванням різноманітних інструментів для вироблення і реалізації політики. Серед найбільш вживаних інструментів можемо виділити такі:

1. **Референдуми.** Це пряме голосування громадян по конкретному питанню або набору питань. Часто використовується для вирішення ключових політичних питань. Референдуми дають змогу громадянам безпосередньо впливати на важливі державні рішення.

2. **Обговорення проєктів державних рішень в онлайн-режимі.** Цифрові технології надають можливість широкому колу громадян брати участь в обговоренні державних ініціатив та політик. Онлайн-платформи сприяють залученню людей до політичного процесу та забезпечують прозорість.

3. **Дорадчі органи.** Складені з експертів або представників громадськості органи, які консультують урядові структури та вносять пропозиції

щодо політичних рішень. Вони можуть мати форму постійних або тимчасових рад, комісій, робочих груп.

4. **Петиції.** Це запити або вимоги до органів влади, ініційовані громадянами. Зокрема, електронні петиції дають змогу легко збирати підписи та подавати вимоги до влади, що забезпечує активну громадянську участь.

Кожен з цих інструментів має свої переваги і недоліки, але разом вони формують комплексний підхід до забезпечення участі громадян у процесах прийняття рішень і формуванні політики [17].

Україна активно розвиває практики деліберативної демократії, хоча цей процес має певну імпульсивність, часто зумовлену виборчими кампаніями та масовими громадськими протестами. Інструменти деліберативної демократії, такі як форуми, референдуми та громадські обговорення, використовуються не лише для вирішення певних проблем, але й мають вплив на політичний дискурс країни в цілому.

Однак, ці інструменти не завжди мають позитивний характер. Існують випадки, коли їх застосування може призвести до ускладнення політичних процесів, дестабілізації внутрішньої та зовнішньої політики. Особливо небезпечним є використання ідей деліберативної демократії популістами для маніпуляцій громадською думкою.

Управлінцям та громадським активістам, які прагнуть розвивати деліберативні аспекти демократії, важливо не лише знати теорію та практичні методи, але й вивчати та адаптувати досвід західних країн. Реалізація форумів та інших заходів – це лише один аспект, більш важливим є досягнення реального впливу цих заходів на політичні рішення та інституціалізація цих практик на національному рівні.

Громадянське суспільство в Україні розвивається через комбінацію самоорганізації та самообілізації, діючи як рух чи як інститут, що сприяє формуванню стійких демократичних процесів [129].

Матеріал від Центру Разумкова – соціологічне опитування на тему «Зроби за мене: українці готові до самоорганізації, але покладають відповідальність за свій добробут на державу» демонструє такі результати:

1. Громадяни України демонструють високий рівень обізнаності стосовно можливостей участі в житті своїх громад. Серед найбільш відомих способів участі – участь у мирних зборах за конкретними питаннями (74,6%), внесок у діяльність місцевих комітетів (70,6%) та подання скарг до місцевої влади через різні канали зв'язку (73,1%). Крім того, значна кількість опитаних (65,9%) вважає за можливе брати участь у роботі політичних партій, а 63,3% знають, як повідомляти про корупцію.

2. Активна участь населення у громадському житті є нижчою. Так, лише 6,8% залучені до мирних акцій, 8% – учасники місцевих комітетів, а 8,1% повідомляли про проблеми інфраструктури. Втім, 33% опитаних зазначили, що беруть участь у житті своєї громади, тоді як дві третини вказали на відсутність часу або інтересу до такої участі.

3. Участь у діяльності громадських організацій залишається невідомою сферою для більшості українців: лише 4% активно долучалися до роботи ОГС минулого року. Основними перешкодами для більш активної участі є нестача часу та інтересу.

4. Українці практикують самоорганізацію для підтримки благоустрою власних дворів (48,7%) та місцевих парків (26,4%), а також організації заходів для дозвілля (25,8%), що свідчить про готовність до самопомоги та турботи про власне середовище без залучення державних інституцій [51].

Подібно до того, як існує безліч міркувань щодо успішного функціонування парламентів та інших демократичних інститутів, додавання громадських обговорень та громадянських опитувань щодо демократії вимагає певних зобов'язань та інфраструктури.

- Сталі політичні зобов'язання. Важливо заздалегідь спланувати, як підтримувати політичну прихильність після приходу до влади нових правлячих коаліцій або адміністрацій.

- Самоврядний і системний підхід, який деполітизує якомога більше аспектів. «Золотим стандартом» можна вважати дорадчий орган, який формує порядок денний і здійснює нагляд, і який сам є групою, обраною шляхом жеребкування (наприклад, громадська рада в Остбельгійській моделі). Оцінка процесу та політики також може здійснюватися органами, що складаються з осіб, обраних шляхом громадського жеребкування, або незалежними експертами.

- Заходи для забезпечення сталого залучення громадськості. Елементи, які можуть сприяти цьому, включають спеціальну посаду для випускників деліберативних процесів, максимальну видимість через публічну комунікацію та оплачувану відпустку для участі в цих процесах.

- Підтримка та спроможність державних службовців проводити постійні, якісні громадські обговорення та забезпечувати подальші дії [246].

Наведемо кілька прикладів таких органів:

1. Групу з питань участі та громад Шотландського парламенту було створено для замовлення, планування та проведення деліберативної взаємодії всередині парламенту.

2. Секретаріати було створено в Остбельгії, Брюсселі та Парижі для організації та проведення деліберативних процесів [Там само].

У 2019 році французький уряд створив Міжвідомчий центр з питань участі громадян. Він надає стратегічні та методологічні консультації міністерствам і державним установам, які хочуть залучити громадян до формування політики. У 2021 році він також створив мережу міністерських представників з питань участі громадян від кожного міністерства, щоб допомогти забезпечити систематичність та актуалізацію участі громадян, а також суворе дотримання стандартів належної практики. Професійний склад такого незалежного органу може бути укомплектований працівниками державної служби або загальноновизнаних і неупереджених організацій громадянського суспільства або університетів на контрактній основі.

До повноважень такого органу може належати: встановлення та забезпечення дотримання стандартів належної практики для деліберативних

процесів для прийняття публічних рішень; консультування осіб, які приймають рішення і розглядають можливість використання публічних обговорень у своїй роботі; розширення знань в уряді та державних установах у більш широкому сенсі шляхом навчання державних службовців бути «розумними» членами комісії та нейтральними господарями.

Необхідно чітко розмежувати державних службовців, щоб вони були розумними членами комісій та нейтральними господарями. Необхідно чітко розмежувати функції: тих, хто ініціює процес, тих, хто його організовує і проводить, і тих, хто здійснює нагляд за ним; моніторинг та оцінка інституціоналізованих деліберативних процесів та їхнього впливу для забезпечення колективного навчання (наприклад, про те, які процеси добре працюють, а які ні), а також для того, щоб на результати реагували та впливали на прийняття рішень на державному рівні; забезпечення контролю за виконанням рекомендацій; управління бюджетом, призначеним для фінансування деліберативних процесів; інвестування в навички та спроможності організацій громадянського суспільства, які можуть бути здатні організувати, проводити та сприяти деліберативному процесу, оскільки інституціоналізація передбачає більшу потребу в більшій кількості операторів; регулярне звітування про результати представницьких деліберативних процесів перед урядом і парламентом для забезпечення того, щоб сукупна вигода від деліберативних процесів була пов'язана з парламентськими або урядовими циклами; регулярне звітування про виконання рекомендацій, отриманих в результаті деліберативних процесів, перед своїми членами та громадськістю. процесів перед своїми членами та громадськістю, а також пояснення, чому не було вжито заходів [Там само].

Європейський комітет з питань демократії та врядування запропонував рекомендації для максимізації переваг деліберативної демократії в усьому політичному просторі. З'ясування ролі та функціональності деліберативної демократії в рамках представницьких систем має вирішальне значення. Рада Європи та її держави-члени можуть відігравати ключову роль у цій сфері.

Встановлення стандартів є обов'язковим для допомоги тим, хто застосовує деліберативну демократію. Щоб викликати довіру та уникнути негативного впливу на демократію, деліберативні ініціативи повинні відповідати основним критеріям. Важливим є постійний розвиток найкращих практик, різноманітність демократичних культур і процесів у державах. Визнаючи, що деліберативна демократія не є універсальним рішенням, важливо сприяти інноваціям та можливостям навчання для зміцнення демократичних практик [270].

Концепція дорадчої демократії не є сучасним винаходом, вона сягає своїм корінням Стародавньої Греції, розвиваючись разом із ширшою ідеєю демократії як такої. У ХХ столітті приклади деліберативної демократії є очевидними. Наприклад, «громадянські журі» у США та Німеччині в 1970-х роках та «переговори про консенсус» у Данії в 1980-х роках. На початку 2000-х років у Канаді з'явилися громадянські зібрання, засновані на моделі «міні-громад». В останні роки деліберативна демократія набирає обертів, і різні країни експериментують з її методами [167, с. 100-102].

Цей демократичний підхід, що є різновидом демократії участі, в основі якого лежить пряме громадянське залучення, має на меті доповнити та посилити традиційні демократичні норми, пропонуючи засоби для посилення представницької демократії та формування політики [94, с. 220].

Важливо зазначити, що питаннями деліберативної демократії займаються не тільки науковці з політичної сфери, але й дослідники з інших галузей. Так, кандидат юридичних наук О. Волошенюк звертає увагу на те, що глобальний досвід застосування консультативних методів вражає своєю різноманітністю інструментів деліберативної демократії та широким спектром областей застосування.

Наприклад, в Німеччині застосовуються численні методи непрямой участі громадян в політичному житті, такі як круглі столи, громадські зібрання, діалоги з населенням, громадські виставки, опитування, метод «відкритого простору», «світове кафе», семінари з планування майбутнього.

У США для обговорення спірних питань, таких як міське планування або охорона здоров'я, використовуються громадські журі, де дискусії керуються кваліфікованими фахівцями, а їхні рекомендації набувають офіційності через існуючі процедури прийняття рішень. У Чикаго діють Ради місцевих шкіл, до складу яких входять директори, вчителі, батьки, мешканці та студенти, що вирішують різноманітні питання від призначення директорів до затвердження бюджетів і навчальних планів.

В Іспанії рух Indignados сприяв створенню прямих демократичних платформ, таких як народні асамблеї, які покладаються на горизонтальні зв'язки і уникають створення ієрархій, координуючи свої зібрання головним чином через соціальні мережі з акцентом на досягненні консенсусу.

В Ісландії, після фінансової кризи 2008 року, відбулося трьох етапне реформування Конституції, що почалося з «Національного форуму» з тисячі громадян, продовжилася роботою «Конституційного комітету». Як наслідок, відбулися «Установчі збори», обрані через загальнонаціональні вибори.

У країнах Європи постійно зростає використання консультативних процедур, зокрема, у Бельгії функціонують постійні громадські зібрання, а в Гданську (Польща), мешканці розробили рекомендації щодо запобігання наслідків повені. Франція, Німеччина та Великобританія мають асамблеї громадян для розгляду питань зміни клімату. Згідно з даними ОЕСР, кількість обговорень, пов'язаних з прийняттям громадських рішень в Європі, в період 2006–2010 років зросла з шести до двадцяти п'яти в 2016–2019 роках, демонструючи життєздатність деліберативних методів у сучасних суспільствах [16].

Деліберативні методи представляють проактивний спектр громадянського залучення, де внесок громадян є центральним і безпосередньо впливає на політичні процеси. Вибір між партисипаторними та деліберативними методами не є бінарним рішенням. Ці підходи можуть бути синергетичними, застосовуватися послідовно (як петиція), що ініціює збори громадян, – або паралельно.

Згідно з дослідженням «Картографування деліберативної демократії в країнах-членах Ради Європи», державні органи, які прагнуть поглибити залучення громадян через деліберативні ініціативи, повинні:

1. Оцінити, де деліберативні ініціативи можуть бути найбільш ефективними.
2. Дослідити, який деліберативний підхід найкраще інформує політичні процеси.
3. Визнати, що цінний внесок може бути зроблений урядом, неурядовими організаціями та групами громадян, і забезпечити наявність механізмів для врахування цих різноманітних голосів [270].

Прихильники деліберативної демократії вважають, що вона може підвищити ефективність політики та сприяти зростанню довіри громадськості до демократичних процедур. Хоча виміряти зростання довіри досить складно, оцінити вплив партисипаторної та дорадчої демократії на політику більш реально. Ініціатива «Цифрові діалоги» Гансардського товариства й Міністерства юстиції Великої Британії 2008 року висвітлила взаємні переваги участі громадськості та підкреслила необхідність постійного діалогу між громадськістю та урядом. Успіх спільних і дорадчих зусиль часто залежить від їхнього часу в політичному циклі, інтеграції з політичними процесами, використовуваних методологій і мислення наглядних органів [269].

Українські дослідники Д. та Л. Яковлеви проаналізували важливість політичної комунікації та зауважили, що без різниці, хто ініціює зв'язок у сфері політичної комунікації або ким є цільова аудиторія, основним одержувачем будь-якого публічного повідомлення залишається громадська думка або «аудиторія».

Дискусії на публічних платформах, ток-шоу та інші види взаємодії між політичними діячами спрямовані на формування та зміну громадської думки. Лідери держав звертаються до народу, законодавчих та виконавчих органів, або окремих соціальних груп, втручаючись у сферу політичної комунікації з метою впливу на суспільство.

У період конфлікту українці вперше у внутрішній політичній історії мають змогу щодня слухати звернення президента. Також унікальним явищем стало те, що українські політики та урядовці, через публічні виступи на міжнародній арені, впливають на формування міжнародної громадської думки. Такий вплив охоплює великий діапазон питань – від запитів на передачу сучасного озброєння для бойових дій, макроекономічної та дипломатичної підтримки, до протистояння російській пропаганді та іншим засобам «м'якого» впливу та гібридної війни. Особливе місце в «просторі» публічних виступів займають публічні інтелектуали [149, с. 215].

Уряд і громадськість, стикаються зі значними перешкодами у досягненні «ефективного залучення». Урядові виклики включають обмежену прихильність до справжнього залучення і тенденцію до уникнення загроз, часто розглядаючи залучення громадськості як високий ризик. Для громадськості проблеми стосуються доступності, поінформованості та довіри. Успішні деліберативні проекти часто демонструють, що державні установи на різних рівнях підтримують групи громадян у формулюванні політичних пропозицій. Такі пропозиції враховуються при розробці державної політики.

Аналіз соціологічного дослідження, проведеного Центром Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, на тему «Чи спроможне громадянське суспільство стати соціальною основою модернізації України?», висвітлює роль громадянського суспільства в Україні як ключового фактору соціальної модернізації в умовах складного геополітичного становища країни та недостатньої відповідальності політичного класу. Визначено, що лише громадянське суспільство з його новими цінностями та практиками може стати основою для формування ефективних соціальних інститутів та відповідального політичного класу.

Дослідження показало, що в критичні моменти історії України, такі як Майдани, громадянське суспільство демонструвало здатність до ефективної боротьби проти авторитаризму через короткострокове об'єднання. Проте,

тривалі практики співпраці в суспільстві ще лише набувають поширення, а активна участь у громадянських ініціативах залишається низькою.

Економічні та політичні орієнтації громадянських активістів в багатьох аспектах збігаються з орієнтаціями загального населення, особливо у сфері економіки, де переважає підтримка поєднання ринкових та адміністративних методів регулювання. Однак, відмінності між активними членами громадського суспільства та пасивним населенням виявились у підтримці багатопартійної системи, військової співпраці з НАТО, та відкиданні ідеї співпраці з Росією. Громадянські активісти більш схильні підтримувати ліберальну економіку та міжнародну інтеграцію України.

Результати дослідження також вказують на високий рівень підтримки демократичних цінностей серед активістів, які беруть участь в етичному споживанні, доброчинності, та підтримці волонтерських ініціатив. Це підкреслює важливість громадянської участі та енгейджменту в процесах демократичної трансформації та модернізації українського суспільства [143].

Чотири ключові мотиви лежать в основі залучення деліберативних структур:

1. Спеціальні ініціативи за межами формальних політичних рамок спрямовані на збагачення та інформування процесу прийняття рішень шляхом включення поглядів громадян.

2. Формалізація процесів, спрямованих на закріплення підходів, заснованих на участі та обговоренні, в рамках існуючої демократичної системи, покращення результатів політики та розширення залучення.

3. Впровадження деліберативних методів у переосмислену демократичну структуру, можливо, шляхом включення конституційних мандатів на проведення зборів громадян в огляди законодавства або як доповнення до парламентських запитів.

4. Потенціал для організованих третіми сторонами деліберативних зусиль, замаскованих під справжні, щоб вплинути на громадську думку або політичні рішення. Хоча наразі немає доказів таких маніпуляцій через

обмежений вплив цих процесів, ризик корупції або маніпуляцій може зрости, коли вони стануть більш інтегрованими та впливовими в політичному процесі [170].

Вибір деліберативних методів є перевагою, оскільки вони дозволяють отримати всебічну інформацію від різноманітної, добре поінформованої репрезентативної групи, що може суттєво покращити процес розробки політики. Тим не менш, ці методи краще інтегруються в демократичні системи, де участь громадян і роль громадянського суспільства є добре розвиненими. У середовищах зі слабшою або менш розвиненою демократичною культурою та культурою участі для ефективної реалізації деліберативних ініціатив необхідні додаткова підтримка, ресурси та нагляд. Оскільки деліберативні процеси стають все більш поширеними та впливовими у формуванні політики, підтримка прозорості та підзвітності має вирішальне значення для запобігання маніпуляціям або корупції в цих процесах [94].

Деліберативна демократія вимагає унікальних навичок, таких як партисипаторне залучення та фасилітація, які зазвичай не притаманні державному сектору. Вона також вимагає культурних змін, щоб оцінити процес та його результати. За даними ОЕСР, коли ці елементи наявні, деліберативні ініціативи можуть бути регулярно включені в систему демократичного врядування завдяки своїй здатності до цього:

1. Допомогати особам, які приймають рішення, у вирішенні складних, довгострокових питань.
2. Підвищити довіру громадськості через регулярні та змістовні публічні дебати.
3. Пропонувати економічно ефективні рішення та оптимізовані процеси.
4. Покращити загальний демократичний стан суспільства.

Хоча ці цілі заслуговують на похвалу, для їх повного обґрунтування потрібно більше емпіричних даних. Зростання популярності та кількості деліберативних ініціатив є багатообіцяючим, але їхня ефективність залежить від

прямого зв'язку з політичними чи законодавчими процесами. Необхідно приділяти більше уваги інтеграції деліберативних методів у процес вироблення політики. Без чітких механізмів подальших дій ці ініціативи можуть призвести до відсторонення громадян і потенційно підірвати і без того крихку довіру до демократичних систем [246].

З початком широкомасштабного військового вторгнення Україна зіткнулася з екзистенційними викликами. Тривале відновлення території українськими силами не лише покращило безпеку, але й стимулювало інтерес до вирішення ширшого спектру соціальних питань, особливо актуальних для міст, що постраждали від конфлікту. Існує нагальна потреба у перегляді Конституції та можливих поправок до неї у постконфліктний період. Громадські та експертні дискусії з цих питань вже розпочалися. Крім того, в умовах конфлікту важливого значення набуває розробка стратегії післявоєнної відбудови України у співпраці з міжнародними організаціями.

Для ефективного вирішення цієї проблеми вкрай важливо, щоб дорадчі та партисипаторні методи були систематично інтегровані в політичні рамки. Така інтеграція гарантує, що їхні результати суттєво впливатимуть на процес вироблення політики, а забезпечує прихильність до виконання їхніх рекомендацій. Крім того, після того, як учасники деліберативного процесу подадуть свої пропозиції, необхідно здійснити ретельний нагляд і контроль, щоб відстежити реакцію урядів і відповідних органів на них. Політичні пропозиції повинні відповідати рівню, враховуючи масштаб необхідного втручання. Це особливо складно для деліберативних ініціатив, спрямованих на вирішення широких суспільних проблем, таких як зміна клімату, де необхідно враховувати як макрорівневі системні зміни, так і більш тонкі мікрополітичні нюанси [140].

О. Волошенюк класифікував ключові виклики дорадчої демократії, на яких акцентує міжнародна спільнота та практики у політичному секторі. Серед них можемо виділити такі:

- Виклики досягнення універсальної згоди. Багато дослідників підкреслюють проблематику цієї моделі у відповідності до політичної дійсності,

вказуючи на складнощі узгодження протилежних соціальних інтересів та цінностей через консультативні механізми. Консенсус через діалог має базуватися на аргументах, які однаково переконують усіх учасників, однак у практиці переконливість аргументів часто залежить не від їх логічності, а від особистих переконань учасників. Учасники політичного дискурсу часто представляють не індивідуальні погляди, а становище груп або спільнот, що сформовані різними дискурсами, іноді конфліктуєчими між собою.

- Ризики досягнення універсального консенсусу. Припущення про можливість компромісних рішень по ключових питаннях може призвести до ігнорування важливих соціальних розбіжностей. Політичний плюралізм передбачає наявність у суспільстві не тільки спільних, але й різних точок зору, тому ідеальний консенсус може призвести до придушення деяких думок, в той час як збереження раціональних розбіжностей може бути більш корисним, оскільки це підтверджує прихильність до плюралізму.

- Дефіцит підготовки громадян до ефективного діалогу. На відміну від експертів та громадських об'єднань, непідготовлені індивіди часто не володіють навичками політичної комунікації та знаннями необхідними для розуміння законодавчого процесу та обговорюваних питань, що робить їх вразливими до маніпуляцій з боку політиків та влади. Водночас, зосередженість громадян на власних потребах може обмежувати їх здатність осягнути більш широкі проблеми, що виходять за рамки їхнього повсякденного досвіду [16, с. 38].

Успішного подолання перешкод на шляху обговорення можна досягти завдяки ретельному плануванню, чіткій розробці та консенсусу щодо основоположних принципів. Хоча ці принципи можуть відрізнятися залежно від культурного та ситуативного контексту, дослідження показують, що певні фундаментальні елементи дизайну є важливими для добре продуманої деліберативної ініціативи. Ці елементи включають визначення мандату, окреслення процедур та управління, набір учасників, забезпечення ефективної фасилітації та обговорення, сприяння комунікації та залученню, а також надання пріоритету підзвітності та постійному вдосконаленню.

Деліберативна демократія, найважливіший аспект сучасних демократичних практик, динамічно реагує на політичні ландшафти, що змінюються, сприяючи продуктивній взаємодії між громадянським суспільством та урядом. Такий підхід наголошує на аргументованих дебатах і досягненні консенсусу, поглиблюючи участь громадян у формуванні політики. Він сприяє розвитку культури відкритої дискусії, що охоплює різні точки зору та мистецтво компромісу, тим самим підвищуючи довіру до ухваленої політики. Ці демократичні рамки зміцнюють взаємодію між суспільством і державою, збагачуючи демократичний досвід завдяки глибокому діалогу. Вона передбачає детальні рекомендації для всіх рівнів управління, вимагає чітких протоколів, безперешкодного включення в політичні процеси та поваги до поглядів меншин. Однак розширення і практичне застосування деліберативної демократії є вкрай важливим, особливо в різноманітних демократичних контекстах. Це охоплює інновації, освітні ініціативи та встановлення норм для ефективного залучення громадян до демократичних процесів.

Деліберативна демократія сприймається як метод залучення громадян до управління та зміцнення довіри до демократичних структур, що є важливим в епоху глобалізації та впливу цифрових технологій на політику. Європейські країни випробовують деліберативні методи, зосереджуючись на створенні норм і принципів для кращої інтеграції громадянського суспільства в політику. Крім того, життєво важливим є підвищення кваліфікації як громадян, так і професіоналів у цьому секторі. Для України це може включати формування нових платформ для публічного дискурсу та вдосконалення існуючих методів участі громадян. На глобальному рівні такі деліберативні практики можуть сприяти інклюзивності та демократизації міжнародних відносин, зокрема через міжнародну співпрацю та обмін знаннями.

В Україні та зарубіжних країнах деліберативна демократія загалом є перспективним інструментом зміцнення демократичного врядування, підвищення прозорості та якості політичного дискурсу. Однак, досягнення цього вимагає узгоджених зусиль з боку урядів, громадянського суспільства та

міжнародних організацій, спрямованих на безперешкодну інтеграцію цих практик у різні політичні системи та культури.

Висновки до Розділу 3

У третьому розділі проаналізовано та окреслено шляхи удосконалення комунікаційної взаємодії між державою та структурами громадянського суспільства, а також сформульовано рекомендації з теоретичною та практичною цінністю щодо деліберативних механізмів.

Визначено, що деліберативна демократія відіграє ключову роль у сучасних демократичних суспільствах, адаптуючись до змінюваних політичних умов та сприяючи продуктивному обміну між громадянством та владою. Закладаючи основу для аргументованих дискусій та пошуку консенсусу, цей підхід зміцнює громадянську участь у формуванні державної політики. Він підтримує культуру відкритих обговорень, прийняття різних думок та знаходження спільних рішень, що веде до збільшення довіри до прийнятих рішень.

Розглянуто теоретичні засади формування і діяльності громадянського суспільства та його комунікації з державними органами в Україні та зарубіжних країнах. Вказано на складні взаємовідносини між громадянами та державою на різних етапах історичного розвитку.

Розширення та практичне застосування деліберативної демократії, особливо в контексті глобалізації та цифровізації, важливо для залучення громадян до управління та зміцнення довіри до демократичних інститутів. Європейські країни активно впроваджують деліберативні методи, що покликані покращити інтеграцію громадянського суспільства в політичний процес, в той час як Україна шукає шляхи до створення нових платформ для громадського діалогу.

Аргументовано, що деліберативна демократія є фундаментальним елементом сучасного демократичного процесу, що сприяє залученню громадян до управління та підвищенню довіри до демократичних інститутів.

Проаналізовано актуальність комунікативної діяльності в сучасному просторі, особливо у контексті взаємодії органів влади з громадянством. Зазначено роль урядових комунікацій у поширенні інформації про державні програми та послуги, а також важливість громадянського суспільства в процесі формування політики та управління.

Ефективне застосування деліберативної демократії вимагає розробки та впровадження чітких процедур і норм, що забезпечують активну участь громадян і повагу до різноманіття думок. Розвиток та практичне впровадження деліберативної демократії на глобальному та національному рівнях відкриває нові можливості для демократизації міжнародних відносин та посилення громадянського суспільства. Успіх деліберативної демократії залежить від спільних зусиль урядів, громадянського суспільства та міжнародних організацій, спрямованих на інтеграцію цих практик у різні політичні системи та культури.

Запропоновано рекомендації для поліпшення комунікаційної взаємодії між державними органами і громадянським суспільством. Серед них – стимулювання змін, підтримка діалогу, активне використання новітніх технологій для покращення управлінських процесів і зміцнення комунікацій між владою та громадянським суспільством. Деліберативна модель демократії поглиблює взаємодію між суспільством і державою, збагачуючи демократичний процес за рахунок значущого діалогу. Вона вимагає від усіх рівнів управління впровадження чітких протоколів, забезпечення відкритості до політичних процесів та поваги до міноритарних думок.

Виокремлено значення інформаційно-комунікаційних технологій у сучасному державному управлінні. Наголошено на важливості диджиталізації та електронного урядування як засобів підвищення прозорості та залучення громадян до процесу управління. Цифрові технології розширюють можливості для участі громадян в обговоренні державних ініціатив та політик, сприяючи підвищенню прозорості та включенню ширшого кола учасників у політичний процес.

Підкреслено роль громадянського суспільства в демократичному розвитку

України. Вказано на необхідність балансу між правами та обов'язками громадян і держави, а також на важливість взаємодії громадських інститутів з державними органами. Ініціативи, висловлені через петиції, дають громадянам засіб для активної участі в державному управлінні, дозволяючи висловлювати вимоги та запити до органів влади, особливо зручним для таких цілей є використання електронних платформ.

Окреслено проблематику недостатнього рівня впливу громадян на процеси державного управління в Україні. Зазначено, що для забезпечення ефективної комунікації необхідно вдосконалювати існуючі механізми залучення громадян до управлінських процесів. Сучасна деліберативна демократія активно розвивається в європейських країнах, де застосовуються різноманітні інструменти для забезпечення ефективного вироблення і реалізації державної політики. Референдуми виступають важливим механізмом прямої участі громадян у прийнятті ключових державних рішень, забезпечуючи їм можливість безпосередньо впливати на важливі аспекти державного управління.

Наголошено на необхідності розвитку громадянського суспільства в Україні, виходячи з позитивного міжнародного досвіду. Вказано на потребу активного впровадження зарубіжних практик та методів взаємодії держави і громадянства для створення більш відкритої та демократичної системи управління. Створення дорадчих органів, до складу яких входять експерти та представники громадськості, сприяє консультуванню урядових структур і внесенню пропозицій, зміцнюючи взаємодію між суспільством та державою.

Визначено перспективи подальшого розвитку деліберативної демократії в контексті комунікації громадянського суспільства з державними органами в глобалізаційних процесах та серед сучасних викликів. Наголошено на важливості постійного діалогу між громадянським суспільством та державою для вирішення актуальних суспільних проблем та підвищення якості державного управління.

Доведено, що комбінований підхід включає в себе використання референдумів, онлайн-обговорень, дорадчих органів та петицій, формує

ефективну систему для забезпечення участі громадян у демократичних процесах і впливу на формування політики, одночасно підвищуючи прозорість та відповідальність уряду перед суспільством.

ВИСНОВКИ

У дослідженні ретельно розглянуто сутність та важливість деліберативної демократії як засобу комунікації громадянського суспільства з державою. Проаналізовано ключові теоретичні підходи до розуміння громадянського суспільства і деліберативної демократії, обстоюючи її значення для вирішення питань політичної комунікації та раціонального обговорення громадських проблем. Виявлено деліберативні механізми співпраці між органами влади та громадянським суспільством, необхідні для формування ефективної деліберативної демократії, а також розкрито значущість деліберації для підвищення рівня громадської участі у політичному процесі. Розглянуто сутність деліберативної демократії в контексті владного потенціалу громадянського суспільства та його впливу на прийняття рішень в Україні та у глобальному масштабі. Висвітлено роль деліберативної демократії як інноваційного засобу збільшення активності населення у формуванні політичних рішень. Підкреслено важливість конструктивного діалогу громадянського суспільства з державою в контексті України та зарубіжних країн. Встановлено процедури взаємодії між урядовими інституціями та громадянською спільнотою з метою розвитку деліберативної демократії на міжнародній арені.

Відповідно до завдань дисертаційного дослідження, отримано наступні висновки:

1. Обґрунтовано, що деліберативна демократія є багатогранним явищем, що вимагає комплексного підходу до аналізу. Вивчення наукових робіт дозволило систематизувати різні теоретичні та методологічні підходи, які використовуються у дослідженнях деліберативної демократії та ролі громадянського суспільства в цьому процесі. Встановлено, що сучасні дослідження охоплюють широкий спектр аспектів: від теорії публічного дискурсу та комунікаційних практик до емпіричного аналізу конкретних деліберативних процедур та їхнього впливу на політичне рішення. Окрему увагу приділено вивченню взаємодії між державою та громадянським суспільством, а

також ролі новітніх технологій у процесах деліберації. Аналіз показав, що розвиток деліберативної демократії тісно пов'язаний із зміцненням громадянського суспільства та активізацією його участі у політичному житті, що, в свою чергу, сприяє формуванню більш відкритої та відповідальної державної влади.

Історія громадянського суспільства характеризується довготривалою еволюцією, у ході якої відбувалися зміни у розумінні та трактуванні цієї концепції. У сучасному контексті деліберативної демократії громадянське суспільство розглядається як активний учасник політичного процесу. Його члени впливають на державну політику та розподіл владних повноважень через участь у публічних дискусіях, громадських ініціативах та волонтерській діяльності.

У контексті деліберативної демократії відіграє ключову роль публічне обговорення законодавчих актів для їх легітимності, відмінно від електоральної демократії, де акцент робиться на виборчому процесі. Підхід деліберативної демократії зорієнтований на створення ефективної комунікаційної процедури, яка сприяє включенню громадян у дискусії, обмін думками та аргументами для досягнення консенсусу. Такий підхід сприяє формуванню громадської думки, що відіграє важливу роль у легітимізації політичних рішень.

Дослідження підтвердило теоретичну значущість деліберативної демократії як методології, що залучає громадянське суспільство до активної участі у вирішенні суспільно значущих питань. Розгляд робіт видатних науковців з США та Європи виявив глибоку філософську основу та різноманітність підходів до реалізації цієї моделі. Аналіз робіт українських науковців вказав на новизну та актуальність дослідження деліберативної демократії у вітчизняній науковій спільноті. Розвиток цієї теми демонструє зацікавленість в адаптації та інтеграції міжнародного досвіду в український контекст. Дослідження висвітлило історичну динаміку розвитку деліберативної демократії від класичних філософських концепцій до сучасних теоретичних і практичних розробок. Визначено ключові етапи еволюції та внесок

фундаментальних діячів, зокрема Джозефа Бессета, у формування цього напрямку.

Підкреслено важливість реалізації деліберативної моделі у практичній політичній діяльності. Висвітлено механізми та інструменти залучення громадян до діалогу з владою, включаючи референдуми, онлайн-обговорення, дорадчі органи та петиції. Визначено основні виклики, з якими зіштовхується деліберативна демократія в сучасних умовах, включаючи потребу в підвищенні обізнаності та кваліфікації учасників процесу, а також вдосконалення нормативно-правової бази для забезпечення ефективного залучення громадянського суспільства. Запропоновано напрямки для подальших досліджень, які включають детальний аналіз конкретних деліберативних процедур, оцінку їх ефективності та впливу на політичні рішення, а також розробку нових моделей залучення громадян в умовах цифровізації. Дане дослідження значно збагачує розуміння деліберативної демократії, підкреслює її потенціал у зміцненні демократичних процесів та визначає шляхи розвитку цього напрямку в Україні та зарубіжних країнах.

2. Дослідження підтверджує наявність широкого спектру деліберативних механізмів, які сприяють зміцненню взаємодії між громадянським суспільством та державою. Ці механізми включають як формальні, так і неформальні способи комунікації, кожен з яких відіграє важливу роль у демократичному процесі.

Деліберативна демократія як форма комунікації між громадянським суспільством та державою є важливим інструментом забезпечення прозорості, відповідальності та легітимності у процесі ухвалення рішень. Цей підхід до демократії акцентує на необхідності раціонального обговорення політичних питань серед всіх зацікавлених сторін перед прийняттям рішень. Він дозволяє громадянам не лише висловлювати свої думки та ідеї, але й впливати на політичний процес, забезпечуючи таким чином більш широку участь у демократичному управлінні.

Формальні деліберативні механізми, такі як громадські ради, консультації з громадськістю, парламентські дебати, забезпечують структуровану платформу

для обговорення та впливу на державну політику, підвищуючи відкритість та прозорість ухвалення рішень.

Неформальні деліберативні механізми, як-от громадські експертизи та адвокаційні кампанії, сприяють активізації громадянської участі та мобілізації громадянської думки, надаючи громадянам можливість незалежно від державних структур впливати на суспільно значущі питання.

Встановлено, що взаємодія між громадянським суспільством і державою через деліберативні механізми є фундаментальним елементом для розвитку ефективної та відповідальної демократії, що сприяє забезпеченню легітимності політичних рішень та підвищенню довіри до державних інституцій.

Центральним елементом деліберативної демократії є ведення обговорення між різними групами суспільства та представниками державної влади, яке базується на взаємній повазі та готовності вислухати іншу сторону. Використання публічних форумів, громадських слухань та інших подібних заходів сприяє залученню широкого кола громадян до обговорення важливих питань та формуванню колективного розуміння. Цифрові платформи та соціальні мережі відкривають нові можливості для деліберативної взаємодії між громадянським суспільством та державою, забезпечуючи легкий доступ до інформації та широку участь.

Для поглиблення взаємодії між громадянським суспільством та державою необхідно подальше вдосконалення існуючих деліберативних механізмів, а також розробка нових інноваційних підходів та платформ для залучення громадян до активної участі у формуванні та реалізації державної політики.

Акцентовано на важливості деліберативних механізмів для забезпечення ефективної взаємодії між громадянським суспільством та державою, вказуючи на необхідність їх постійного розвитку та інтеграції у сучасні політичні процеси.

3. Аргументовано існування різноманітності думок у політологічному дискурсі стосовно деліберативної демократії, що вказує на глибоке теоретичне розуміння та потребу у більш активному залученні громадян у політичний процес. Виявлено, що деліберативна демократія, заснована на принципах

відкритого діалогу, сприяє підвищенню легітимності владних структур та зміцненню довіри до держави, водночас розвиваючи громадянське суспільство.

Взаємозв'язок між громадянським суспільством та державою в умовах деліберативної демократії характеризується взаємодоповнюваністю та важливістю владних механізмів обох сутностей. Політична участь громадян, реалізована через різні інститути громадянського суспільства, включаючи форми прямої демократії, є фундаментальною для забезпечення їхніх прав та свобод. Це сприяє більшій відкритості, прозорості та підзвітності у процесах прийняття рішень, підвищує рівень легітимності влади та сприяє розвитку демократії. Поглиблений аналіз владного потенціалу громадянського суспільства за допомогою деліберативної демократії здійснюється у контексті його еволюційного розвитку та сучасних тенденцій. Зокрема, акцентується на впливі громадянського суспільства на державу через інституціоналізовані та неформальні механізми політичної участі.

Підкреслено, що ключовим аспектом деліберативної демократії є колективне обговорення та досягнення консенсусу, що робить її відрізняється від традиційних підходів. Встановлено, що деліберативна демократія виступає як платформа для глибокого обговорення суспільних питань, де громадський форум займає центральне місце у формуванні інтегрованих рішень.

Деліберативна демократія заснована на процесі взаємної згоди, що включає в себе етичні та політичні принципи для досягнення консенсусу. Дана концепція пропонує інноваційний шлях для плідної взаємодії між державою та громадянським суспільством, забезпечуючи ефективність, прозорість та відповідальність. Фундамент деліберативної демократії становить діалог, який сприяє зміцненню легітимності влади, підвищенню довіри до уряду та активному розвитку громадянського суспільства. Так, зроблено акцент на важливість та ефективність деліберативної демократії як моделі для поглибленої участі громадян у державному управлінні, сприяючи створенню більш відповідального та прозорого політичного середовища.

Виявлено значення комунікативної взаємодії між державою та громадянським суспільством через різноманітні механізми та інститути, що сприяє захисту прав громадян та їх розвитку. Підкреслено важливість регулювання відносин між державою та громадянським суспільством, а також розробки зовнішньої політики для підтримки та оптимізації цієї взаємодії.

4. Обґрунтовано, що деліберативна демократія є важливим інноваційним засобом для збільшення активності населення у процесі формування політичних рішень. Цей підхід сприяє залученню громадян до обговорення та вирішення суспільних питань на основі аргументованого діалогу та спільного пошуку рішень. Деліберативні процеси забезпечують більшу легітимність політичних рішень, оскільки вони базуються на широкій участі громадян та відображають їхні інтереси. Це сприяє зміцненню довіри між населенням та органами влади. Держава і громадянське суспільство є взаємопов'язаними феноменами, де ефективна комунікація між ними є ключовою для розвитку демократії та забезпечення індивідуальних прав громадян.

Активне залучення громадян до процесу ухвалення рішень збільшує довіру до державних інституцій та сприяє зміцненню легітимності управління. Деліберативна демократія стимулює активнішу участь населення в політичному житті, оскільки надає громадянам можливість впливати на рішення, які безпосередньо їх торкаються. Це сприяє формуванню більш відповідального та інформованого суспільства. Впровадження деліберативних механізмів сприяє розвитку політичної культури, заснованої на взаємоповазі, толерантності та готовності до компромісів. Це забезпечує більш ефективний та змістовний суспільний діалог.

Розвиток організаційної свідомості громадян є ключовим елементом у формуванні активної громадянської участі та демократичного управління державою. Ефективні механізми відповідальності владних структур перед суспільством важливі для забезпечення довіри і легітимності влади. Деліберативна демократія, що передбачає залучення громадян до обговорення та

прийняття рішень, допомагає підвищити рівень громадянської освіти, зміцнити демократичні інституції та забезпечити відповідальне управління.

Наголошено на важливості подальшого дослідження та розвитку деліберативної демократії як засобу активізації населення в процесі формування політичних рішень, а також на необхідність вирішення існуючих викликів для ефективного впровадження цієї моделі в різних країнах. Деліберативна демократія відіграє значущу роль у розвитку стратегічних комунікацій та сучасного публічного управління. Її особливість полягає у забезпеченні відкритості, доступності, підзвітності та відповідальності у процесі формування державної політики. Це дозволяє органам влади краще розуміти та відповідати на потреби громадян, забезпечуючи ефективну взаємодію між державою і громадянським суспільством. Використання деліберативного підходу в публічному управлінні сприяє розробці більш обґрунтованих, прозорих та прийнятних для громадян політичних рішень.

Створення умов для активної участі громадян у громадському житті та процесах деліберації, що є ключовим для розвитку демократії. Деліберативна демократія створює ефективну основу для вдосконалення публічного управління, акцентуючи на прозорості, відкритості, та активної участі громадян у політичних процесах. Існує критична важливість взаємодії між державою та громадянським суспільством для забезпечення демократичного розвитку, а також на необхідність розробки та впровадження ефективних механізмів для зміцнення цієї взаємодії.

5. Особлива увага приділяється потребі в ефективному деліберативному діалозі між державою та громадянським суспільством в Україні, а також визначено недоліки існуючої системи, які потребують вдосконалення для розвитку ефективної деліберативної демократії в країні. Обґрунтовано еволюцію та розвиток деліберативної демократії в контексті комунікації громадянського суспільства з державою, виявляє ключові характеристики взаємодії між цими двома сутностями в сучасних умовах, а також висвітлює роль деліберативної демократії як значущого джерела влади в контексті громадянського суспільства.

Деліберативна демократія прагне досягнення консенсусу між учасниками дискусії, шукаючи компромісні рішення, які б задовольняли інтереси якомога більшої кількості сторін. Завдяки широкій участі та обговоренню, деліберативна демократія сприяє формуванню більш обґрунтованих та ефективних політичних рішень.

Незважаючи на потенційні переваги, впровадження деліберативної демократії вимагає подолання низки викликів, зокрема щодо забезпечення рівного доступу до участі у деліберативних процесах для всіх груп населення. Подальший розвиток цієї моделі демократії передбачає адаптацію існуючих інституційних та правових рамок, розробку нових методів залучення громадян та використання цифрових технологій для розширення можливостей для деліберативної участі.

Дослідження підтверджує, що конструктивний діалог між громадянським суспільством та державою відіграє вирішальну роль у зміцненні демократії, підвищенні прозорості та ефективності управління. Це особливо актуально для України, де процеси демократизації та інтеграції з європейськими структурами вимагають активної участі громадян та відкритості влади. Конструктивний діалог сприяє підвищенню довіри громадян до державних інститутів та забезпечує вищу легітимність прийнятих рішень, оскільки вони базуються на широкій громадській підтримці та враховують інтереси різних верств населення. Така комунікація виступає як інструмент зміцнення громадянського суспільства, оскільки надає платформу для обговорення важливих суспільних питань, сприяє відповідальності та залученню громадян до управління.

Незважаючи на важливість конструктивного діалогу, існують виклики, які потребують уваги, зокрема необхідність подолання бюрократії, забезпечення рівного доступу до діалогу для всіх громадян та впровадження ефективних механізмів взаємодії. У глобальному контексті конструктивний діалог між громадянським суспільством та державою є ключовим фактором підтримки міжнародної стабільності та розвитку, сприяє мирному вирішенню конфліктів та ефективному реагуванню на глобальні виклики.

Зазначено, що існує необхідність подальшого заохочення та розвитку конструктивного діалогу між громадянським суспільством та державою в Україні та на міжнародному рівні, а також на важливість розробки та імплементації ефективних механізмів для його підтримки та розвитку.

6. Акцентовано на критичній потребі у розробці та впровадженні стандартизованих процедур взаємодії між урядовими інституціями та громадянською спільнотою, що сприятиме посиленню принципів та перспектив деліберативної демократії на глобальному рівні. Встановлені процедури дозволять зробити політичний діалог більш ефективним та організованим, забезпечуючи активну участь громадянської спільноти у формуванні та реалізації державної політики.

Громадянське суспільство зіштовхується з викликами в умовах недемократичних режимів, де відсутність відкритості, підзвітності та взаємодії з громадянським суспільством створює перешкоди для розвитку демократії. Деліберативна демократія підкреслює необхідність гармонійного співіснування сильної держави та активного громадянського суспільства. Це досягається через залучення громадян до політичного процесу, зміцнення демократичних інституцій та сприяння культурі публічного обговорення.

Перспективи взаємодії мають включати механізми, які забезпечують ширші можливості для участі громадян у процесі прийняття рішень, включаючи використання цифрових платформ для залучення до обговорень на вищому рівні. Впровадження чітких процедур сприятиме забезпеченню більшої прозорості та відповідальності урядових інституцій перед громадянським суспільством, підвищуючи довіру до державних структур.

Доведено, що розвиток деліберативної демократії на міжнародній арені вимагає міжнародної співпраці для обміну досвідом та кращими практиками, що сприятиме формуванню єдиної платформи для підтримки діалогу між державами та громадянськими суспільствами.

Деліберативна демократія стає фундаментом для створення ефективної системи стратегічних комунікацій і сучасного управління. Цей підхід дозволяє

забезпечити відкритість, доступність, підзвітність і відповідальність у прийнятті політичних рішень. Використання деліберативних процедур у процесах ухвалення рішень сприяє залученню громадян до дискусій, формуванню раціонально обґрунтованих рішень та підвищенню довіри до державних інституцій.

Наголошено, що обов'язково необхідно заохочувати та підтримувати інноваційні підходи до взаємодії громадянського суспільства з державою, зокрема через використання новітніх технологій, Інтернет, соціальних мереж тощо, що дозволить розширити можливості для громадянської участі та вдосконалити механізми реалізації деліберативної демократії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрійчук Т. С. Деліберативна демократія: сучасні нормативні підходи та особливості практичного втілення. *Науковий журнал «Політикус»*. 2020, Випуск 2. С. 31-35.
2. Андрійчук Т. С. Інструменти деліберативної демократії: можливості застосування у воєнний та повоєнний час в Україні. *Політичні дослідження*. 2023, 1 (5), 48-67. URL: <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/280386>. (дата звернення: 23.12.2023).
3. Андрійчук Т. С. Партисипаторна та деліберативна демократія в сучасному політичному дискурсі. *Політичне життя*. Київ, 2019. № 1. С. 45-51.
4. Апель К.-О. Спрямованість англо-американського «комунітаризму» у світлі дискурсивної етики. *Комунікативна практична філософія*. Київ: Лібра, 1999. 372 с.
5. Арістотель. Політика. Київ: Основи, 2003. 239 с.
6. Барбер Б. Сильна демократія: політика учасницького типу. *Демократія : Антологія*. Київ: Смолоскип, 2005. 255 с.
7. Барков В. Ю., Розова Т. В. Формування громадянського суспільства в Україні. *Український соціум*. Київ, 2005. 792 с.
8. Баровська А. Інституційне забезпечення державної комунікативної політики: досвід країн Європи. Київ: НІСД, 2014. 40 с.
9. Бартагарієва І. І. Деліберативна парадигма громадянського суспільства та раціональність правового дискурсу. *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 72. С. 482-486. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_72_93. (дата звернення: 10.12.2021).
10. Батракіна Є. Легітимаційний потенціал деліберативної демократії в полікультурному суспільстві: дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.03. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2018. 219 с.
11. Батрименко О., Неліпа Д. Фейк-ньюз у соціальних мережах як маніпулятивний засіб інформаційної війни. *Вісн. Львівського університету*.

Серія філос.-політолог. студії. 2022. Вип. 45. С. 86-91. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.45.10>. (дата звернення: 29.12.2022).

12. Бистрицький Є. Круглий стіл «Філософської думки». *Філософська думка*. 2014. № 6. С. 5-28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Philos_2014_6_3. (дата звернення: 10.12.2021).

13. Бойчук М. А. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії: монографія. Київ: Атлант ЮемСі, 2007. 211 с.

14. Буяк Б. Б. Аналіз політичної соціалізації та адаптації молоді в трансформаційному українському суспільстві. *Вісн. Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна: «Питання політології»*. 2007. № 760. С. 156-164.

15. Висоцький О. Віртуальність як провідна форма легітимаційної політики в добу постмодерну. *Політичний менеджмент*. 2008. № 6. С. 41-53.

16. Волошенюк О. В. Дорадча демократія: модернізація чи криза народовладдя? *Науковий вісн. Ужгородського національного університету*. Серія: Право. Том 66. 2021. С. 36-41.

17. Воропаєва В. Метаморфози сучасної політичної свідомості в умовах політичної кризи: соціально-філософський контекст. URL: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/znpgvzdia_2014_57_175.pdf. (дата звернення: 23.12.2020).

18. Габермас Ю. Залучення іншого: студії з політичної теорії. Львів: Астролябія, 2006. 415 с.

19. Галіч Т. О. Соціальні Інтернет-мережі та віртуалізація суспільного життя. *Соціологія майбутнього: науковий журнал з проблем соціології молоді та студентства*. Харків, 2010. Вип. 1. С. 145-152.

20. Гегель Г. Основи філософії права, або Природне право і державознавство. Київ: Юніверс, 2000. 336 с. URL: https://hromadalib.files.wordpress.com/2015/12/hegel_2000_grundlinien.pdf. (дата звернення: 14.10.2021).

21. Гелд Д. Демократія і глобальний порядок. Демократія: Антологія. Київ: Смолоскип, 2005. 985 с.

22. Герасіна Л. М. Інституційна природа державної влади та система її політико-правових інститутів. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Харків, 2003. Вип. № 5. С. 3-16.
23. Герман Ю. О. Феномен «деліберативної політики» у системі поглядів Ю. Габермаса. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2011. Вип. 1 (1). С. 74-75.
24. Гетман Ю. Диджиталізація публічної сфери як підґрунтя інституціоналізації громадсько-політичної активності онлайн. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2022. Вип. 4. С. 90-102. DOI: <https://doi.org/10.15407/sociology2022.04.090>. (дата звернення: 10.05.2023).
25. Гоббс Томас. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної. Київ: Дух і літера, 2000. 606 с.
26. Грабовська І. Єврореволюція як Революція Гідності в контексті цивілізаційної проблематики. *Філософська думка*. 2014. № 6. С. 39-45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Philos_2014_6_5. (дата звернення: 14.10.2021).
27. Громадянське суспільство України: політика сприяння та залучення, виклики та трансформації. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-12/dopov_gromadsuspilstvo_druk_04_12_2019.pdf. (дата звернення: 14.10.2021).
28. Гутман Е., Томпсон Д. Устрій дорадчої демократії. Демократія: антологія. Київ: Смолоскип, 2005. 363 с.
29. Даймонд Л. Три парадокси демократії. Демократія: антологія. Київ: Смолоскип, 2005. С. 92-104.
30. Дарендорф Р. У пошуках нового устрою: лекції на тему політики й свободи у ХХІ столітті. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 110 с.
31. Дем'яненко О. О. Громадянське суспільство як чинник політичної модернізації: дис ... канд. політ. наук: 23.00.02. Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2019. 208 с.

32. Денисюк А. В. Політичний діалог як чинник консолідації українського суспільства: дис ... канд. політ. наук. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків. 2023. 233 с.

33. Дзюндзюк Б. В. Інструменти сприяння онлайн-деліберації в умовах віртуалізації суспільних відносин. *Актуальні проблеми державного управління*. 2016. № 1. С. 211-216. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2016_1_37. (дата звернення: 14.02.2021).

34. Діалог органів державної виконавчої влади та громадянського суспільства, 2017. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journalpaper/2017/jun/4864/dniprov0.pdf>. (дата звернення: 14.10.2021).

35. Дніпров О. Взаємодія органів виконавчої влади та громадських інституцій: адміністративно-правовий аспект. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 138-143. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.4.20>. (дата звернення: 10.05.2023).

36. Дорошенко В. А. Деякі аспекти удосконалення чинного законодавства у сфері здійснення громадського контролю в Україні. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття*. Харків, 2019. С. 88-91.

37. Драйзек Дж. Політичне включення та динаміка демократизації. Американський політичний науковий огляд. 1996. Т. 9. № 3.

38. Європейська стратегія щодо інновацій та доброго врядування на місцевому рівні. Основні завдання, історія виникнення та досвід впровадження. URL : http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2015/05/Strategy_for_Innovation.pdf. (дата звернення: 10.12.2021).

39. Ємець Л. О. Публічне управління неполітичними об'єднаннями громадян: монографія. Дніпро: Право і суспільство, 2015. 202 с.

40. Єременко О. Подієві уроки Майдану. *Філософська думка*. 2014. № 3. С. 126-129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Philos_2014_3_12. (дата звернення: 10.12.2021).

41. Єрмоленко В. Рідинні ідеології: Україна, Росія і нове століття. *Філософська думка*. 2014. № 6. С. 29-38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Philos_2014_6_4. (дата звернення: 10.12.2021).
42. Жодних рішень для громадянського суспільства без громадянського суспільства. URL: <https://www.prostir.ua/?focus=zhodnyh-rishen-dlya-hromadyanskoho-suspilstva-bez-hromadyanskoho-suspilstva-oleksandr-yarema>. (дата звернення: 20.11.2021).
43. Жужа Л. О. Модифікація функцій громадянського суспільства під впливом антитерористичної операції в Україні. *Сучасне суспільство*. 2016. Вип. 1. С. 76-86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cuc_2016_1_9. (дата звернення: 12.05.2021).
44. Задоянчук О. Соціально-політичні аспекти становлення громадянського суспільства в Україні. *Людина і політика*. 1999. №1. С. 16-20.
45. Зайченко С. Громадянське суспільство України: цифри і факти. *Європейський простір*. 2018. URL: <https://www.prostir.ua/?news=hromadyanske-suspilstvo-ukrajiny-tsyfry-i-fakty>. (дата звернення: 10.12.2021).
46. Засудження СРСР, дерусифікація, Майдан – як змінюється ставлення українців до політики національної пам'яті на тлі російської агресії. URL: https://dif.org.ua/article/zasudzhennya-srsr-derusifikatsiya-maydan-yak-zminyuetsya-stavlennya-ukraintsiv-do-politiki-natsionalnoi-pamyati-na-tli-rosiyskoi-agresii#_Toc125113322. (дата звернення: 23.12.2023).
47. Захарченко М. С. Методологічні засади деліберативної моделі демократії: дис ... канд. філос. наук: 09.00.03. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ. 2015. 175 с.
48. Зелена книга української конституційної реформи: матеріали для громадського обговорення. Київ: «Лікей», 2007. 32 с.
49. Зеленько Г. Політична участь і громадська самоорганізація в Україні: не втратити б шанс. Розвиток демократії та демократична освіта в Україні. Доповіді III міжнародної наукової конференції. 2005. Львів. С. 87-96. URL:

www.democracy.kiev.ua/publications/collections/conference_2005/section_4/Zelenko.doc. (дата звернення: 12.05.2021).

50. Зміст, принципи та мета реформи з децентралізації. URL : <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/436/25.08.2019.pdf>. (дата звернення: 12.05.2021).

51. Зроби за мене: українці готові до самоорганізації, але покладають відповідальність за свій добробут на державу. URL: <https://dif.org.ua/article/zrobi-za-mene-ukraintsi-gotovi-do-samoorganizatsii-ale-pokladayut-vidpovidalnist-za-sviyu-dobrobut-na-derzhavu>. (дата звернення: 21.12.2022).

52. Зубченко С. О. Концептуальні засади політики гуманітарної безпеки Української Держави в умовах демократичних перетворень: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 21.01.01. Київ, 2011. 20 с.

53. Індекс демократичності міст 2020. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/631/City-Democracy-Index-2020.pdf>. (дата звернення: 25.11.2021).

54. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. Підсумки конференції «Вплив COVID-19 на інструменти місцевої демократії». 2021. URL: <http://www.ier.com.ua/ua/institute/news?pid=6600>. (дата звернення: 10.05.2023).

55. Калініченко М. М. Влада громадянського суспільства: монографія. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. 200 с.

56. Каращук М., Ліпін М. Інклюзія, демократія і влада в контексті політичної суб'єктивації. *Політологічний вісник*. 2023, № 90. С. 59-84. DOI: <https://doi.org/10.17721/2415-881x.2023.90.59-84>. (дата звернення: 20.01.2024).

57. Каращук М. Демократія, громадянське суспільство і безпека в умовах поширення ситуації ризику. *Політологічний вісник*. 2023, № 89. С. 175-187. DOI: <https://doi.org/10.17721/2415-881x.2022.89.175-187> (дата звернення: 23.12.2023).

58. Карлова В. В. Державна політика у сфері культури: сутність та особливості реалізації в сучасних умовах: автореф. дис. ... канд. наук з держ. управління: 25.00.01. Київ, 2003. 17 с.

59. Кирилюк Ф. М., Батрименко О. В. Історія зарубіжних політичних вчень: навч.-метод. посіб. Київ: ТОВ «XXI століття: Діалог культур», 2005. 256 с.

60. Кіндзерський С. А. Державне управління в гуманітарній сфері регіону України: стан та тенденції розвитку: автореф. дис. ... канд. наук з держ. управління: 25.00.02. Київ, 2006. 18 с.

61. Кірюхін Д. Теорія деліберативної демократії та «факт незгоди». *Філософська думка*. 2020. № 5, С. 73-86. DOI: <https://doi.org/10.15407/fd2020.05.073>. (дата звернення: 14.01.2021).

62. Кіянка І. Б. Публічна політика та популізм у XXI столітті: приклад США. *Держава і право*. 2018. Вип. 81. С. 41.

63. КМІС. Демократія, права і свободи громадян та медіаспоживання в умовах війни. 17 серпня 2022. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1132&page=1>. (дата звернення: 10.05.2023).

64. Ковалевська Д. Деліберативна демократія у процесах взаємодії громадянського суспільства і держави в Україні та світі. Науково-теоретичний альманах «Грані». Том 26. № 5, 2023. С. 26-31.

65. Ковальов А. В. Концепція деліберативної демократії Джеймса Фішкіна: теоретичний та практичний аспекти: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01. Київ, 2018. 203 с.

66. Ковальов А. В. Партисипаторний напрям демократії як предтеча деліберативного підходу. *Вісн. Львівського університету*. Серія філософсько-політологічні студії. 2018. Вип. 17, С. 180-186.

67. Козюра І. В. Місцеве самоврядування: канадський досвід для України: монографія. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2013. 368 с.

68. Колодій А. Процес деліберації як складова демократичного врядування. Демократичні стандарти врядування й публічного адміністрування.: матеріали наук. практ. конф. ЛРІДУ НАДУ при Президентові України, 4 квітня 2008 р. Львів, 2008. С. 106-110.
69. Колодій А. Поняття і концепції демократичного врядування як напряму політичних та управлінських досліджень. Демократичне врядування в контексті глобальних викликів та кризових ситуацій: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, 3 квітня 2009 р. Львів. 2009. С. 10-25.
70. Косенко Д. В. Деліберативна модель демократії в комунікативній теорії Ю.Габермаса. *Дні науки філософського факультету*. Київ, 2013. Ч. 9. С. 350-352.
71. Косілова О. І. Політичні функції громадянського суспільства: дис. ... канд. пол. наук: 23.00.01. Київ, 2007. 190 с.
72. Косілова О. І. Функції органів місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства. *Дні науки філософського факультету*. Київ, 2007. С. 54-55.
73. Костючков С. К. Громадянське суспільство і держава: політико-правові та соціальні аспекти взаємодії. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. 2012. Т. 182, Вип. 170. С. 38-40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2012_182_170_10. (дата звернення: 10.12.2021).
74. Кочубей Л. Політична комунікація як фактор розвитку громадянського суспільства. *Демократизація політичних інститутів і суспільний розвиток в Україні. Збірник наукових праць*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 432 с.
75. Кравченко Ю. Ф. Проблема деліберативної демократії. *Вісн. Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2003. Вип. 24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2003_24_26. (дата звернення: 10.08.2022).

76. Кресіна І. Громадянське суспільство і проблема народовладдя в Україні. *Наукові записки*. Київ, 2004. 460 с.
77. Кривонос Р. А. Українсько-нідерландська співпраця як складова реалізації євроінтеграційних прагнень України. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012. Вип. 111 (Ч. I). С. 50-59.
78. Крук Н. В. Деліберативна демократія як базовий методологічний інструмент вивчення інформаційної відкритості влади. *Перспективи*. 2013. №2. С. 60-64.
79. Куриленко А. В. Комунікативна складова легітимації влади в демократичних режимах епохи постмодерну. Доктор філософії: спец. ... 052 – Політологія. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2024. 192 с.
80. Лазорський А. О. Громадянське суспільство і держава: взаємозв'язок та взаємодія. *Часопис Київського університету права*. 2014. №4. С. 338-341. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkur_2014_4_81. (дата звернення: 10.08.2022).
81. Латигіна Н. Демократизація Центральної та Східної Європи: різноманітні підходи і універсальні ознаки. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень*. Київ, 2008. Вип. 37. С. 233-242.
82. Левченко Д. Особливості функціонування громадянського суспільства в умовах деліберативної демократії. *Політологічний вісник*. 2021. Вип. 87. С. 206-217.
83. Левченко Д., Оніщенко А. Легітимація влади як ключовий елемент деліберативної демократії. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. Том 24 № 5. 2021. С. 87-91.
84. Лещенко Р. М. Взаємовідносини держави та громадянського суспільства у Великобританії: досвід для України. *Форум права*. 2018. № 3. С. 48-55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2018_3_8. (дата звернення: 10.05.2023).
85. Лійпхард А. Мажоритарна та консенсусна модель демократії. *Демократія: Антологія*. Київ: Смолоскип, 2005. С. 774-801.

86. Мазур О. Інститути громадянського суспільства як чинник модернізації виборчої системи. *Політичний менеджмент*. 2006. №5. С. 53-65.
87. Макінтайр Е. Після чесноти: дослідження з теорії моралі. Київ: Дух і літера, 2002. 436 с.
88. Малкіна Г. Боротьба за демократію: від воєнного стану до післявоєнної консолідації. *Leviathan: науково-популярний політологічний журнал*. Київ, 2023. №2. С. 8-12.
89. Малкіна Г. Демократія і політична відповідальність. Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. Київ, 2010. Вип. 21. С. 23-32.
90. Мамчак С. Концепція деліберативної демократії Ю. Габермаса у контексті полеміки між лібералами та комунітаристами. *Вісн. Львівського університету*. Серія: Філософські науки. 2013. Вип. 16. С. 98-105.
91. Матійчик А. В. Самоорганізація громадянського суспільства як чинник демократичної модернізації політичної системи України: дис. ... канд. пол. наук: 23.00.02. Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, Львів. 2016. 221 с.
92. Медведська В. Ю. Деліберативна демократія як модель взаємодії держави та громадянського суспільства. Доктор філософії: спец. ... 052 – Політологія. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2022. 206 с.
93. Медведська В. Ю. Деліберативні механізми взаємодії влади та громадянського суспільства. *Молодий вчений*. 2019. № 9 (73). С. 18-23. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-5>. (дата звернення: 10.05.2023).
94. Медведська В. Ю. Специфіка становлення й розвитку віртуалізації деліберативного діалогу між громадянами та представниками органів державної влади. *Вісн. Львівського університету*. Серія філософсько-політичні студії. Львів, 2021. Випуск 36. С. 218-224.
95. Мельник Н. В. Взаємодія інститутів громадянського суспільства з органами державної влади. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія Юридична. 2015. Вип. 3. С. 17-25.

96. Механізми управління конфліктами у взаємодії органів влади та громадянськості на регіональному рівні. 2019. URL: <https://nuczu.edu.ua/images/topmenu/science/spetsializovani-vcheni-rady/arefKarlov.pdf>. (дата звернення: 10.10.2023).
97. Моргун В. А. Періодизація розбудови громадянського суспільства в незалежній Україні. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2003. № 4. С. 223-229.
98. Мустафаєва Е. Інструменти деліберативної демократії в добровільному об'єднанні територіальних громад. *Актуальні проблеми державного управління*. 2018. Вип. 2. С. 125-130. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/apdyo_2018_2_24.pdf. (дата звернення: 12.05.2021).
99. Навроцький В. В., Менджул М. В. Кампанії адвокати як інструмент демократичних перетворень. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2011. 84 с.
100. Нікітенко Л. О. Еволюція ідеї партисипативної демократії. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 346-350. URL: <http://app-journal.in.ua/2022.pdf>. (дата звернення: 10.10.2023).
101. Нікіфорова А. Х., Постригань Г. Ф. Довіра як складова сучасної демократії. *Вісн. Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Філософія. Політологія. Київ, 2005. Вип. 73/75. С. 120-122.
102. Опитування громадської думки для оцінки змін в обізнаності громадян щодо громадських організацій та їхньої діяльності. USAID, PACT. 2020-2021. URL: https://www.dropbox.com/s/2er2xuxyf3m6syp/Pact%20USAID_Engage_CEP_poll_w8_Dec20-Jan21_slides_Ukr_public.pdf?dl=0#. (дата звернення: 11.07.2022).
103. Осадча О. Л. Трансформація демократичних систем в сучасних умовах: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. Київ, 2013. 19 с.
104. Офіс Ради Європи в Україні. Заява Європейського комітету з питань демократії та врядування (CDDG) про поточну агресію Російської Федерації проти України. 2022, 28 березня. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/zaava>

evropejs-kogo-komitetu-z-pitan-demokratii-ta-vraduvanna-cddg-pro-potocnu-agresiu-rosijs-koi-federacii-proti-ukraini. (дата звернення: 10.10.2023).

105. Пасісниченко В. Громадянське суспільство: сучасні дебати та їх соціологічні імплікації. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. 2010. Вип. 16. С. 45-49.

106. Петроє О. М. Поняття «діалог» у термінологічній традиції зарубіжної та вітчизняної наукової думки. Державне управління: теорія та практика. 2011. URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Petroe.pdf>. (дата звернення: 10.10.2020).

107. Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні: Постанова Верховної Ради України від 17.12.1993 р. № 3748-XII. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3748-12#Text> (дата звернення: 04.11.2020).

108. Полтораков О. Ю. Глобальне громадянське суспільство в системі міжнародних відносин. *Дослідження світової політики*. Київ, 2008. Вип. 44. С. 149-153.

109. Порядок про проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики: постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.12.2020).

110. Почути не всіх. Чому президент Зеленський не реагує на інструмент петицій? URL: <https://www.chesno.org/post/5850/>. (дата звернення: 25.01.2024).

111. Правдюк А. Л. Астротурфінг в соціальних мережах як загроза демократичному державотворенню. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. Вип. 1 (15). С. 154-166. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-1\(15\)-154-166](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-1(15)-154-166). (дата звернення: 2.01.2024).

112. Практичний довідник для посадових осіб «Комунікація органів місцевого самоврядування». Федерація канадських муніципалітетів. Проект міжнародної технічної допомоги «Партнерство для розвитку міст», 2019. URL:

http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2019/05/Media_Guide.pdf. (дата звернення: 21.10.2021).

113. Проценко О. В. Демократія в сучасній Україні – партисипаторна чи делегативна, «сильна» чи «крихка»? Актуальні проблеми політики. Одеса, 2012. Вип. 44. С. 220-221.

114. Радченко О. В. Чинники впливу Інтернет-комунікацій на політичну взаємодію. *Актуальні проблеми політики*. Одеса. 2012. Вип. 45. С. 221-228.

115. Рзаєв П. А. Наукові підходи до визначення змісту терміна «громадянське суспільство». *Молодий вчений*. 2014. №6 (2). С. 186-189. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2014_6%282%29__50. (дата звернення: 12.05.2021).

116. Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія». 2009. 287 с.

117. Ролз Дж. Політичний лібералізм. Сучасна політична філософія. Київ: Основи. 2000. 382 с.

118. Романюк А. Порівняльний аналіз основних форм політичної участі громадян країн Західної Європи. *Віче*. 2008. № 1. С. 44.

119. Ротар Н. Діалогові форми політичної участі: передумови та перспективи становлення в Україні. *Політичний менеджмент*. 2007. № 1 (22). С. 75-76.

120. Рудич Ф. М., Курас І. Ф. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку. Київ: Парлам. вид-во. 2002. 327 с.

121. Рудич Ф. М. Політичний режим та народовладдя: методологічний контекст. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2010. № 1 (45). С. 20-22.

122. Семенченко Ф. Г. Демократія як політична цінність українського суспільства. *Проблеми міжнародних відносин: зб. наук. пр.* Київ, 2018. Вип. 13. С. 57-74.

123. Сивак Т. Деліберативна демократія як основа становлення стратегічних комунікацій в Україні. *Zeszyty Naukowe Instytutu Administracji Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie*. 2017. 1 (15), P. 23-33. DOI: <http://dx.doi.org/10.16926/gea.2017.01.02>. (дата звернення: 10.08.2022).
124. Сміт Дж. Світове громадянське суспільство. Міжнародні громадські рухи та організації і соціальний капітал. *Журнал «І»*. 2001. №21. С. 18-26.
125. Соболь В. А. Теоретико-методологічні засади дослідження звернень громадян як інституту реалізації прав і свобод у громадянському суспільстві. *Державне управління: теорія та практика*. 2012. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_42. (дата звернення: 17.02.2021).
126. Стандратюк Д. Особливості деліберативної демократії як способу легітимації та залучення громадян до процесу прийняття політичних рішень. *Вісн. Львівського університету*. 2023. Вип. 48. С. 300-306. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.48.37>. (дата звернення: 2.01.2024).
127. Телешун С. Ефективне управління і публічна політика як напрям реалізації політичної влади в умовах кризи. *Політичний менеджмент*. 2009. № 2. С. 35-45.
128. Токвіль А. Про демократію в Америці. Київ: Всесвіт, 1999. 590 с.
129. Толкачова І. А. Громадянське суспільство як головна умова існування правової держави. *Молодий вчений*. 2015. № 12 (3). С. 98-102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2015_12%283%29__25. (дата звернення: 12.05.2021).
130. Трач Ю. В. Тенденції та основні прояви віртуалізації сучасної культури. *Культура і мистецтво у сучасному світі*. 2016. Вип. 17. С. 101-108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kmss_2016_17_15. (дата звернення: 17.02.2021).
131. Третяк О. А. Публічна сфера політики та громадянське суспільство: особливості взаємної інтерналізації. *Вісн. Дніпропетровського університету*. Серія: «Філософія. Соціологія. Політологія». 2015. № 5. С. 4-9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdufsp_2015_5_3. (дата звернення: 10.10.2023).

132. Третяк О., Торяник В. Громадська думка та публічна сфера політики: можливості взаємовпливу в умовах демократизації. *Вісн. Донецького національного університету імені Василя Стуса*. Серія: «Політичні науки». 2023. № 8. С. 27-32. DOI: <https://doi.org/10.31558/2617-0248.2023.8.4>. (дата звернення: 22.12.2023).

133. Третяк О. Сталий розвиток як концепт сучасних політичних комунікацій: відображення в публічній сфері політики. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2023. 15(2). С. 74-81. DOI: <https://doi.org/10.15421/352345>. (дата звернення: 30.12.2023).

134. Тупиця О. Л. Профспілки і громадянське суспільство: виклики політизації. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2013. Вип. 6 (2). С. 152-155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/filipol_2013_6%282%29__35. (дата звернення: 10.08.2022).

135. Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» від 12 січня 2015 року. № 5. 2015. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>. (дата звернення: 10.08.2022).

136. Указ Президента України від 25.02.2017 р. № 47/2017 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/47/2017>. (дата звернення: 10.08.2022).

137. Українці найбільше довіряють волонтерам. Опитування. 2018. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2387904-ukrainci-najbilsedoviraut-volonteram.html>. (дата звернення: 17.02.2021).

138. Участь громадськості у процесі прийняття рішень на місцевому рівні. Лабораторія законодавчих ініціатив. Британська Рада в Україні, Асоціація «Соціально-Економічні Стратегії та Партнерства». Київ, 2012. 64 с. URL: <https://parlament.org.ua/upload/docs/GUIDE%20final%20version%20UKRAINIAN.pdf>. (дата звернення: 10.06.2021).

139. Федірко О. І. Гегелівське обґрунтування сутності громадянського суспільства і сучасність. *Політологічний вісник*. 2002. Вип. 10. С. 66-72.

140. Цвих В. Ф. Громадянська непокора як вияв владного потенціалу громадянського суспільства. *Трибуна*. №1-2. 2017. С. 20-24.
141. Цвих В. Ф., Неліпа Д. В. Соціальний діалог: основні підходи до визначення. *Вісн. Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Філософія. Політологія*. 2006. Вип. 81-83. С. 182-185.
142. Чабан О. О. Переваги, недоліки та межі застосування партисипативної моделі демократії. *Вісн. ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2014. № 1091. С. 38-44.
143. Чи спроможне громадянське суспільство стати соціальною основою модернізації України? URL: <https://dif.org.ua/article/chi-spromozhne-gromadyanske-suspilstvo-stati-sotsialnoyu-osnovoyu-modernizatsii-ukraini>. (дата звернення: 20.12.2022).
144. Шапаренко О. В. Деліберативна функція соціальних мереж. *Вісн. ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Серія «Філософія»*. 2013. Вип. 41 (1). С. 58-68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_filos_2013_41%281%298. (дата звернення: 17.02.2021).
145. Шляхтун П. П. Політологія: історія та теорія. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 472 с.
146. Шмідт Г., Штерн Ф. Наша епоха. Діалог. Київ: Темпора, 2011. 318 с.
147. Щедрова Г. П. Громадянське суспільство і демократична правова держава: проблеми взаємовпливу. Київ: Інститут системних досліджень освіти, 1994. 51 с.
148. Яковлев Д. Політичний вибір посадових осіб публічної влади в Україні: політико-психологічні чинники. *Габітус*. 2023. № 53. С. 212-217. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.53.36>. (дата звернення: 22.12.2023).
149. Яковлев Д., Яковлева Л. Політика без ток-шоу. Потенціал звернень публічних інтелектуалів щодо легітимації влади. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2022. № 39. С. 163-169. DOI: <https://doi.org/10.32782/apfs.v039.2022.28>. (дата звернення: 2.01.2023).

150. Abdullah N. N. & Rahman M. F. A. The Use of Deliberative Democracy in Public Policy Making Process. *Public Policy and Administration Research*. 2015. Vol. 5 (3). P. 221-229. DOI: 10.2139/ssrn.2769105. (access date: 20.05.2021).
151. About Involve – UK’s Leading Public Participation Charity. URL: <https://www.involve.org.uk/about/about-involve> (access date: 18.12.2022).
152. Ackerman B., Fishkin J. *Deliberation Day*: New Haven: Yale University Press, 2008. DOI: <https://doi.org/10.12987/9780300127027>. (access date: 22.01.2022).
153. Ackerman B. Why Dialogue? *The Journal of Philosophy*. 1989. Vol. 86. Iss. 1. P. 5-22. DOI: <https://doi.org/10.2307/2027173>. (access date: 22.01.2022).
154. Apel K.-O. *Auseinandersetzungen in Erprobung des transzendental pragmatischen Ansatzes*. Frankfurt. M. 1998. 886 p.
155. Benhabib S. *Models of Public Space: Hanna Arendt, the Liberal Tradition, and Jurgen Habermas. Situating the Self: Gender, Community and Postmodernism in Contemporary Ethics*. Cambridge, England: Polity Press, 1992. P. 89-120.
156. Bessette J. *Deliberative Democracy: The Majority Principle in Republican Government. How Democratic is the Constitution?* Washington, D.C., AEI Press. 1980.
157. Bessette J. M., Pitney J. J. *American government and politics: Deliberation, democracy, and citizenship*. Boston, MA: Wadsworth, 2010. 736 p.
158. Bessette M. Joseph. *Deliberation in Congress: A Preliminary Investigation*. Ph.D. dissertation. University of Chicago, June 1978. P. 5.
159. Besson S., Marti J. L. *Deliberative Democracy and its Discontents* (1st ed.). Routledge. 2006. 296 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315258249>. (access date: 22.12.2020).
160. Biegelbauer P., Hansen J. *Democratic Theory and Citizen Participation: democracy models in the evaluation of public participation in science and technology. Science and Public Policy*. 2011. Iss. 38(8), p. 589-598. DOI: <https://doi.org/10.3152/030234211X13092649606404>. (access date: 13.01.2023).

161. Brady A. The Future Role of Civil Society. Geneva: The World Economic Forum. 2013. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_FutureRoleCivilSociety_Report_2013.pdf. (access date: 22.05.2022).
162. Brief for policy makers: The Contribution of Government Communication Capacity to Achieving Good Governance Outcomes: The George Washington University's Elliott School for International Affairs Linder Commons Room, February 19, 2009. URL: <http://siteresources.worldbank.org/EXTGOVACC/Resources/BriefGovCommCapacity>. (access date: 15.02.2022).
163. Burnett R. M. The handbook of Internet studies. Chichester, UK: John Wiley & Sons, 2010. P. 168-187.
164. Castells Manuel, Mireia Fernandez-Ardevol, Jack Linchuan Qui, and Araba Sey. Mobile communication and society: A global perspective. Cambridge, MA: MIT Press. 2006.
165. Castells Manuel. The New Public Sphere: Global Civil Society, Communication Net-works, and Global Governance, The Annals of the American Academy of Political and Social Science. Vol. 616, № 1. 2008. P. 78-93.
166. Chambers S. Rhetoric and the Public Sphere. Has Deliberative Democracy Abandoned Mass Democracy? Political Theory. 2009. Vol. 37. № 3. P. 323-350.
167. Chwalisz C., Česnulaitytė I. What is a 'successful' representative deliberative process for public decision-making? Assessing the evidence. Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions. Catching the Deliberative Wave. OECD Publishing, Paris. 2020. P. 80-115. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/governance/innovative-citizen-participation-and-new-democratic-institutions_339306da-en#page3. (access date: 10.01.2024).
168. Cohen J. Deliberation and democratic legitimacy: The good polity. Normative analysis of the state. Oxford: Basil Blackwell, 1989. 203 p.

169. Communication and Electronic Public Administration: Some Issues in the Context of the Czech System of Public Administration. URL: http://www.nispa.org/files/conferences/2006/papers/200604101232100.NISPA_2006_Spacek_Spalek.pdf. (access date: 19.07. 2022).

170. Components of a Citizens Jury. Center for New Democratic Processes. URL: <https://www.cndp.us/about-us/how-we-work/components-of-a-citizens-jury/>. (access date: 21.10.2020).

171. Conover P., Searing D. Studying ‘Everyday Political Talk’ in the Deliberative System. *Acta Polit.* 2005. Vol. 40. P. 269-283. DOI: <https://doi.org/10.1057/palgrave.ap.5500113>. (access date: 17.12. 2022).

172. Costanza-Chock, Sasha. Analytical note: Horizontal communication and social movements. Los Angeles: Annenberg School of Communication. 2006.

173. Craig J. Calhoun. *Habermas and the Public Space*. Cambridge: MIT Press, 1992. P. 81.

174. Crouch C. *Post-Democracy*. Cambridge: Polity Press. 2004.

175. Dahl R. A. *How Democratic Is the American Constitution?* New Haven, Yale University Press, 2001.

176. Dean J., J. W. Anderson, and G. Lovink, eds. 2006. *Reformatting politics: Information technology and global civil society*. New York: Routledge.

177. Decision № 1672 / 2006 / EC of the European Parliament and of the Council of 24 October 2006 establishing a Community Programme for Employment and Social Solidarity – Progress. Official Journal of the European Union. 15.11.2006. № L 315. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/;ELX_SESSIONID=jnRpJ2JSRXGlzn6m1f725csnSBLz9bvNJf7VGpPNNytSFTfgfQ72!-2121115036?uri=CELEX:02006D1672-20100408. (access date: 10.01.2021).

178. Deliberative Process. URL: <https://www.sciencedirect.com/topics/computer-science/deliberative-process>. (access date: 20.02.2021).

179. Deveaux M. A Deliberative Approach to Conflicts of Culture. *Political Theory*. 2003 Vol. 31(6). P. 780-807. DOI: <https://doi.org/10.1177/0090591703256685>. (access date: 19.07. 2022).

180. Dewey D. *Democracy and Education: Sat. / per. from English M.: Pedagogy-Press*, 2000. 382 p.

181. Dewey J. *The Public and its Problems*. Edited by Melvin L. Rogers, Penn State University Press, 2012. URL: <http://www.jstor.org/stable/10.5325/j.ctt7v1gh>. (access date: 1.07.2023).

182. Dryzek J. *Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics and Contestations*. Oxford University Press. 2000. 195 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/S000305540040016X> (access date: 5.07.2023).

183. Dryzek J. *Deliberative Democracy in Divided Societies: Alternatives to Agonism and Analgesia*. *Political Theory*. 2005, Vol. 33, № 2. P. 218-242. URL: <https://www.jstor.org/stable/30038413>. (access date: 11.11.2022).

184. E-service-expert.com. URL: <http://www.e-service-expert.com/e-Government-UK.html> (access date: 11.11.2020).

185. *Effective Communication and Public Participation: 2015 MRSC of Washington*. All rights reserved. Privacy and Terms. URL: <http://mrsc.org/Home/Publications.aspx>. (access date: 19.07. 2022).

186. Elstub S., Ercan S, Mendonca R. *The Fourth Generation of Deliberative Democracy*. *Critical Policy Studies*. 2016. Vol. 10. № 2. P. 139–151. DOI: <https://doi.org/10.1080/19460171.2016.1175956>. (access date: 19.07. 2022).

187. Elstub S., McLaverty P. *Deliberative Democracy: Issues and Cases*. Edinburg University Press. 2014. 256 p. URL: <https://www.jstor.org/stable/10.3366/j.ctt1g0b2zh>. (access date: 26.04.2021).

188. EU for Citizen. URL: http://www.ukom.gov.si/en/communication_of_eu_affairs/eu_for_citizens. (access date: 17.12. 2022).

189. EuroP Com 2015 conference. URL: <https://www.eshg.org/index.php?id=95>. (access date: 17.12. 2022).

190. European Affairs Information Department. URL: <http://www.vlada.cz/en/evropske-zalezitosti/organizace-utvaru/odbor-informovani-o-ez/european-affairs-information-department>. (access date: 11.11.2022).
191. European Governance: A White Paper. Brussels, 2001, COM. 428. P. 17.
192. Fishkin J. Deliberation by the People Themselves: Entry Points for the Public Voice. *Election Law Journal: Rules, Politics, and Policy*. 2013. Vol. 12 (4). P. 490-507.
193. Fishkin J. *Democracy and Deliberation: New Directions for Democratic Reform*. New Haven and London: Yale University Press, 1991. 133 p. DOI: 10.2307/2132298. (access date: 11.11.2022).
194. French D., Laver M. Participation Bias, Durable Opinion Shifts and Sabotage through Withdrawal in Citizens' Juries. *Political studies*. 2009. Vol. 57. P. 422-450.
195. Friedrich Guggenberger B. *Theory of Democracy*. Policy. 1991. №4.
196. Friess D., Herff N. K. The Doctors of Democracy: Self-Image and Democratic Values of Participatory Practitioners. *Journal of Deliberative Democracy* 19(1). 2023. DOI: <https://doi.org/10.16997/jdd.1353>. (access date: 5.01.2024).
197. Galegher J. Legitimacy, Authority, and Community in Electronic Support Groups. *Written Communication*. 1998. Vol. 15. P. 493-530.
198. Goodin R., *Reflective Democracy*. *Journal of Moral Philosophy*. 2008. Vol. 5. P. 313-324.
199. *Government Communication Professional Competency Framework*. April 2013. URL: <https://www.onlinejobs.co.uk/fco/documents/CommsCompetency-Framework.Pdf>. (access date: 15.12.2022).
200. *Government Engagement and Communication Strategies with Communities*. Institute for Strategic Dialogue. URL: <https://www.counterextremism.org/resources/details/id/540/government-engagementand-communication-strategies-withcommunities>. (access date: 15.12.2022).

201. Habermas J. *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois society*. Cambridge, MA: MIT Press, 1991. 301 p.

202. Hague B. N. *Digital Democracy: Discourse and Decision Making in the Information Age* / B. N. Hague, B. D. Loader (eds.). London: Routledge, 1999. 294 p.

203. Hampton K. N. How new media affords network diversity: Direct and mediated access to social capital through participation in local social settings. K. N. Hampton, C.-j. Lee, E. J. Her. *New Media & Society*. 2011. Vol. 7. P. 1031-1049.

204. Haran O. *Democracy at War: What Ukrainians Think*. *Ukraine Analytica*. 2023. 03 (32). P. 32-38.

205. Hardy G. *Successfully managing change*. Hauppauge, NY: Barons Educational Services, Inc, 1997. P. 269-299.

206. Hasmath R. *Discourse, Deliberation and Difference in an Authoritarian Public Sphere*. *Journal of Deliberative Democracy*. 2023. 19(1). DOI: <https://doi.org/10.16997/jdd.1182>. (access date: 10.01.2024).

207. Hees M. van. *The limits of epistemic democracy. Social choice and welfare*. 2007. Vol. 28, № 4. P. 649-666.

208. Held D. *Models of Democracy*. Cambridge, UK: Polity Press. 1996. c. 387].

209. Hobbes T. *Leviathan or the Matter, Forme, & Power of a Commonwealth Ecclesiasticall and Civill*. Oxford, 1947.

210. Hoffman D. *Review of Three National Issues Forums Issue Guides for Deliberative Forums*. *Journal of Political Science Education*. 2020. DOI: <https://doi.org/10.1080/15512169.2020.1811111>. (access date: 8.01.2024).

211. Honig B. *Between Decision and Deliberation: Political Paradox in Democratic Theory*. *American Political Science Review*. 2007. Vol. 101. № 1. P. 1-17.

212. *How to Get People to Talk to One Another Again? Citizens' assemblies*. *National & World Affairs. The Harvard Gazette*. URL:

<https://news.harvard.edu/gazette/story/2021/05/jane-mansbridge-offers-a-solution-to-mending-a-riven-democracy/>. (access date: 16.06.2021).

213. Howard M. Grand Strategy in the Twentieth Century, *Defence Studies*. 2001. 1:1, 1-10. DOI: 10.1080/714000007. (access date: 10.01.2023).

214. Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions: Catching the Deliberative Wave. OECD Publishing, Paris, 2020. DOI: <https://doi.org/10.1787/339306da-en>. (access date: 22.06.2021).

215. Janssen D. Online forums and deliberative democracy. *Acta Politica*. 2005. Vol. 40. P. 317-335.

216. Juris J. Networked social movements: The movement against corporate globalization. In *The net-work society: A cross-cultural perspective*, ed. Manuel Castells. Cheltenham, UK: Edward Elgar. 2004. P. 341-362.

217. Keane John. Eleven Theses on Markets and Civil Society, *Journal of Civil Society* 2005, Vol. 1, №. 1. P. 25-34.

218. Keck Margaret E., and Kathryn Sikkink. *Activists beyond borders: Advocacy networks in international politics*. Ithaca, NY: Cornell University Press. 1998.

219. Kersting N. Participatory Democracy and Sustainability. *Deliberative Democratic Innovation and Its Acceptance by Citizens and German Local Councilors*. Sustainability. 2021. Iss. 13. DOI: <https://doi.org/10.3390/su13137214>. (access date: 22.01.2022).

220. Kondrashov O., Nelipa D., Kobylnyk V., Karashchuk M., & Liashchenko I. Democracy under Conditions of War: Challenges and Prospects. *Political Questions*. 2023. 41(77). P. 809-829. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4177.53>. (access date: 8.01.2024).

221. Kotter J. *Our Iceberg Is Melting: Changing and succeeding under any conditions*. London; Macmillan Reprints edition. 1 September. 2006. 160 p.

222. Kovalevska D. Interaction of civil society and the state in a deliberative democracy: Ukraine and global trends. *Politology bulletin*. 2023. Iss. 91. P. 352-363.

223. Kovalevska D., Karashchuk M. Investigating the functioning of civil society in a state governed by the rule of law in a deliberative democracy. Вісник НТУУ "КПІ" Політологія. Соціологія. Право. № 1(57). 2023. С. 89-96.

224. Landa D., Meirowitz A. Game theory, information, and deliberative democracy. American journal of political science. 2009. Vol. 53, № 2. P. 427-444.

225. Lasswell H. Propaganda technique in the world war. London: K. Paul, Trench, Trubner & co., ltd., New York: A. A. Knopf, 1927. 233 p.

226. Let's talk about Europe – Hungarian Reflection Plan. URL: <http://www.nefmi.gov.hu/english/education>. (access date: 15.12.2022).

227. Levchenko D. Deliberative democracy as a challenge of civil society. International Scientific Conference «The Days of Science of the Faculty of Philosophy – 2021». Kyiv, April 21-22, 2021. С. 345-347.

228. Levy R. Rights and Deliberative Systems. Journal of Deliberative Democracy 18(1). 2022. DOI: <https://doi.org/10.16997/jdd.1086>. (access date: 22.01.2023).

229. Lewis L. Communication change: Four cases of quality programs. International Journal of Business Communication. 2000. Vol. 37. № 2. P. 128-155.

230. London School of Economicx and Political Science. Centre for the Study of Global Governance, Centre for Civil Society, 2002. Global Civil Society Yearbook. Oxford: Oxford University Press.

231. Mansbridge J., Bohman J., Chambers S., Christiano T., Fung A., Parkinson J., Thompson D., and Warren M. E. A Systemic Approach to Deliberative Democracy. Deliberative Systems – Deliberative Democracy at the Large Scale, edited by J. Parkinson and J. Mansbridge. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. P. 1-26.

232. Mansbridge J. Everyday Talk in Deliberative Systems. In Deliberative Politics: Essays on Democracy and Disagreement, edited by S. Macedo. New York: Oxford University Press, 1999. P. 211–239.

233. Martial P. Government Communication: Institut de hautes – tu des en administration publique URL :

http://www.dictionnaire.enap.ca/dictionnaire/docs/definitions/definitions_anglais/govern. (access date: 13.10.2023).

234. McLaverty P., Halpin D. Deliberative Drift: The Emergence of Deliberation in the Policy Process. *International Political Science Review*. 2008. Vol. 29, No. 2. DOI: <https://doi.org/10.1177/0192512107085612>. (access date: 18.12.2020).

235. Mefalopulos P. *Broadening the Boundaries of Communication. Development Communication*. Washington D. C: The International Bank for Reconstruction and Development: Green press initiative. 2009. 245 p.

236. Merriam-Webster Dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/deliberation>. (access date: 17.08.2022).

237. Michels Robert. *Political Parties: a Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*. translateds by Paul, Eden, Lator, and Paul, Cedarlator New York, Hearst's International Library Co, 1915. URL: <https://socialsciences.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/michels/polipart.pdf>. (access date: 12.10.2023).

238. Montesquieu Charles. *Complete Works, vol. 1 The Spirit of Laws*. London: T. Evans, 1748. URL: <https://oll.libertyfund.org/title/montesquieu-complete-works-vol-1-the-spirit-of-laws>. (access date: 5.10.2021).

239. More Aware, Less Active. Why Don't Kharkiv Residents Take Part in Civic Life? USAID, 27 April, 2021. URL: <https://engage.org.ua/bilshe-znaiemo-menshe-diiemo-chomu-kharkiv-iany-ne-berut-aktyvnu-uchast-u-hromadskomuzhytti/>. (access date: 10.06.2023).

240. Naidoo K., Tandon R. *The Promise of Civil Society. Civil Society at the Millennium*. Published in cooperation with CIVICUS. L. 1999. 184 p.

241. Nanlohy F. Case Study: The Use of British Parliamentary Debate System and Critical Thinking. *MATAI International Journal of Language Education*. 2020, Volume 1, № 1. P. 37-49.

242. National Issues Forums. *Deliberative Discussions*. URL: <https://www.nifi.org/>. (access date: 12.03.2023).

243. OECD, Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions: Catching the Deliberative Wave, OECD Publishing. Paris. DOI: <https://doi.org/10.1787/339306da-en>. (access date: 20.06.2021).

244. Online Etymology Dictionary. URL: <https://www.etymonline.com/word/deliberation> (access date: 11.07.2022)

245. Open Yale courses PLSC 114: Introduction to political philosophy. Lecture 14 The Sovereign State: Hobbes, Leviathan. URL: <https://oyc.yale.edu/courses>. (access date: 5.10.2021).

246. Organisation for Economic Co-operation and Development. Eight Ways to Institutionalise Deliberative Democracy. OECD Public Governance Policy Paper. 2021. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/4fcf1da5-en.pdf?expires=1699905576&id=id&accname=guest&checksum=C69308B65F78DEA41DDDADAF41297D50>. (access date: 15.12.2022).

247. Pandemic Data Sharing Citizens' Juries. Center for New Democratic Processes. URL: <http://www.cndp.us/pandemic-data-sharing-citizens-juries/> (access date: 19.05.2022).

248. Parkinson J. Deliberating in the Real World. Oxford university press. 2006. 220 p.

249. Putnam Robert D. Bowling alone: The collapse and revival of American community. New York: Simon & Schuster. 2000.

250. Rafaeli S. Networked interactivity. Journal of Computer Mediated Communication. 1997. Vol. 2. Iss. 4. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.1997.tb00201.x>. (access date: 24.04.2021).

251. Randma-Liiv T. Adoption is not enough: Institutionalization of e-participation initiatives. Public Policy and Administration. 0(1). 2022. P. 1-23. DOI: [10.1177/09520767211069199](https://doi.org/10.1177/09520767211069199). (access date: 10.01.2023).

252. Republic of Slovenia: Government Communication. URL: <https://www.gov.si/>. (access date: 5.10.2021).

253. Rippe K.-P. Ethikkommissionen in der deliberativen Demokratie. – Kettner M. (Hrsg.). Angewandte Ethik als Politikum. Frankfurt. 2001. P. 141.

254. Ross K., Bürger T. Face-to-face (book): Social media, political campaigning and the unbearable lightness of being there. *Political Science*. Vol. 66, Iss. 1. 2014. P. 46-62. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/0032318714534106>. (access date: 12.03.2023).

255. Rufe M. David. Does Deliberative Democracy Work? *Annual Review of Political Science*. 2005. Vol. 8. P. 49-71. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.8.032904.154633>. (access date: 14.10.2020).

256. Schäfer A. & Merkel W. Emancipation Against All Odds? The Conservatism Charge to Deliberative Democracy Reconsidered. *Journal of Deliberative Democracy* 19(1). 2023. DOI: <https://doi.org/10.16997/jdd.1351>. (access date: 10.01.2024).

257. Schmitt-Beck R. & Schnaudt C. Political Talk and the Triad of Democratic Citizenship. *Journal of Deliberative Democracy* 19(1). 2023. DOI: <https://doi.org/10.16997/jdd.1359>. (access date: 22.12.2023).

258. Schmitter Philippe C. Civil Society East and West. In: Larry Diamond, Marc F. Plattner, Yun-han Chu, and Hung-mao Tien, eds. *Consolidating the Third Wave Democracies*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press. 1997.

259. Schultze R. Deliberative Demokratie. *Lexikon der Politikwissenschaft, Theorien, Methoden, Begriffe*. Band I.A. Munchen, 2002. P. 119.

260. Seungsu L., Jaeho Ch., Communication Mediation in an Era of Partisan Selectivity: Modeling Effects of Information and Discussion on Participation. *International Journal of Public Opinion Research*. Volume 35. Issue 3. Autumn 2023. DOI: <https://doi.org/10.1093/ijpor/edad020>. (access date: 10.01.2024).

261. Stadelmann-Steffen I., Dermont C. How Exclusive is Assembly Democracy? Citizens' Assembly and Ballot Participation. *Swiss Political Science Review*. 2015. Iss. 22 (1). P. 95-122.

262. Stokes S. G. *Pathologies of deliberation. Deliberative democracy*. Cambridge University Press, 1999. P. 123-139.

263. Strandberg K. A Social Media Revolution or Just a Case of History Repeating Itself? The Use of Social Media in the 2011 Finnish Parliamentary Elections, *New Media & Society*, 2013. 15(8). P. 1329-1347.

264. Strandberg, K. Himmelroos, S. & Grönlund, K. Do discussions in like-minded groups necessarily lead to more extreme opinions? Deliberative democracy and group polarization? *International Political Science Review*, 2019. 40(1). P. 41-57.

265. Taylor C. Liberal politics and the public sphere. In A. Etzioni (Ed), *New communitarian thinking: Person, virtues, institutions and communities*. Charlottesville: University of Virginia Press. 1995. P. 183-217.

266. The Contribution of Government Communication Capacity to Achieving Good Governance Outcomes: The George Washington University's Elliott School for International Affairs Linder Commons Room, February 19. 2009. URL: <http://www.gsdrc.org/document-library/the-contribution-of-governmentcommunication>. (access date: 7.10.2022).

267. Tkach O., Batrymenko O. Mechanisms of Combating Corruption in the System of Business-Government-Civil Society Relations. *Future Human Image*, Volume 19. 2023. 75-84. DOI: <https://doi.org/10.29202/fhi/19/10>. (access date: 22.12.2023).

268. Tkach, O., Batrymenko, O., Rudenko, S., Tovmash, D., Tupytsia, O., & Yakovleva, L. Improving mechanisms of social partnership in the system of «government-business-civil society» in the context of European integration. *Political Questions*. 2023. 41(79). P. 642-662. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4179.43>. (access date: 22.12.2023).

269. UK Parliament. *Electronic Government: Departmental Coordination*. 2008. URL: <https://hansard.parliament.uk/commons/2008-02-29/debates/08022973000005/ElectronicGovernmentDepartmentalCoordination>. (access date: 7.10.2022).

270. Williamson A., & Barrat J. *Mapping Deliberative Democracy in Council of Europe Member States*. Council of Europe, Strasbourg Cedex. France. 2022. URL:

<https://rm.coe.int/-mapping-deliberate-democracy/1680a87f84>. (access date: 22.12.2023).

271. Wilson W. Constitutional Government in the United States. New York: Columbia University Press. 1961. P. 104-109.

272. Yankelovich D. Coming to public judgement: making democracy work in a complex world. New York: Syracuse, 1991. 290 p.

273. Yetano A. What is driving the increasing presence of citizen participation initiatives? Departamento de Contabilidad y Finanzas Facultad de Ciencias Económicas y Empresariales, Universidad de Zaragoza. 2009. № 2. 32 p.

274. Young I. M. Communication and the Other: Beyond Deliberative Democracy. In Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political, edited by S. Bebbib. Princeton: Princeton University Press. 1996. P. 120-135.

275. Zolo D. Democracy and Complexity. 1st ed. Wiley, 2013. Web. 14 Oct. 2022.